

DOOR CHRISTUS MÉÉR DAN OVERWINNAAR

PREKEN VAN

DR. MAARTEN LUTHER

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

- I. Rome's Overwinnaar**, Mattheüs 21: 1-9
- II. Predicatie op Eerste Kerstdag**, Lukas 2: 1-14
- III. Predicatie op Tweede Kerstdag**, Lukas 2: 15-20
- IV. Een nooit gehoorde preek**, Hand. 13: 38
- V. Ambt van de Geest, niet der letter**, 2 Kor. 3: 4-11

VI. GELIJK LOON

Uitleg van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard

Inleiding

Via. De inhoud van Luthers prediking over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard; preken uitgesproken in het jaar:

1. 1517
2. 1521
3. 1523
4. 1524
5. 1525
6. 1526
7. 1528
8. 1529
9. 1534
10. 1537
11. 1544

Vb. Luthers exegeze van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard en de daarin behandelde thema's

A. LUTHERS EXEGESE

1. Afwijzing van de interpretatie der patres
2. Zondag-Septuagesima
3. Interpretatiemoeilijkheden
4. Rechtvaardigheid
5. Heilshistorische interpretatie
6. De toepassing

B. DE THEMA'S

1. Hoogmoed en ootmoed
2. Wet en Evangelie
3. De verkiezing
4. Twee rijken
5. Geloof en werken
6. Verdienste of genade

Vc. Evaluatie

Verantwoording

ROME'S OVERWINNAAR

LEERREDE OVER Mattheüs 21: 1-9

TEKST:

En als zij nu Jeruzalem genaakten, en gekomen waren te Beth-fage, aan den Olijfberg, toen zond Jezus twee discipelen, zeggende tot hen: Gaat heen in het vlek, dat tegen u over ligt, en gij zult terstond een ezelin gebonden vinden, en een veulen met haar; ontbindt ze, en brengt ze tot Mij. En indien u iemand iets zegt, zo zult gij zeggen, dat de Heere deze van node heeft, en hij zal ze terstond zenden. Dit alles nu is geschied, opdat vervuld worde, hetgeen gesproken is door den profeet, zeggende: Zegt der Dochter Sions: Zie, uw Koning komt tot u, zachtmoedig en gezeten op een ezelin en een veulen, zijnde een jong ener jukdragende ezelin. En de discipelen heengegaan zijnde, en gedaan hebbende, gelijk Jezus hun bevolen had, brachten de ezelin en het veulen, en leiden hun klederen op dezelve, en zetten Hem daarop. En de meeste schare spreidden hun klederen op den weg, en anderen hieuwen takken van de bomen, en spreidden ze op den weg. En de scharen, die voorgingen en die volgden, riepen, zeggende: Hosanna den Zone Davids! Gezegend is Hij, Die komt in den Naam des Heeren! Hosanna in de hoogste hemelen!

1. In alle Evangeliën zijn twee stukken te betrachten en aan te merken.

Ten eerste worden ons daarin de werken van CHRISTUS voorgesteld als een Gave en Goed, dat ons wordt meegedeeld, opdat zich ons geloof daaraan hangen en daarin oefenen zou.

Ten tweede worden ons dezelve werken als zoveel voorbeelden voorgehouden, die wij navolgen en gelijkvormig worden moeten. Zodat al de Evangeliën eerst het geloof en daar de werken bekend maken.

Het lust ons daarom, ons tegenwoordig Evangelie in drie delen te verdelen, en uit deze geschiedenis van CHRISTUS

I. Ten eerste: het Geloof.

II. Ten tweede: de goede werken.

III. Ten derde: de geestelijke betekenis ervan te betrachten.

I. VAN HET GELOOF

2. Dit Evangelie kan het geloof krachtig aansporen en vermeerderen. Immers CHRISTUS wordt ons hier in Zijn genadige toekomst verbeeld, die niemand anders kan ontvangen noch aannemen, als die daar gelooft, dat Hij die man is en uit dien hoofde gekomen, gelijk het Evangelie Hem aan ons voorstelt. Het is enkel genade, zachtmoedigheid en goedertierenheid, alles, wat ons hier in CHRISTUS getoond wordt, en wie aan Hem gelooft en Hem daarvoor houdt, die is zalig. Daarom ziet hier, Hij rijdt niet op een strijdbare hengst, Hij komt niet met vreselijke pracht en geweld, maar Hij zit op een ezel, een dier, onbekwaam ten strijde; tot last dragen, arbeiden en ten dienste van het mensdom geschikt. En dat om aan te tonen, dat Hij niet gekomen is om de mensen te verschrikken, om hen te bezwaren of te onderdrukken, maar veel meer om hen te helpen, hun last te dragen en op zich te nemen. Het was wel een gewoonte in die landen, dat men op ezels reed en de paarden ten oorloge gebruikte, gelijk de Heilige Schrift daarvan menigmaal gewag maakt. Maar hier echter

geschiedde dit bijzonder daarom, opdat het inrijden van de Koning als zachtmoedig en goedertieren erkend worden mocht.

3. Ten tweede. Zijn zachtmoedigheid en goedertierenheid blijkt ook uit alle omstandigheden en het gevaar, zowel van de jongeren met CHRISTUS, als ook van het volk. De jongeren *brachten de ezelin en het veulen, en leiden hun klederen op dezelve, en zetten Hem daarop. En de meeste schare spreidden hun klederen op den weg, en anderen hieuwen takken van de bomen, en spreidden ze op den weg.* Zo dat geen vrees, noch schrik in hun gemoederen was; maar zij waren veelmeer met een vrijmoedig vertrouwen jegens Hem beziel. Zij vergenoegden zich in Hem en Hij nam dat vriendelijk en met welbehagen van hen aan.

4. Ten derde. Men vernam hier geen twist, noch krijgsgeschreeuw; niets hoorde men als zingen, loven, vrolijk zijn en God prijzen.

5. Ten vierde. CHRISTUS weende zelfs over de stad Jeruzalem, naar het verhaal van LUCAS (cap. 19: 41) terwijl haar inwoners zulke genade niet erkenden noch aannamen. Zo zeer leed deed Hem hun schade; hoe zou Hij dan streng en vreselijk met hen handelen?

6. Ten vijfde. Wat nog het allermeeft Zijn goedertierenheid en zachtmoedigheid bewijst is dit: dat Hij de voorspelling van de Profeten bijbrengt (Jes. 62: 11 en Zach. 9: 9) en hen dus zeer vriendelijk nodigt tot het geloof om CHRISTUS aan te nemen; een voorspelling, die deze geschiedenis heeft doen voorvallen en optekenen, gelijk de Evangelist zelf bekent. Laat ons daarom die spreuk zelf, als het voornaamste stuk van ons Evangelie, beschouwen; want daarin wordt CHRISTUS ons voorgesteld, daarin wordt ons aangewezen, wat wij van Hem gevoelen, geloven en verwachten, wat wij bij Hem zoeken, hoe wij Hem ons ten nutte maken en gebruiken zullen.

7. Ten eerste spreekt hij: *Zegt de Dochter Sions.*

Dit is de predikanten gezegd; hun is daarmede een nieuw predikstof opgelegd, die zij moeten prediken; niet anders namelijk, als wat de volgende woorden bevatten, te weten: *een rechte zalige erkentenis van CHRISTUS.* Wie iets anders als dit predikt, is een wolf en verleider. Voor zichzelf is dit één van de voortreffelijkste spreuken, daar in het Evangelie beloofd is, waarvan PAULUS Rom. 1: 2 spreekt. Want Evangelie is een predicatie van CHRISTUS, zoals die hier wordt voorgesteld, die men geloven moet. Heb ik nu menigmaal van tweeërlei geloof gesproken, zo weet, het eerste geloof is dit: dat u gelooft, CHRISTUS is zulk een Man, gelijk Hij ons hier en door het gehele Evangelie wordt voorgesteld en gepredikt; maar niet dat Hij voor u die Man is, u twijfelt daaraan, of u aan Hem een Heiland hebt of hebben zult; u denkt: ja, Hij is wel voor anderen zulk een Man, als voor PETRUS, PAULUS en andere vrome heiligen, maar wie weet, of Hij voor mij ook zo zij, en of ik mij ook dat van Hem beloven en mij daarop zo vast als die heiligen verlaten kan.

8. Ziet, dit geloof is nietig; het krijgt nergens deel aan, het zal CHRISTUS nimmermeer smaken en geen lust, noch liefde van Hem of tot Hem bespeuren. 't Is een geloof van CHRISTUS en niet aan CHRISTUS, een geloof dat ook de duivelen en alle boze mensen hebben.

Want wie gelooft niet, dat CHRISTUS de heiligen een genadig Koning is? Dit heilloos en nietig geloof leren tegenwoordig alle verdoemde duivels-Synagogen, de Hogescholen, Parijs met haar zusteren, de kloosters en alle papisten; zij zeggen dat dit genoeg is en een Christen maakt. Maar wat is dat anders als het christelijk geloof verloochenen, en Heidenen en Turken uit Christenen maken? Gelijk SIMON PETRUS (2 Petr. 2: 1) van hen voorspeld heeft: *Daar zullen valse leraars onder u zijn, die de Heere, Die hen gekocht heeft, verloochenen zullen.*

9. Ten tweede spreekt Hij: *Zegt de Dochter Sions.*

Hier wordt gewag gemaakt van het rechtschapen geloof. Wanneer Hij bevel geeft de navolgende woorden van CHRISTUS te verkondigen, zo moet er ook iemand zijn, die deze aanhoort, opneemt en met een vast geloof daaraan hangt.

Hij spreekt niet: zegt van de Dochter Sion, als of iemand anders van haar geloven zou, dat zij CHRISTUS had, maar tot haar zelf zult u het zeggen; zij zal het van zichzelf geloven, dat haar geschiede gelijk deze woorden luiden. Dat is dan het geloof, 't welk alleen een christelijk geloof genoemd mag worden. Als u onwrikbaar gelooft: CHRISTUS zij niet alleen voor PETRUS en de heiligen zulk een man, maar ook voor uzelf, ja voor uzelf meer als voor alle anderen. Daaraan is uw zaligheid niet gelegen, dat u gelooft CHRISTUS is de vromen een CHRISTUS, maar daaraan: dat hij voor u een Christus en de uwe is. En dat geloof maakt dat CHRISTUS u liefelijk voorkomt, wel behaagt en in het hart zoet smaakt. Op dit geloof volgen de liefde en de goede werken ongedwongen; volgen die niet, zo is gewisselijk het geloof niet voorhanden. Want waar het geloof is, daar moet de Heilige Geest, Die liefde en alles goeds in ons werkt, mede zijn.

10. Dit geloof wordt thans van alle afvallige en CHRISTUS verloochenende Christenen: de Paus, bisschoppen, papen, monniken en hoge Scholen verdoemd; men hoort hen zeggen: het is vermetelheid, dat men zich de heiligen gelijk wil stellen. Maar wat doen zij daardoor anders, als dat zij, in hen vervuld tonen, wat PETRUS van de valse leraars voorspeld heeft (2 Petr. 2: 2) *dat door hen de Weg der zaligheid zou gelasterd worden?* En daar vandaan, horen zij het geloof aanprijzen, zo wanen zij, men verbiedt de goede werken; Maar zij weten wegens haar grote blindheid niet, wat geloof, wat liefde, wat goede werken zijn. Maar wilt u een Christen zijn zo moet u deze woorden laten gezegd zijn; Hij is uw CHRISTUS, en daaraan moet u vasthangen; u moet hier geloven dat u geschiede, gelijk de woorden luiden. Voor geen vermetelheid hebt u het te houden, dat u daarin de heiligen gelijk stelt; maar in diepe nederigheid moet u, niet aan Gods genade, maar aan uzelf vertwijfelen. Op verbeuring van eeuwige zaligheid begeert God op Zijn aangeboden genade zulke vermetelheid. Wilt u de heiligen niet gelijkvormig en mede heilig worden? Waar wilt u alsdan eens blijven? Vermetelheid zou het zijn, als u door uw werken en door uzelf wilde heilig en zalig worden, gelijk thans geleerd wordt.

Maar de afvallige papisten noemen dat vermetelheid, wat geloof is, en wat vermetelheid is, geloof. O! dat ellendige, dat verkeerde volk!

11. Wanneer u zich in CHRISTUS en door Zijn komst onderneemt, in dat geloof heilig te zijn, zo vereert en prijst u de Allerhoogste, daardoor dat u Zijn genade en Zijn werk in u bekent, bemint en prijst; uzelf integendeel met uw werken verwerpt en verdoemt, en aan uzelf vertwijfelt; en dat heet een Christen zijn. Immers wij belijden: Ik geloof een heilige, christelijke kerk, die daar is de gemeenschap der heiligen. Indien u nu een lid van de heilige, christelijke Kerk en de gemeente der heiligen wilt zijn, zo moet u immers ook heilig zijn gelijk deze is; Maar niet door u, noch uit u, maar door CHRISTUS alleen, door welken ook alle anderen heilig zijn.

12. Ten derde spreekt Hij: *Ziet.*

Een woord, waardoor Hij ons uit de slaap van het ongelooft wil wekken; waardoor Hij te kennen geeft, dat Hij iets groots, iets raars, iets merkwaardigs wilde voor de dag brengen, waarnaar men lang gehaakt had en wat men nu met vreugde behoorde aan te nemen. Noodwendig was deze opwekking; want voorwerpen van 't geloof veracht het vernuft en de natuur, en zelden zijn zij van pas. Bijvoorbeeld: hoe kon dat de natuur

en het vernuft begrijpen, dat die de Koning van Jeruzalem zijn zou, Die zo armoedig en gering voor de dag kwam, dat Hij maar op een vreemde en geleende ezel reed? Hoe voegde zich toch dat inrijden tot een grote Koning? Maar het geloof is van die natuur, dat het niet naar de zinnen te werk gaat, maar slechts naar hetgeen het hoort. Aan het Woord blijft het alleen hangen en niet aan het gezicht, of aan het uitwendige gelaat. Hiervandaan, dat niemand CHRISTUS als een Koning opgenomen heeft, uitgenomen die het woord van de profeet volgden en aan CHRISTUS geloofden; die Zijn Koninkrijk niet met lichamelijke ogen, maar met de geest betrachten en aannemen zijnde die ook de rechte Dochteren van Sion. Want noodwendig moet zich die aan CHRISTUS stoten, die het gezicht en gevoel wil volgen, en niet slechts aan het blote loutere Woord onbewegelijk hangen blijft.

13. Terwijl ons hier de natuur van het geloof recht wordt afgebeeld, zo laten wij ons thans een recht begrip daarvan maken. Want ziet het voorwerp van het geloof hier zo gering uit, schijnt het tegen de natuur, zinnen en verstand te strijden, het zal in andere artikelen en voorvallen van het geloof niet beter daarmee gesteld zijn.

En daar zou immers geen geloof voorhanden zijn, wanneer alles zo uitzag, als zich het geloof de dingen verbeeldt en gelijk de woorden luiden. En daarom dan wordt het geloof, geloof genoemd, terwijl het hier van buiten niet zo is, gelijk het geloof en de woorden luiden.

14. Was nu CHRISTUS als wereldlijk Koning met grote pracht ingereden, dan zou het uitwendige gelaat met de woorden van natuur en vernuft overeenkomstig geweest zijn, dan zou de zaak in de ogen zijn gevallen gelijk de woorden luiden. Maar dus zou geen geloof overig gebleven zijn, 't Gaat dan zo, wie aan Christus gelooft, die moet door het geloof, dat aan Gods Woord blijft hangen en zulks verwachende is, rijkdom onder armoede, eer onder smaad en schande, vreugde onder droefheid, leven onder de dood erkennen en behouden.

15. Ten vierde wordt gezegd *uw Koning* komt.

Hier wordt deze Koning van alle andere koningen uitgezonderd. Het is uw Koning, zegt Hij, die u beloofd is, wiens eigendom u bent, die u enig en alleen regeren zal, te weten op een geestelijke en niet op een lichamelijke wijze. Hij is het, Die u van aanbegin begeerde, naar Welke uw lieve Vaderen met een hartelijk verlangen gezucht en geschreeuwd hebben; Die van alles dat u tot dusver bezwaard, gedrukt en gevangen gehouden heeft, verlossen en vrijmaken zal. Och! hoe troostrijk is dat woord voor een gelovig hart. Want buiten CHRISTUS is de mens aan vele verwoedde tirannen, die geen koningen maar Zijn moordenaars zijn, blootgesteld en daaronder moet hij grote nood en benauwdheid uitstaan. De duivel, het vlees, de wereld, de zonde zijn het, die 't geweten van de ellendigen onderdrukken, en hem als in een gevangenis benauwd doet leven. Want waar zonden zijn, daar is geen goed geweten; waar geen goed geweten is, daar is enkel onzekerheid en bestendige vrees voor de dood en de hel, en bij zulke omstandigheden kan geen rechte vreugde zulk een hart bezielen; het gaat hier dan gelijk gezegd wordt: Zulk een hart verschrikt ook voor een ruisend blad.

16. Maar indien een hart deze Koning met een vast geloof op en aanneemt, zo is het zeker en vreest geen zonde noch dood, geen hel noch alle ongeval, want het weet, zeer wel en is onwrikbaar gewis, dat deze (zijn) Koning een Heere over leven en dood, over zonde en genade, over hel en hemel is, en dat alle dingen in Zijn handen zijn. Want daarom werd Hij onze Koning, om ons van zulke wrede tirannen te verlossen en alleen over ons te heersen. Wie nu onder deze Koning staat en Hem vasthoudt in het geloof, die kan zonde dood, hel, duivel, mensen, noch enig creatuur beschadigen. Maar gelijk zijn Koning zonder zonde leeft en zalig is, zo moet hij mede door dezelve

zonder dood, zonder zonden levend en zalig behouden worden eeuwiglijk.

17. Ziedaar! zulke verhevene zaken behelzen de woorden: *Ziet uw Koning komt*. Zulke overvloedige en grote goederen, brengt de arme ezelruiter en onaanzienlijke Koning mede. Dat ziet geen vernuft, dat bevat geen natuur, dat blijft maar voor het geloof kennelijk. Wel recht wordt u daarom gezegd: *uw Koning komt, uw, uw Koning*, u die van zonde, duivel, dood en hel, vlees en bloed benauwd en geplaagd werd, opdat u onder Hem liefelijk, in genade, in geest, in leven, in hemel, in God geregeerd en geleid werd; en dat zal u ook te beurt vallen, indien u gelooft dat Hij zulk een Koning is, zulk een heerschappij voert, en dat Hij tot dat einde gekomen is en nog gepredikt wordt. Geloof u dit niet van Hem, door geen werk zult u ooit deel daaraan bekomen. Zoals u van Hem gevoelt, zo hebt u Hem; naardat u gelooft, zal u geschieden. En Hij blijft toch onveranderlijk, Die Hij is, namelijk een Koning van het leven, van de genade en van de zaligheid, men moge het geloven of niet.

18. Ten vijfde wordt gezegd: *Hij komt*.

Buiten allen twijfel komt Hij, want u komt niet tot Hem, om Hem af te halen. Hij is u te hoog en te ver; met al uw onkosten, moeite en arbeid kunt u niet tot Hem komen. Daarom beroemt u niet dat u Hem door uw verdienste en waardigheid tot u gebracht hebt. Nee, lieve mens! alle verdiensten en waardigheden liggen hier ter neder; hier is op uw zijde niets als enkel onverdienste en onwaardigheid: en aan de kant van Hem, uw Koning, niets als genade en barmhartigheid. Armen en rijken komen hier te gader, gelijk DAVID in de Psalmen zegt. Hier worden alle schandelijke, onschriftuurlijke leringen van de vrije wil, die van de Paus, de hogescholen en kloosters komen, verworpen; want haar leer behelst niets, als: "wij zullen beginnen en de eerste steen leggen. Wij zullen uit kracht van de vrije wil, eerst God zoeken, tot Hem komen. Hem nalopen en Zijn genade verdienen."

19: Ziet voor u, ziet voor u, dit venijn; het zijn enkel duivels-leringen, waardoor de gehele wereld verleid is. Want al eer dat u God aanroepen en zoeken kunt, moet God gekomen zijn en U gevonden hebben, gelijk PAULUS zegt (Rom. 10: 14 en 15): *Maar hoe zullen zij aanroepen, in welke zij niet geloven? En hoe zullen zij geloven, van welke zij niet gehoord hebben? En hoe zullen zij horen zonder predikant? En hoe zullen zij prediken, is 't dat zij niet gezonden worden?* God moet de eerste steen leggen; Hij moet in u beginnen en uitwerken, dat u Hem zoekt en aanbidt. Hij is reeds voorhanden, als u Hem begint te zoeken. Maar als Hij niet voorhanden is, zo kunt u niets als zonde verrichten, en die wordt zoveel te groter, hoe groter en heiliger het werk is, dat u onderneemt, en u wordt een verstokte huichelaar.

20. Maar, vraagt iemand, hoe moet men dan beginnen vroom te worden? Of: *wat moet men doen dat God in ons beginne?*

Antw. Eilieve! Hoort u niet, dat u niets doen, niets beginnen kunt, om vroom, te worden, zo min als u in vromigheid toenemen en voleinden kunt. Van God alleen hangt het beginnen, het voortgaan en het eindigen af; alles wat u begint is ZONDE en blijft ZONDE, het moge zo schoon schijnen als het wil; u kunt niets als ZONDIGEN, doe wat u wilt. — Daarom is alle scholen en kloosters haar leer enkel afleiding van de rechte weg; terwijl zij leren beginnen, bidden, goede werken doen, stichten, geven, zingen, geestelijk worden, en dat alles om daarmede Gods genade te zoeken.

21. Maar mocht iemand zeggen: Zou ik dan uit nood zondigen moeten, indien ik zonder God, enkel en alleen naar mijn vrije wil te werk ging en leefde? Zou ik de zonde niet kunnen mijden, al deed ik wat ik wilde? Antw. Dat is inderdaad zo, u moet in de zonde blijven, u mag doen wat u wilt, en u moet zondigen, indien u alleen naar

uw vrije wil te werk gaat; want stond het u vrij, uit vrije wil niet te zondigen, of iets te doen dat geen zonde was, u zou Christus niet behoeven. Een nar was Hij, dat Hij Zijn bloed vanwege uw zonden zou vergieten, indien u zelf zoveel vrijheid en macht had om iets te doen, dat geen zonde was.

Daaruit dan kunt u zien dat de scholen en kloosters met hun leer van de vrije wil en de goede werken, niets anders doen als de Goddelijke waarheid verdonkeren, dat wij niet langer weten wat CHRISTUS is, wat wij zijn, en wat voor ons gedaan is. En dus leiden zij de gehele wereld met zich in de afgrond van de hel; het zou daarom wel tijd zijn, dat wij alle stichten en kloosters van de aarde uitroeiden.

22. Daarom leert hieruit het Evangelie, hoe het toegaat, als God ons begint vroom te maken, en wat het begin is, om vroom te worden. Geen ander begin is hiervan, als dit, dat de Koning die tot u komt, in u maakt. Het gaat hiermede alzo: het Evangelie moet het eerste zijn, dat moet gepredikt en aangehoord worden. Daarin zult u horen dat al uw werken (voor God) nietig zijn, en dat alles zonde is wat u uitvoert of begint, en dat uw Koning alvorens in u beginnen en u regeren moet. Ziet, daar begint uw heil, daar laat u uw werken varen en vertwijfelt aan uzelf; terwijl u uit het Evangelie hoort en ziet, dat uw verrichtingen zondig en nietig zijn; daar begint u uw Koning door het geloof aan te nemen, u hangt u aan Hem, u roept Zijn genade aan, en troost u alleen vanwege Zijn goedertierenheid. Maar dit horen en aannemen geschiedt mede niet door uw krachten, maar door Gods genade, die het Evangelie in u vruchtbaar maakt, waardoor u gelooft, dat u en uw werken niets gelden; want u ziet hoe weinigen er zijn die het aannemen; CHRISTUS weende daarom over Jeruzalem; en thans nemen onze papisten die leer niet alleen niet aan, maar wat meer is, zij verdoemen deze, en dat wel omdat ze niet lijden willen, dat alle hun werken zondig en nietig zijn zouden; zij willen de eerste steen leggen, en dus razen en tieren zij tegen het Evangelie.

23. Voorts, dat het Evangelie gepredikt wordt en dat uw Koning komt, hangt ook niet van uw macht en verdiensten af. God moet het uit enkel genade zenden. Daarom blijkt Gods toorn niet duidelijker, dan wanneer Hij het Evangelie niet laat verkondigen; alles moet daar zonde, dwaling en duisternis zijn, men moge doen wat men wil. Integendeel, geen grotere genade kan men zich verbeelden, dan wanneer God Zijn Evangelie laat prediken. Want hier moeten vruchten van de genade medevolgen, hoewel het niet van allen, maar van zeer weinigen aangenomen wordt. Gods allervreselijkste toorn kan men dus ontdekken onder de heerschappij van de Paus, zover, dat die onder haar dienen, door PETRUS vrijuit kinderen der verdoemenis genoemd worden. Want het is geen Evangelie dat zij leren, maar enkel menselijke leer, van haar verrichtingen en werken, die wij helaas! in alle stichten, kloosters en scholen zien en horen.

24. Ziedaar, dat heet: *uw Koning komt*.

U zoekt Hem niet, maar Hij u; u vindt Hem niet, maar Hij u. Immers de predikanten komen van Hem, niet van u; uw geloof komt van Hem, niet van u. U ziet daarom duidelijk, als Hij niet komt zo moet u wegblijven, en waar geen Evangelie is, is ook geen God, maar enkel bederf en zonde: de vrije wil moge doen, lijden, maken, leven hoe zij kan en wil. Daarom zo vraagt niet, waar men moet beginnen vroom te worden; het is geen begin, dan waar uw Koning komt en gepredikt wordt.

25. Ten zesde wordt gezegd: *Hij komt tot u*.

Tot u, tot u, wat is dat? Is 't niet genoeg dat Hij uw Koning is? Is Hij uw Koning, wat behoeft u dan te zeggen; dat Hij tot u komt Maar dit alles is van de Profeet gezegd, om Christus op het allerliefelijkste te verbeelden en u tot het geloof te lokken. Het is niet genoeg dat Christus ons van de tirannie en heerschappij van de zonde, van de dood en

van de hel verlost heeft en onze Koning geworden is; Hij geeft Zichzelf ook aan ons ten eigendom, opdat alles het onze zij wat Hij is en wat Hij heeft: hiervan spreekt PAULUS Rom. 8: 32. *Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons allen overgegeven, hoe zou Hij ons met Hem niet alle dingen schenken?* Dubbele goederen heeft daarom de Dochter Sions van CHRISTUS. Het eerste is het geloof en de geest in haar hart, waardoor ze van zonde vrij en ledig gemaakt wordt.

Het tweede is CHRISTUS Zelf; en hier mag zij wegens die door CHRISTUS haar verleende goederen roemen, alsof alles haar eigen was, wat CHRISTUS Zelf is en heeft; zij mag zich op CHRISTUS als op haar erfgoed verlaten, gelijk PAULUS daarvan (Rom. 8) spreekt: Christus is onze Middelaar, en zo neemt Hij Zich onzer aan, en wederom nemen wij ons Zijner aan, als des onzen. En 1 Cor. 1: 30: *Christus Jezus, Die ons geworden is wijsheid van God, en rechtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing.*

26. Van deze dubbele goederen spreekt JESAJA (cap. 40: 1, 2): *Troost troost mijn volk, zal ulieder God zeggen. Spreekt naar het hart van Jeruzalem en roept haar toe, dat haar strijd vervuld is, dat haar ongerechtigheid verzoend is, dat zij van de hand des HEEREN dubbel ontvangen heeft voor al haar zonden*¹.

Ziedaar, dat heet hier: *Hij komt tot u*, u ten goede, u tot een eigendom. Daardoor, dat Hij uw Koning is, ontvangt u genade in uw hart, waarmede Hij u van uw zonde en de dood bevrijdt; en Hij wordt dus uw Koning, en u bent zijn onderdaan. Maar daardoor, dat Hij tot u komt, wordt Hij uw eigendom en u wordt Zijner goederen machtig, als een bruid, die de goederen van haar bruidegom machtig wordt, door het sieraad dat hij aan haar schenkt. Och, hoe liefelijk! och, hoe troostrijk is deze rede! Wie kan nu benauwd zijn en vrezen voor de dood en de hel, die anders deze woorden gelooft en Christus tot zijn eigendom verkregen heeft.

27. Ten zevende: Hij komt tot u, *zachtmoedig*.

Dit woord is voor alle dingen nauwkeurig aan te merken, vermits het zondige geweten liefderijk troost. Want de zonde maakt natuurlijkerwijze een vreesachtig, vluchtig geweten, dat voor God verschrikt en zich verbergt, gelijk ADAM in het paradijs deed, en dat Gods komst niet verdragen kan, uit oorzaak dat het weet, dat God een vijand van de zonde is en deze streng straft. Daarom vliedt het en verschrikt het, waar het God maar hoort noemen, vermits het beducht is: God zal het op staande voet verdelgen. Opdat nu zulke voorstellingen en vreesachtigheid ons niet benauwen mocht, zo belooft Hij hier zeer troostrijk, dat deze Koning zachtmoedig komt, alsof Hij zeggen wilde: Vliedt en wanhoopt niet; want Hij komt thans niet gelijk Hij eertijds kwam tot ADAM, KAIN, tot de zondvloed, te Babylon, te Sodom, te Gomorra, ook niet gelijk Hij tot Israël kwam op de berg Sinaï. Hij komt niet in toorn, Hij wil met u niet afrekenen, noch schuld eisen; toorn en gramschap is afgelegd, enkel zachtmoedigheid en goedertierenheid is voorhanden; Hij wil nu met u zo handelen, dat uw hart lust, liefde en toevorzicht tot Hem heeft. Was u van te voren voor Hem bevreesd, vlood u van Hem, voortaan zult u zich zoveel te nader tot Hem houden en bescherming zoeken onder Zijn vleugelen.

28. Ziedaar, Hij verschijnt nu als de zachtmoedigheid zelf bij u; Hij stelt zich daar, als Die het leed doet, dat Hij u ooit door Zijn straffen en gramschap bevreesd en vluchtig gemaakt heeft. Hij wil u nu wederom vrijmoedig en getroost doen worden, vriendelijk wil Hij u tot zich leiden. Ziedaar, dat heet, meen ik, het geweten van een arme zondaar troost toespreken, dat heet recht van Christus gepredikt en het Evangelie verkondigd.

¹ Volgens de Staten overzetting.

Zulk een rede moet noodwendig het hart verkwikken en vrolijk maken, zij moet alle vrees voor zonde, dood en hel doen verdwijnen; ze moet een vrij, gerust en goed geweten, dat voortaan met vreugde doet en laat alles wat men wil en meer als men begeert, oprichten.

29. De Evangelist heeft de woorden van de profeet een weinig veranderd, want bij deze luiden ze aldus: (Zach. 9: 9): *Maar gij Dochter Sions, verheugt u zeer, en gij Dochter Jeruzalems juicht. Ziet uw Koning komt tot u, een Rechtvaardige en een Helper: arm en rijdt op een ezel en op een jong veulen der ezelin.*

De vermaning tot vreugde en juichen aan de Dochter Sions en de Dochter Jeruzalems, breekt de Evangelist in deze korte woorden af: "*Zegt de Dochter Sions.*" De twee woorden: "Rechtvaardige en een Helper" of Heiland, heeft hij weggelaten; en daar de profeet zegt: *Hij is arm*, daar zegt de Evangelist: *Hij is zachtmoedig*; voorts daar de profeet spreekt *op het veulen der ezelin* of der ezelingen, in het meervoudig getal, daar spreekt de Evangelist, *op het veulen, de zoon der werk- of lastbare ezelin*, dat is: zulk een ezelin, die dagelijks tot lastdragen en arbeiden gebruikt wordt. Hoe zullen wij nu deze verenigen?

30. Vooreerst zo moet men weten, dat het oogmerk van de Evangelisten niet vereist, juist alle woorden van de profeten aan te halen; het is genoeg, dat zij dezelfde mening met hen hebben en de vervulling van hun voorspellingen aantonen. Dus wijzen zij ons in de Schrift, daarin we voorts lezen zullen, wat zij uitgelaten hebben, opdat wij mogen gewaar worden, dat de profeten niets geschreven hebben, dat niet alles rijkelijk zou vervuld zijn. Het is ook natuurlijk, wie het werk en de vervulling voor zich heeft, die heeft niet zo nauw op de woorden als op de vervulling te letten. In 't vervolg zullen wij nog menigwerf zien, dat de Evangelisten de profeten met enige verandering invoeren; 't welk echter in dier voege geschiedt, dat het verstand en de mening geen afbreuk lijdt, gelijk aangemerkt is.

31. Vermaant nu de profeet de Dochter Sions en de Dochter Jeruzalems tot vreugde en juichen, zo geeft hij overvloedig te verstaan, dat de toekomst van deze Koning de allertroostrijkste is voor een zondig geweten, om dus de vrees en benauwdheid van hetzelfde weg te nemen, opdat zij niet voor Hem vlieden mochten, zeggende dat hij haar strenge rechter zij, en haar door de wet benauwen wilde, gelijk Mozes eertijds gedaan heeft. Dus zouden zij bevreesd zijn en geen vrolijk, noch troostrijk vertrouwen tot God kunnen hebben; want uit de wet volgt natuurlijk erkentenis en gevoel van zonde. Daarom beurt de profeet haar met het eerste woord krachtig op, en wil dat zij zich niets als genade en alles goeds van Hem voorzien en van Hem verwachten zouden. Waarom zou hij haar anders tot vreugde vermanen en haar gebieden, niet alleen zich te verheugen, maar ook te juichen en vrolijk te zijn? En dat zegt hij op Gods bevel en vanwege God, en toont alzo, dat het Gods wil en ernstige mening is, en dus gebiedt hij, dat zulke benauwde harten, tegen haar natuurlijke vrees en schrik een blij toevorst tot Hem scheppen zouden. En dit is ook de rechte natuurlijke stem van het Evangelie, 't welk de profeet hier begint te verkondigen. Dus spreekt ook CHRISTUS doorgaans in 't Evangelie en Zijn apostelen vermanen overal tot vreugde in Hem, gelijk wij in 't vervolg menigmaal zullen horen. Dat Hij van de Olijfberg komt, geeft dat mede te kennen; 't is, alsof men daarbij aanmerken zou, dat deze genade, wegens haar uitmuntende grootheid een berg van genade moest genoemd worden, die geen druppel of handvol is, gelijk eertijds, maar een overvloedige en stromende genade, gelijk een berg.

32. Wanneer voorts de profeet *het volk tweemaal noemt*, zo horen we de Evangelist

maar alleen van de Dochter Sions spreken. Dochter Sions en Dochter Jeruzalems is eigenlijk maar een volk, namelijk het volk van die stad, dat gelovig is en CHRISTUS opneemt. En dan is, gelijk wij gezegd hebben, het oogmerk van de Evangelist, om maar kortelijk te tonen wat er geschreven staat, en ons te gebieden 't zelve na te lezen, daar wij het breedvoerig zouden vinden; maar, al wekt de Evangelist niet tot vreugde op gelijk dat de profeet doet, al spreekt hij maar slechtweg: *zegt de Dochter Sions*, hij toont echter aan, hoe men zich verheugen, hoe men juichen moet, opdat niet iemand een lichamelijke, maar veel meer een geestelijke vreugde mocht verwachten, die men maar door zeggen en horen met het geloof des harten deelachtig wordt. Want aan het arme inrijden van CHRISTUS was, naar het uiterlijk aanzien, niets heugelijks; en daarom moet men Zijn geestelijk inrijden, dat is Zijn zachtmoedigheid prediken en geloven, dat maakt vrolijk en lustig.

33. Maar dat nu de profeet aan CHRISTUS drie titels geeft: *arm, rechtvaardig en Heiland*, en de Evangelist Hem maar één, namelijk zachtmoedig toeschrijft, dat geschiedt korthedshalve, terwijl de Evangelist niet meer ophalen als verklaren wil. Deze zaak komt mij zo voor, alsof de Heilige Geest daarom de apostelen de spreuken van de Schrift zo kort heeft laten afbreken, opdat hij ons bij de blote loutere Schrift behouden, en dat hij aan de aanstaande uitleggers daarvan, die buiten de Schrift veel woorden maken, en ons dus onder de hand van de zuivere Schrift tot mensenleer trekken, geen voorbeeld geven mocht; alsof hij zeggen wilde: "Breidde ik de Schrift wijd uit, haal ik ze in 't geheel aan, zo wil een iegelijk volgens dit exempel. ook zo doen, en dan zou het gebeuren dat men mijn Schrift meer in andere boeken als in mijn boek zocht; het boeken schrijven zou geen einde hebben, en mijn boek zou onder de bank geworpen worden, gelijk het toch gebeurd is. Daarom, opdat ik ze in mijn boek behoude, wil ik de spreuken afbreken, om hen dus maar tot het oorspronkelijke boek te lokken, waarin ze wijdlopiger en in 't geheel te vinden zijn, opdat het dus niet nodig geoordeeld worde, voor een iegelijk een nieuw boek te maken en het eerste te verlaten. "

34. Wij zien dus, dat het de mening van de Evangelisten en Apostelen in het gehele N. Testament is, om ons met ernst en ijver op het Oude Testament te wijzen, 't welk van hen maar alleen Heilige Schrift genoemd werd. Want het Nieuwe Testament zou eigenlijk maar lichamelijke en levendige woorden zijn en geen Schrift. Daarom heeft CHRISTUS Zelf niet geschreven, maar Hij heeft bevolen, dat Zijn Evangelie dat van tevoren in de Schrift verborgen lag, mondeling zou gepredikt en gedreven worden, gelijk wij op de dag van EPIPHANIAS horen zullen.

35. Maar in de Hebreeuwse taal hebben de woorden *arm en zachtmoedig* bijkans enerlei betekenis; daardoor wordt geen arme aangetoond, die gebrek aan geld en goed heeft, maar die in het hart jammerlijk en vernederd is; bij die men gewis geen toorn, noch hovaardij, maar enkel zachtmoedigheid en mededogen vindt. En willen wij volkomen zien, wat dit woord betekent, zo kunnen wij dat duidelijk uit LUCAS Evangelie gewaar worden, daar hij schrijft, dat CHRISTUS bij Zijn inrijden over Jeruzalem geweend en het beklagd heeft.

36. Zo als u dan nu ziet dat CHRISTUS zich opvoert, zo verklaar het woord arm of zachtmoedig. Maar hoe gedraagt zich CHRISTUS?

Zijn hart is vol jammer en medelijden over Jeruzalem; 't is geen toorn en wraakzucht bij Hem, veelmeer weent Hij uit grote zachtmoedigheid over het verderf van Zijn vijanden. Zo kwaad was niemand, die Hij toen enig leed zou hebben aangedaan of gewenst. Zijn jammer maakte Hem zo zachtmoedig, dat Hij aan geen toorn, aan geen opgeblazen gemoed, aan geen dreigen, aan geen wreken denkt; Hij biedt veelmeer

enkel mededogen en genegenheid aan. Zietdaar, dat heet hier de profeet arm, de Evangelist zachtmoedig. Zalig is hij die CHRISTUS alzo gelooft en kent, want hij kan voor Hem niet vrezen, maar hij moet een vrij en troostrijk betrouw en toegang tot Hem hebben, 't welk hem niet ontbreekt; want gelijk hij gelooft, zo zal hij het vinden. Deze woorden liegen en bedriegen niet,

37. Het woord *rechtvaardig* moet hier niet van die gerechtigheid verstaan worden, waarmede God oordeelt, of van Gods strenge gerechtigheid. Want indien CHRISTUS daarmede tot ons kwam, wie zou voor haar bestaan? Wie kon Hem op- en aannemen? terwijl haar de heiligen zelfs niet verduren kunnen. Daar zou de vreugde, lust en liefde van dat inrijden in de grootste vrees en schrik veranderd worden. Daarom zal het enkel genade heten, daarmede Hij ons rechtvaardig maakt. Ik wilde wel dat 't woordje *justus justitia* in de Schrift, nog niet voor de strenge rechterlijke gerechtigheid in het Duits was gebruikt want het betekent eigenlijk: vroom en vroomheid. En zeggen wij op z'n Duits: hij is een vroom man, zo zegt de Schrift: hij is *justus*, rechtvaardig of gerecht. Maar Gods strenge gerechtigheid wordt in de Schrift: ernst, gericht of gerechtigheid genoemd.

38. Daarom moet men de profeet hier alzo verstaan: *uw Koning komt tot u, rechtvaardig*, (of vroom) dat is: Hij komt, opdat Hij U door Zichzelf en Zijn genade vroom make; wel wetende dat u niet vroom bent. Uw vroomheid zal niet door uw doen, maar door Zijn genade en gave bestaan, opdat u uit Hem rechtvaardig en vroom bent. Op die wijze spreekt PAULUS (Rom. 3: 26) dat Hij alleen rechtvaardig is en rechthaarbig maakt. Dat heet in 't Duits: CHRISTUS is alleen vroom voor God en maakt ook alleen vroom. Alsmede (Rom. 1: 17) *de gerechtigheid Gods wordt in 't Evangelie geopenbaard*, dat is op z'n Duits: de vroomheid Gods, namelijk Zijn genade en barmhartigheid, waardoor Hij ons vroom maakt, wordt in 't Evangelie gepredikt. Dus ziet u ook in deze spreuk van de profeet, dat CHRISTUS gepredikt wordt ons ter vroomheid, dat Hij vroom en rechtvaardig tot ons komt, opdat wij door Hem vroom en rechtvaardig in het geloof worden zouden.

39. Op deze aanmerking moet u met aandacht letten, indien u in de Schrift het woordje *gerechtigheid* vindt, zo moet u daar voor alle dingen niet Gods eigenlijke inwendige gerechtigheid verstaan, gelijk dus de papisten en vele Kerkvaders gedwaald hebben; anders zou u daarvoor verschrikken.

U moet het weten, dat het volgens het gebruik van de Schrift heet: Gods uitgegaten genade en barmhartigheid door CHRISTIS in ons, waardoor wij door Hem vroom en rechtvaardig geoordeeld worden. Deze wordt daarom Gods gerechtigheid of vroomheid genoemd, terwijl God Die met genade in ons werkt; dus wordt ook Gods werk, Gods wijsheid, Gods sterkte, Gods woord, Gods mond genoemd, 't geen Hij in ons werkt en spreekt. Dit alles bewijst PAULUS klaarblijkelijk (Rom. 1: 16) *Ik schaam mij het Evangelie van CHRISTUS niet, want het is een kracht Gods*. Versta, die in ons werkt en ons sterkt, die daar zalig maakt, allen die daaraan geloven; want Gods gerechtigheid wordt daarin geopenbaard, als geschreven staat, (Gal. 3: 11) *De rechtvaardige zal zijns geloof leven*. Hier ziet u, dat hij van de gerechtigheid van het geloof spreekt, en die noemt hij Gods gerechtigheid, in het Evangelie verkondigd; vermits het Evangelie niets anders leert, als wie gelooft, die heeft genade, is gerechtvaardig voor God en wordt zalig.

40. In dier voege hebt u te verstaan, 't geen Ps. 31: 2 geschreven staat: *red mij door Uw gerechtigheid*; dat is, met Uw genade, die mij vroom en recht maakt, en dergelijke; voorts, dat hier het woord rechtvaardig zo moet verstaan worden, toont het

volgende woord Helper, Heiland of Zaligmaker; want indien CHRISTUS met Zijn strenge rechtvaardigheid kwam, Hij zou niemand zalig maken, maar allen verdoemen, vermits allen zondaars en onrechtvaardigen zijn.

Maar nu komt Hij, ten einde niet alleen vroom en rechtvaardig, maar ook zalig te maken, allen die Hem aannemen, terwijl Hij alleen de rechtvaardige en Heiland is, die uit enkel zachtmoedigheid en gerechtigheid alle zondaren genadiglijk aangeboden wordt.

41. Maar wanneer de Evangelist de ezelin een arbeidende of lastdragende noemt, zo heeft hij daardoor aangewezen, wat het voor een ezelin was, daar de profeet van spreekt, alsof hij zei: "die voorspelling is vervuld in deze ezelin, die lastbaar was. 't Was geen bijzondere ezelin, tot dat einde opgetrokken, zoals naar 's lands gebruik de rij-ezels opgevoed werden; zo heel slecht is het met die vervulling niet toegegaan." Eindelijk spreekt de profeet: der ezelingen, alsof dit veulen van veel ezelingen geweest was, zo is de mening, dat het een veulen geweest is, zoals het de ezelingen hebben, en dat geen paardeveulen was.

II. VAN DE GOEDE WERKEN

42. Dit mag genoeg zijn van het eerste stuk: *het geloof*. Nu komen wij tot het tweede deel: *tot de goede werken, om te betrachten, dat wij CHRISTUS niet alleen tot een gave ontvangen hebben door het geloof; maar ook tot een voorbeeld van liefde jegens onze naasten, die wij dienen en goed doen zullen, gelijk ons CHRISTUS doet*.

Het geloof brengt en schenkt u CHRISTUS tot een eigendom, met al Zijn goederen. De liefde geeft u uw naasten niet al zijn goederen, en hierin bestaat volstrekt een Christelijk leven. Daarna volgt dan lijden en vervolgingen om dit geloof, omwille van die liefde, en daaruit ontspringt de hoop en het geduld.

43. Nu vraagt u misschien: wat het voor goede werken zijn, die u uw naasten doen zult?

Hierop dient: dat zij geen naam hebben; want eveneens als die goede werken die CHRISTUS aan u bewijst, geen naam hebben, zo zullen en mogen die goede werken, die u uw naasten schuldig bent, ook geen naam hebben.

44. *Waarom zal men dan de goede werken kennen?*

Antwoord. Daarom hebben ze geen naam, opdat geen onderscheid en verdeeldheid ontsta, en u dus sommigen deed en sommigen niet. U bent verplicht zich geheel en al ten dienste van uw naasten over te geven, met alles wat in uw vermogen is, gelijk als CHRISTUS niet alleen voor U gebeden en gevast heeft. Bidden en vasten is het werk niet, dat Hij heeft gedaan, maar Hij heeft Zichzelf voor u gegeven met bidden en vasten en alle werken en lijden, zo, dat niets aan en in Hem is, dat niet het uw en aan u gedaan is. In dier voege dan is dat uw goed werk niet, dat u aalmoezen geeft en bidt; maar dat u zich geheel aan uw naasten overgeeft, en hem dient waar hij van node heeft, en u in staat bent, hetzij met aalmoezen, bidden, arbeiden, vasten, raadgeven, troosten, leren, vermanen, straffen, ontschuldigen, kleden, spijzen, hetzij ten laatste ook met lijden en sterven voor hem. Zegt mij, waar zijn thans zulke werken in de Christenheid?

45. Wilde God, dat ik hier een donderende stem had! dat ik in alle wereld gehoord werd, en dat ik het woordje goed werk uit het hart, mond en oren van alle mensen en uit boeken scheuren of ten minste een recht verstand daaraan geven kon! De gehele wereld zingt en spreekt, schrijft en denkt van goede werken; alle predikatiën luiden van goede werken; alle kloosters, alle stichten, alle wereld wendt goede werken voor; ieder man wil met goede werken te doen hebben, en er geschieden toch nergens goede

werken; ja niemand weet iets daarvan. Och, dat al zulke predikstoelen in vuur en in as lagen! Hoe verleidt men het volk tot goede werken! Goede werken noemen zij, die God niet geboden heeft, als: bedevaarten doen, de heiligen ter ere vasten, kerken bouwen en versieren, missen en viligiën stichten, rozenkransen bidden, veel babbelen en kwetteren in de kerken, monnik, non en paap worden, ongewone spijzen, klederen en plaatsen gebruiken, en wie kan al die gruwelijke gruwels en verleiding verhalen? En dat is het regiment en de heiligheid van de Paus.

46. Hebt u nu oren die horen en een hart dat merken kan, zo hoort toch en leert om Gods wil, wat goede werken zijn en heten. Een goed werk wordt daarom goed genoemd, terwijl het nut is, goed doet en degenen helpt, aan wie het gedaan wordt; waarom zou het anders goed heten? Het is een onderscheid tussen goede werken en grote, lange, vele heerlijke werken. Indien u een grote steen vergooid, dat zou een groot werk zijn; waar wie is het nut en goed? indien u wel springen, lopen en steken kunt, dat is een mooi en fraai werk; maar wie is het nut en goed? Wie helpt het dat u een kostelijk kleed draagt en een heerlijk huis timmert?

47. En op onze dingen te komen, wie brengt het voordeel, dat u zilver en goud aan de muren, steen en het hout in de kerken smeert? Wie is daardoor gebeterd, al hadden alle dorpen tien klokken, die zo groot waren als te Erfurt? Wie dient het dat alle huizen, stichten en kloosters waren, zo kostelijk als SALOMO'S tempel? Wie helpt het, dat u ter ere van ST. CATHARIN, ST. MARTIN, of van deze of gene heilige vast? Wie is het nut, of u geheel of half geschoren bent, grauwe of zwarte monnikrokken draagt? Wat kan het baten, dat alle mensen alle uren missen hielden? Wie was daarmee gediend, al werd, als te Meissen in een kerk dag en nacht zonder ophouden de Mis gezongen? Wie was daardoor geholpen, al ware het dat in alle kerken meer zilver, beelden en kleinoodiën waren, als in Hall en Wittenberg? Narren, posse en verleiding is het alles, door leugens van mensen is 't uitgevonden, en dat noemt men goede werken, daarvan zegt men, dat men God daarmee dient en voor de lieden en hun zonden bidt, juist of God met ons goed geholpen was en Zijn heiligen onze werken van node hadden. Stok en steen zijn zo eenvoudig en dul niet als wij. Een boom draagt vruchten, niet voor hemzelf, maar voor mensen en beesten en dat zijn zijn goede werken.

48. Hoort daarom wat CFIRISTUS van de goede werken zegt: (Matth. 14: 12) *Al wat gij nu wilt dat u de mensen doen zullen, doet gij hen dat ook; dat is de wet en de profeten.*

Hoort u niet, wat het korte begrip van de wet en de profeten is? Niet dat u God en Zijn overledene heiligen goed doen zult, zij hebben 't niet van doen, en nog minder hout en steen, want daaraan is 't niet besteed, maar de lieden!! Hoort u niet, de lieden zult u alles doen, wat u aan u wilt gedaan hebben.

49. Ik wilde gewis niet, dat u mij een kerk of toren bouwde, of klokken liet gieten; ik wilde niet, dat u mij een orgel met veertien registers en zevenmaal dubbel fluitwerk maakte. Daarvan zou ik noch eten, noch drinken, mijn vrouw, noch mijn kind bezorgen, huis noch akker kunnen houden; de ogen mocht u mij daarmee wijden en de oren kittelen kunnen, maar wat geef ik mijn kinderen? Waar blijft mijn nooddruft? O dul! dul! En wat meer is! Bisschoppen en Vorsten, die het zouden beletten, zijn de voornaamsten in die narre-possen, en een blinde leidt een andere. Die mensen komen mij voor als jonge meisjes, die met poppen spelen, en jongens die op stokken rijden; waarlijk, het zijn rechte kinderen, poppenspelers en stokruiters.

50. Daarom bemerkt nu, aan God en de heiligen hebt u geen goed te doen; u hebt maar alleen van God goeds te halen, te zoeken, te bidden en door het geloof te ontvangen. CHRISTUS heeft alles voor u gedaan en uitgevoerd, de zonde heeft Hij betaald,

genade, leven en zaligheid heeft Hij voor U verworven, laat u aan Hem vergenoegen, denk maar daar op, om Hem meer en meer in u te brengen en uw geloof te sterken. Al het goede daarom, dat u in uw gehele leven doen kunt, dat moet u dus inrichten dat het goed is; maar dan is het goed, als het andere lieden dient en niet uzelf. Want u hebt de goede werken niet van doen, omdat CHRISTUS voor u alles gedaan en gegeven heeft, wat u hier en hier namaals voor u zou zoeken en begeren kunnen, hetzij vergeving van zonden, verdienste van zaligheid, of hoe het mag genaamd worden. Wordt u een werk aan u gewaar, dat u God, de heiligen of uzelf en niet uw naasten doet, zo weet, dat dit werk geenzins goed is.

51. Dus moet een man zijn vrouw en kinderen, de vrouw de man, kinderen de ouderen, knechten de heren, heren de knechten, overheden de onderdanen, onderdanen de overheden en een ieder de anderen, de vijanden zelfs tot liefde en dienst leven, spreken, doen, horen, lijden en sterven, zodat altoos de één de andere hand, mond, oog, voet ja hart en moed is. Dat heten Christelijke, natuurlijke en goede werken, die zonder ophouden, altoos, overal, tegen alle personen kunnen en moeten geschieden. Daar vandaan ziet u dan, dat de werken van de papisten, orgels, zingen, kleden, luiden, roken, besprengen, bedevaarten doen, vasten enz., wel fraaie, grote, vele, lange, brede, dikke, werken zijn, maar daar is geen goed noch heilzaam werk in, dus dat men van hen wel zeggen kan, wat in 't spreekwoord gezegd wordt; het deugt niet met al.

52. Maar hier moet u zich voor hun scherpzinnigheid in acht nemen, als zij zeggen; ja, al zijn die werken de naasten niet lichamelijk nut en dienstig, zo zijn zij toch geestelijk en heilzaam voor zijn ziel, omdat God daarmede gediend, verzoend en Zijn genade verkregen wordt,

Hier is het tijd, hier moet ik zeggen: u liegt het, zo wijd als je mond is. God wordt niet met werken, maar met geloof gediend; het geloof moet alles doen, wat tussen God en ons geschieden zal; datzelve kan wel meer doen in een boerenknecht als in alle papisten: het kan meer verkrijgen als alle papen en monniken met hun orgels en goochelwerken als hadden zij meer orgels, als thans pijpen daarin zijn.

53. Wie het geloof heeft, die kan voor een ander bidden; wie het niet heeft, die kan niets bidden. Daarom is 't een rechte vreselijke leugen, als men zulke uiterlijke pracht en praal, geestelijk, nut en heilzaam oordeelt. Een boerenmeid indien zij gelooft, al doet zij het slechtste werk, zo is 't haar beter, zij heeft meer voordeel daarvan, en ik zou mij liever daarop verlaten, als op alle monniken en papisten, al ware 't dat zij dag en nacht zongen om te scheuren, en zich ten bloede kastijdden. U grote eenvuldige dwazen, wilt u de lieden helpen met uw geloofloos leven en 't uitdelen van geestelijke goederen, daar nochtans op aarde geen ellendiger, behoeftiger en goddelozer volk is als u? Men zou u van rechtswege niet geestelijk, maar geesteloos noemen.

54. Ziedaar zulke goede werken leert hier CHRISTUS in Zijn voorbeeld.

Zeg mij eens, wat doet Hij hier om Zichzelf nut en voordeel toe te brengen. De profeet geeft alles aan de dochter Sions, zeggende: *Hij komt tot u; en dat Hij rechtvaardig, een helper en zachtmoedig komt, dat gaat U aan, het geschiedt, opdat Hij U rechtvaardige en zaligmake.* Niemand had Hem daarom gebeden of daartoe geroepen; vrijwillig, van Zichzelf, uit loutere liefde komt Hij, om goed te doen, nut en heilzaam te zijn.

55. Niet enerlei, maar allerlei heeft Hij gedaan, namelijk zo veel als daartoe behoort, om de mensen rechtvaardig en zalig te maken. Maar rechtvaardig en zalig maken behelst het verlossen van zonden, dood en hel; en zo handelt Hij niet alleen met Zijn vrienden, maar ook met Zijn vijanden ja met Zijn vijanden alleen; en dat wel zo

hartgrondig, dat Hij over hen weent, die hem dat goede werk niet willen laten doen en Hem niet opnemen. Hun zonden te verdelgen, de dood en de hel te overwinnen en hen rechtvaardig en zalig te maken, daaraan waagt Hij alles, wat Hij is en heeft, niets behoudt Hij voor Zichzelf. Hij laat zich vergenoegen dat Hij God heeft en zalig is; Hij dient also ons alleen, naar de wil van Zijn Vader, Die dat van Hem wilde gedaan hebben.

56. Ziet nu of Hij de wet niet vervuld heeft: *Al wat gij wilt, dat u de lieden doen zullen, doet gij hen dat ook.* Is 't niet waar, een ieder wilde uit de grond van zijn hart, dat een ander voor zijn zonden borg werd, die op zich nam en ze verdelgde, opdat hem zijn geweten niet meer knagen en hij van de dood en de hel bevrijdt en verlost zijn mocht. Wat wenst toch iemand hartgrondiger, als dat hij dood en hel vrij mocht gaan. Wie wil niet gaarne zonder zonde zijn, en een goed en vrolijk geweten hebben tot God? Zien wij niet hoe alle mensen door bidden en vasten, door bedevaarten en stichten door de werken van monniken en papen daarnaar trachten? Wie noopt hen? Het zijn de zonde, de dood en de hel, daarvoor waren zij gaarne zeker. En was aan het einde van de wereld een geneesmeester, die daartoe kon helpen, alle landen zouden woest worden, en een ieder zou tot die geneesmeester lopen en aan die reis gaarne goed, lijf en leven wagen.

57. En indien CHRISTUS Zelf door dood, zonde en hel omgeven was, zo zou Hij ook willen dat Hem iemand daaruit hulp, Zijn zonden van Hem wegnam, en Hem een goed geweten maakte. Dewijl Hij dat nu van anderen aan Hem zou willen gedaan hebben, zo gaat hij voort en doet het anderen, gelijk de wet zegt: Hij wordt Borg voor onze zonden; Hij gaat in de dood en overwint tevens voor ons de zonde, de dood en de hel, opdat voortaan allen die aan Hem geloven en Zijn naam aanroepen, rechtvaardig en zalig zijn zullen, dat zij zonder zonde en dood, een goed, vrolijk, zeker en onverschrokken zalig geweten hebben eeuwig, gelijk Hij spreekt (Joh. 8: 51) *Is het dat iemand Mijn Woord houden zal, die zal de dood niet zien in eeuwigheid*; en (Joh. 11: 25) *Ik ben de Opstanding en het Leven, wie in Mij gelooft zal leven, al ware het ook dat hij stierf.*

58. Ziedaar, dat is die grote vreugde waartoe de profeet vermaant, zeggende: *Gij dochter Sions verheugt u zeer! En gij dochter Jeruzalems juicht!* Dat is die rechtvaardigheid en dat heil, waartoe de Heiland en Koning komt. Dat zijn Zijn goede werken, die Hij voor ons heeft gedaan om de wet te vervullen. Daarom is het sterven van de Christen-gelovigen niet een sterven, maar een slaap. Want zij zien en smaken de dood niet, gelijk hier CHRISTUS spreekt waarvan ook (Ps. 4: 9) gewaagd wordt: *Ik lag en sliep gans met vrede, want alleen Gij Heere! Helpt mij, dat ik zeker wone.*

Daarom wordt ook de dood een slaap genoemd in de Schrift.

59. Maar de papisten en haar scholieren, die de dood, de zonde, en de hel met waken en voldoeningen willen ontlopen, die moeten daarin eeuwig blijven, want zij onderwinden zich datzelfde te doen, wat CHRISTUS alleen gedaan heeft en doen kon, van welke zij het verwachten zouden door het geloof. En daarvandaan komt het dat het verkeerde en zinloze volk, die werken ten dienste van CHRISTUS en Zijn heiligen doet, die zij aan haar naasten doen zouden. En zo ook, wat zij met het geloof bij CHRISTUS zouden zoeken, dat willen zij bij zichzelf vinden, ja zij zijn ten laatste zover gekomen, dat zij aan steen en hout, aan klokken en rook wenden wat zij ten voordele van hun naasten gebruiken zouden; dus gaan zij gedurig heen, God en Zijn heiligen veel goeds doende; zij vasten hun en stichten hun Horas, latende hun naasten ondertussen blijven wie hij is, gedenkende: Och! dat wij onszelf eerst geholpen hadden. En dan komt eindelijk de Paus en verkoopt hun zijn kraam en brief, en leidt

ze recht toe ten hemel, niet in Gods hemel, maar in de hemel van de Paus, en dat is de afgrond van de hel.

60. Ziedaar, dat is de vrucht van het ongeloof en van 't gebrek van de kennis van CHRISTUS; dat is onze beloning, dat wij 't Evangelie achter de bank laten leggen en mensenleer hebben op de baan gebracht. Ik zeg nog eens, ik wenste dat alle predikstoelen in het vuur lagen, tegelijk met alle kloosters, stichten kerken, kluizenarijen en kapellen; en dat ze enkel afschuw en as waren, vanwege de gruwelijke verleiding van arme zielen.

61. Ziet, nu weet u, wat goede werken zijn, bedenkt dat nu recht en gedraagt u daarnaar. Wat uw zonden, de dood en de hel aangaat, daar moet u voor alle dingen niets aan doen, want u kunt zich niets verwerven, uw goede werken zijn daar nietig, u moet een ander daar arbeiden laten. CHRISTUS Zelf komen eindelijk de werken toe, u moet Hem laten, wat in deze spreuk van Hem gezegd wordt: *dat Hij de Koning Sions is, Die daar komt*; dat Hij alleen de rechtvaardige Heiland is; aan Hem en in Hem zult u de zonde en de dood verdelgen door het geloof. Daarom, ziet u voor u, voor degenen, die u leren werken te doen en uw eigen zonden uit te delgen.

62. Brengt men hiertegen enige spreuken van de Schrift in, als wanneer DANIËL zegt: (cap. 4: 24) *Maakt u vrij van uw misdaad door weldaad aan de armen*; en PETRUS: (1 Ef. 4: 8) *de liefde bedekt ook de menigte der zonde*, en diergelijken, zo moet u wel voorzichtig zijn; want zulke spreuken bewijzen niet, dat de werken zonden uitdelgen of dat ze voldoen konden; immers, dat zou niets anders zijn als CHRISTUS deze spreuk in Zijn inrijden betwisten en alle Zijn werken verloochenen; maar zij geven te kennen, dat zulke werken een gewis teken van ongeloof zijn, dat bij CHRISTUS de overwinning van zonde en van ongeloof gekregen heeft. Want onmogelijk is het, dat, die CHRISTUS als zijn rechtvaardige Heiland gelooft, geen liefde en goede werken oefenen zou. En wie, geen goede werken doet, geen liefde oefent, gewis is het dat bij die geen geloof is. Daarom erkent de mens uit zijn vruchten, wat hij voor een boom is; en door de liefde en goede werken wordt hij verzekerd, dat CHRISTUS in Hem is en dat Hij aan Hem gelooft; zoals ook PETRUS zegt: (2 Ef. 1: 10) *Daarom lieve broeders! Doet des te meer naarstigheid, om uw roeping en verkiezing vast te maken*; dat is: als u zich ijverig in goede werken oefent, zo wordt u gewis en kunt niet twifelen, dat God u geroepen en uitverkoren heeft.

63. Geheel anders daarom verdelgt het geloof de zonde als de liefde; — het geloof delgt door de daad alleen de zonde uit, maar de liefde en de goede werken bekrachtigen en bewijzen, dat het geloof dat gedaan heeft en dat het voorhanden zij. En dus durft PAULUS zeggen: (1 Cor. 13: 2) *Had ik alle geloof, also dat ik bergen verzetten, en had de liefde niet, zo ware ik niets*. Waarom? Zonder twijfel, omdat het geloof niet voorhanden is waar de liefde niet is, want zij blijven niet van elkander. Daarom ziet toe, dwaalt niet, en laat u niet van het geloof op de werken leiden.

64. Goede werken is men schuldig te doen; Maar niet op deze, maar op de werken van CHRISTUS moet men zijn vertrouwen vestigen; de zonde, de dood en de hel moet men niet onze werken aantasten maar van zichzelf moet men die op de rechtvaardige Heiland, op de Koning van Sion Die op de ezel rijdt, wijzen; DIE weet met de zonde, de dood en de hel, om te gaan, Hij is het, Die de zonde doodt, de dood verwurgt en de hel verslindt; daarom, laat die man met de zaken begaan en legt uw werken aan uw naasten ten koste, opdat u dus een onwrikbaar teken van 't geloof aan uw Heiland en Zonden-delger hebben mag. Maar elders hiervan breedvoeriger. Dus zullen de liefde en de goede werken, de zonde ook voor uzelf uitdelgen, daardoor dat u gewaar wordt, hoe het geloof dezelve voor God uitdelgt, zonder dat u het bespeurt.

III. VAN DE GEESTELIJKE BETEKENIS VAN HET EVANGELIE

In de geschiedenis van dit Evangelie is voornamelijk op de mening en de oorzaak te zien, waarom de Evangelist de spreuk van de profeten bijbrengt, waarin de lichamelijke openlijke toekomst en intrede van de Heere CHRISTUS tot Zijn volk Sions en Jeruzalems (gelijk de tekst spreekt) met zulke klare, voortreffelijke, heerlijke en wonderbare woorden beschreven is. De profeet wilde daarmee aan dit volk en alle wereld tevens aantonen, Wie de Messias zou zijn, en hoe of in welke gedaante hij zou komen en zich vertonen. Kennelijke en zichtbare waartekenen geeft Hij daarvan, wanneer hij zegt: *Ziet! Uw Koning komt tot u, arm en rijdt op een ezel* enz.; opdat wij toch gewis in die zaken zijn, opdat wij de beloofde Messias of Christus niet mislopen, of een anderen mochten verwachten. En dus zoekt hij mede de verkeerde gedachte van de Joden weg te ruimen, die daar meenden, terwijl zovele grote en heerlijke zaken van CHRISTUS en Zijn Koninkrijk geschreven en gezegd waren, zo zou Hij ook met grote, openbare, wereldse pracht en heerlijkheid, als een Koning tegen hun vijanden voor de dag komen en Zich betonen; voornamelijk zou Hij het Roomse Keizerdom, onder welks geweld zij gevangen gehouden werden, van de heerschappij en het geweld beroven, en integendeel hen tot Heeren en vorsten aanzetten; en die alzo maar een werelds koninkrijk en een verlossing uit lichamelijke gevangenschappen in de beloofde Christus hoopten en verwachten, gelijk zij nog heden ten dage in zulke waan staan, en daarom aan onze Christus, niet geloven willen, terwijl zij zulke lichamelijke verlossing en wereldse heerschappij aan Hem niet gezien, noch door Hem verkregen hebben. Een waan, waarin zij gebracht en gesterkt werden door hun valse predikers, de Schriftgeleerden en Priesters, die de Schrift van CHRISTUS verkeerden en naar hun vleselijke zin op lichamelijke wereldse zaken trokken, vermits zij gaarne voor anderen, grote Heeren in de wereld zijn wilden.

65. Maar de profeten hebben hiertegen duidelijk geprofeteerd en hen getrouwelijk gewaarschuwd, dat zij op zulk een werelds regiment en lichamelijke verlossing niet zouden denken, maar dat zij terugzien en acht hebben zouden op de beloften van het geestelijke rijk en de verlossing van de rampzalige val van het menselijk geslacht, in het Paradijs geschied, waarvan gezegd is: (Gen. 2: 17) *Op welke dag gij daarvan eet, zult gij de dood sterven*; en waartegen de belofte van CHRISTUS gegeven is: *dat het zaad der vrouw, de slang de kop vertreden zou* enz. (Gen. 3: 15) Dat is: dat Hij het menselijke geslacht van de macht en gevangenis van de duivel verlossen zou, die hetzelfde onder de zonde en de eeuwige dood geweldig gevangen hield, en dan zou Hij het tot eeuwige Goddelijke gerechtigheid en het eeuwige leven brengen; waarvandaan Hij ook een Rechtvaardige en Heiland door deze profeet genaamd wordt. Heerlijker is deze verlossing dan alle lichamelijke vrijheid, geweld en heerlijkheid, waarvan het einde de dood is, waaronder het alles eeuwig blijven moet.

66. Billijk moesten zij dit betrachten en zich daarover verheugd hebben. Immers, de lieve profeten hadden met een groot en hartelijk verlangen daarnaar gehaakt en daarom geroepen, en onze profeet vermaant daarom zo ernstig tot vreugde en juichen. Maar zij en haar schandelijke predikers maken uit zulk jammer en ellende enkel lichamelijke dingen, eveneens alsof met het geweld van de zonde, de dood en de duivel was te spotten, en geen schade hoger als hun verloren lichamelijke vrijheid en dat zij de Keizer moesten onderdanig en cijnsbaar zijn, was te schatten.

67. Om nu de blindheid en de valse waan van hen, die bij CHRISTUS en het Evangelie lichamelijke dingen zoeken, te bestraffen en met het getuigenis van de profeet te overtuigen, zo haalt de Evangelist deze spreuk van de profeet aan, die met klare woorden toont, wat CHRISTUS voor een Koning is, daardoor, dat hij Hem een

Rechtvaardige en een Heiland noemt, en tevens daarbij dito aanmerkenswaardige teken van Zijn toekomst voegt, waarbij Hij gekend en aangenomen moest worden, namelijk: *Hij komt tot u, arm en rijdt op een jonge ezel*, als wilde hij zeggen: Hij komt als een arme, ellendige en bijkans bedelende ruiter, op een vreemde, geleende ezel, die tevens met de oude lastbare ezelin tot geen pracht, maar om te dragen gebruikt werd; opdat hij hen voor alle dingen mocht inscherpen, dat zij geen heerlijke, prachtige intocht, als die van een wereldse koning verwachten zouden. Ja daarom geeft hij zulke waartekenen, opdat niemand aan CHRISTUS twijfelen of zich aan Zijn armoedige gedaante ergeren mocht: opdat alle pracht en al het heerlijke uit het oog gezet zijnde, hart en ogen slechts op deze arme ezelruiter mochten gericht en gevestigd worden, die daarom arm en ellendig te voorschijn kwam en Zich ten enen male alle koninklijke gedaante ontdeed, opdat toch niemand iets lichamelijks, maar elk veelmeer het eeuwige, dat met de woorden Rechtvaardig en Heiland getoond wordt, aan Hem zoeken mocht.

68. En dus is in deze spreuk vooreerst het verdichtsel van het Jodendom van een werelds rijk van de Messias en van een lichamelijke verlossing, klaarlijkende en krachtig ter neer geveld, ja alle oorzaak om zich te ontschuldigen is hen ontnomen, indien zij CHRISTUS niet zouden aannemen; alle hoop en verwachting voor een ander is hun afgesneden, omdat het zo duidelijk voorspeld is en zij indachtig gemaakt zijn, dat Hij in dier voege zou komen, gelijk nu CHRISTUS, Die alles vervuld heeft, gekomen is. En wij Christenen, hebben tegen het Jodendom een vast en oorspronkelijk bewijs uit haar eigen Schrift voor ons, dat deze Messias, Die alzo tot hen gekomen is, de rechte Christus is, volgens de voorspellingen van de profeet, en dat nooit geen ander komen zal. Zij moeten daarom met het vergeefs wachten op een andere, zowel de tijdelijke als eeuwige verlossing missen.

69. Nu laat ons het derde stuk, namelijk het Mysterie of geestelijke betekenis verhandelen. Hier moet men weten, dat al het lichamelijke wandelen en reizen van CHRISTUS Zijn geestelijken weg betekent, alzo, dat Zijn lichamenlijk gaan het Evangelie en het geloof beduidt. Want gelijk Hij met Zijn lichamenlijke voeten van de ene stad tot de andere gegaan is, alzo is Hij door het prediken gekomen in de wereld. Zeer fraai toont daarom dit Evangelie, wat Evangelie is; hoe het moet gepredikt worden, wat het in de wereld doet en uitwerkt, en inzonderheid is deze geschiedenis een aardig en liefelijk afbeeldsel of schilderij daarvan, hoe het in het rijk van CHRISTUS door het predikambt toegaat. Dat willen wij van stuk tot stuk betrachten.

Toen zij nu nabij Jeruzalem kwamen aan de Olijfberg.

70. Alle apostelen zeggen, dat CHRISTUS in de laatste tijd van de wereld een Mens geworden is, en dat het Evangelie de laatste predicatie zijn zal. (1 Joh. 2: 18). *Kinderen, het is de laatste ure en gelijk gij gehoord hebt, dat de Antichrist komt, en nu zijn vele Antichristen geworden, daaruit kennen wij dat het de laatste ure is* enz. Hij noemt hier de tegen-Christ, die men thans de Antichrist in 't Duitsch heet. Maar antichristus in 't grieksch betekent een tegen-Christ, die tegen de rechte CHRISTUS leert en handelt, daarom heb ik 't verduitscht TEGEN-CHRIST, gelijk het dan vertaald moet worden; want ANTICHRIST (and- christ) is niet recht. Zo ook 1 Cor. 10: 11: *het is geschreven ons ter waarschuwing, op dewelke het einde der wereld gekomen is*. Daarom, gelijk de profeten voor de eerste toekomst van CHRISTUS gekomen zijn, zo zijn de apostelen Gods laatste boden, gezonden voor de laatste toekomst en de jongste dag, dat zij die, gelijk zij ook doen, vlijtig verkondigen zouden. Dat CHRISTUS Zijn jongeren niet eerder uitzendt om de ezelin te halen, als toen Hij nabij Jeruzalem gekomen was, daar Hij zo aanstonds zou intrekken, betekent, dat het Evangelie door

de apostelen in de gehele wereld verkondigd zou worden, kort voor de jongste dag, op welke CHRISTUS met de Zijnen in het eeuwige Jeruzalem zal en moet ingaan.

71. Daarmede stemt het woordje Bethfage overeen, hetgeen, gelijk sommigen zeggen, op z'n Duitsch mondhuys heet. Want PAULUS zegt (Rom. 1: 2) *Het Evangelie heeft Hij te voren beloofd door Zijn profeten in de Schrift*, maar het werd niet mondeling en openbaar gepredikt, alvorens CHRISTUS kwam, en Zijn apostelen uitzond. Daarom is de kerk een mondhuys en geen pennenhuys. Want sedert de komst van CHRISTUS is het Evangelie mondeling gepredikt, 't welk van te voren in de boeken schriftelijk verborgen lag.

72. Zo is ook de aard van het Nieuwe Testament en van het Evangelie, dat het mondeling en met een levendige stem moest gepredikt en verhandeld worden; CHRISTUS Zelf heeft ook niet geschreven, noch bevolen om te schrijven, maar om mondeling te prediken. De apostelen werden alzo niet gezonden, tot CHRISTUS te Mondhuys gekomen was, dat is: totdat het tijd was mondeling te prediken en het Evangelie uit de dode Schrift en pennen, in levendige stem en mond te brengen. Van die tijd af aan heet de kerk van rechtswege Bethfage; daarom, omdat zij de levendige stem van het Evangelie heeft en hoort.

73. Het uitzenden geeft te kennen: dat het rijk van CHRISTUS bestaat in het openlijk en mondeling predikambt, 't welk niet stilstaan en aan een plaats blijven zou, gelijk het tot dus ver alleen bij het Joodse volk in de Schrift verborgen, en door de profeten als toekomstende beloofd was; maar nu zou het openlijk, vrij en ongehinderd in alle wereld gaan.

71. De Olijfberg beduidt Gods grote genade en barmhartigheid, waaruit de apostelen gezonden zijn en het Evangelie is voortgebracht. Want olie betekent in de Schrift Gods genade en barmhartigheid, waardoor de ziel en het geweten getroost en genezen wordt, gelijk olie de wonden en schaden aan het lichaam verzacht, vermindert en geneest. Wij zien immers uit hetgeen wij boven gezegd hebben, welk een onuitsprekelijke genade het is, dat wij CHRISTUS als onze rechtvaardige Koning en Heiland erkennen en deelachtig zijn geworden.

Hij maakt dan het begin van Zijn uitzenden niet in een vallei, noch op een dorre, onvruchtbare berg, maar op de Olijfberg; om de gehele wereld te tonen, uit wat voor barmhartigheid Hij zulke grote genade schenkt; dat die niet een druppel of handvol is; gelijk in vorige tijden, maar dat die wegens haar grootheid een berg mocht genoemd worden, gelijk ook de profet (Ps. 36: 7) zulke genade Gods, bergen noemt, zeggende: *Uw gerechtigheid staat als de bergen Gods*; dat is: groot, opgehoopt, rijkelijk en overvloedig. Een ieder kan dat wel begrijpen, maar wie bedenkt wat het is, CHRISTUS heeft de zonde, de hel en de dood voor ons verdragen en overwonnen; Hij heeft alles voor ons gedaan, wat tot onze zaligheid nodig is: laat ons niets daarbij doen als dit, dat wij ons tegen onze naaste oefenen, en gewaar worden, of wij zulk een geloof aan Hem hebben of niet. Alzo zien wij, dat Olijfberg te kennen geeft, hoe dat het Evangelie niet eerder zij gepredikt of uitgezonden, als toen de tijd van de genade kwam; van die tijd af aan gaat de grote genade door de apostelen uit in de wereld.

Zond Jezus twee van Zijn jongeren en sprak tot hen:

75. Door die twee jongeren zijn alle apostelen en predikanten verbeeld, die in de wereld gezonden zijn, en dit daarom, omdat de Evangelische predicatie bestaat in twee getuigen, gelijk PAULUS zegt (Rom. 3: 21) *Maar nu is zonder toedoen der wet de gerechtigheid, die voor God geldt, geopenbaard en betuigd door de wet en de profeten.*

Wij zien dus, hoe de apostelen altoos de wet en de profeten die van CHRISTUS

geprofeteerd hebben, invoeren, opdat nagekomen mocht worden, wat MOZES (Deut. 17: 6) en CHRISTUS (Matth. 18: 16) zeggen: Alle zaak zal bestaan in de mond van twee of drie getuigen.

76. Maar dat Hij zegt: *Gaat henen in het vlek dat voor of tegen u ligt* en de naam van hetzelfde verzwijgt, daardoor wordt aangewezen, dat de apostelen niet alleen tot één volk waren gezonden; het Jodendom was tot dus verre wel alleen door God van alle heidenen afgezonderd, hetzelfde werd alleen met de naam van Gods volk genoemd. Gods Woord en de belofte van de toekomstige Christus was hun alleen toevertrouwd, — maar thans, nu CHRISTUS, komt, zendt Hij Zijn predikers uit in de ganse wereld, en geeft hun bevel dat zij aanstonds voor zich gaan zouden, en allenthalven, allen heidenen, en wie hun voorkwam, van Hem prediken zouden, en zonder onderscheid van aanzien, geleerdheid, wijsheid en heiligheid zouden ze iedereen straffen, leren en vermanen.

77. De Heere troost en sterkt hiermede de apostelen en alle predikanten, dat Hij die grote stad een vlek noemt en daarvan zegt, dat *tegen u is*, alsof Hij zeggen wilde wat Hij Matth. 10: 16 zei: *Ziet, Ik zend u als schapen midden onder de wolven*. Ik zend u in de wereld, die tegen u is: hetwelk een grote zaak schijnt te zijn, want daar zijn vele Koningen, Vorsten, geleerden en rijken, en alles wat in de wereld groot en iets is, dat is *tegen u*; gelijk Hij ook zei Matth. 10: 22: *Gij moet van iedereen gehaat worden om Mijns naams wille*. Maar vreest niet, gaat maar heen, 't is nauwelijks een dorp, laat u al dat grote aanzien niet bewegen, predikt vrij daartegen en schuwt niemand. Want het is niet mogelijk, dat die de Evangelische waarheid zou prediken. die voor grote hanzen vreest die niet alles gering acht wat de wereld groot oordeelt. Het is hier vastgesteld, dat dit dorp tegen de apostelen is, daarom hebben zij zich niet te verwonderen, dat de grote, hoge, rijke, wijze, heilige steden hun woord niet aannemen; het moet zo zijn, dat dorp moet tegen hen zijn, en op de andere zijde moeten de apostelen haar verachten en tot hun intreden. Want de Heere wilde geen geveinsde tot predikant hebben, omdat Hij niet zegt: gaat om het dorp of daarlangs, maar daarbinnen; gaat vrijmoedig bij hen aan, en zegt hun hetgeen zij niet gaarne horen, en laten zij u doen wat ze willen.

78. Och ! hoe weinigen vindt men tegenwoordig, die zo in het dorp gaan dat tegen hen is. Gaarne gaan wij in steden die vóór ons zijn. De Heere had ook hier wel kunnen zeggen: Gaat heen in de stad die voor u ligt; het ware ook wel zo gebruikelijk gesproken; maar Hij wilde deze verborgenheid van het predikambt aantonen, daar spreekt Hij als op een ongewone wijze; *gaat heen in het vlek dat voor u ligt*; dat is: predikt hun, die u vervolgen en doden zullen; zulke dank zult u verdienen en u niet bemoeien om haar wel te behagen; want dat doen huichelaars en geen Evangelie-predikers.

En terstond zult gij een ezelin aangebonden vinden en een veulen bij haar, ontbindt ze en brengt ze tot mij.

79. Dat is mede tot troost van predikanten gezegd, opdat zij niet bekommerd zijn mogen, wie hun geloven en aannemen zou; want het is besloten: (Jes. 55: 11) *Het woord dat uit Mijn mond gaat, zal niet ledig tot mij wederkomen*. En in Col. 1: 6, zegt PAULUS: *Het Evangelie is vruchtbaar in de gehele wereld*. 't Is daarom niet anders mogelijk, waar het Evangelie gepredikt wordt, daar zijn sommigen die het aannemen en geloven. Dus wil deze verholendheid zeggen, dat de apostelen, zodra zij zouden heengaan, terstond een ezelin zouden vinden en een veulen bij haar; alsof Hij zeggen wilde: "Gaat maar heen en predikt u maar zonder zorgen; wie het zijn moeten die u gehoorzamen zullen, laat mij daarvoor zorgen; de wereld zal wel tegen u zijn, maar

laat u dat niet aanvechten. u zult er nochtans vinden, die u horen en volgen zullen; u kent ze nog niet, maar ik ken ze reeds van te voren; predikt u en laat mij zorgen."

80. Ziedaar! zo troost Hij hen, opdat zij niet mochten nalaten tegen de wereld te prediken, hoe hard hen ook tegengesproken en hoe grote tegenstand hen geboden werd, al kon het niet zonder vrees geschieden. Maar nu vindt men mensen, die daar wanen, omdat 't niet mogelijk is de wereld te bekeren, zo zou men maar stilzwijgen om geen oproer te maken; het is toch te vergeefs, de paus, bisschoppen, papen en monniken nemen het niet aan, zij veranderen hun werken niet; waartoe dient het dan, dat men tegen hen predikt en op hen storm loopt.

Dat is even zoveel alsof de apostelen tot CHRISTUS gezegd hadden: U gebiedt ons in 't vlek te gaan dat tegen ons is: is het dan tegen ons, waartoe dient het dat wij daarin gaan? Laat ons liever daarbuiten blijven en ophouden.

81. Maar de Heere wederlegt dat aardig en zegt: "Gaat maar heen, predikt maar, wat is u daaraan gelegen dat het tegen u is? u zult toch vinden, wat Ik wil vinden laten". En zo zullen wij nu ook doen; hoewel de grote hanzen tegen het Evangelie stormen en geen betering aan hen te hopen is; men moet toch prediken, daar zullen er wel gevonden worden die horen en zich beteren zullen.

82. Maar waarom laat Hij twee ezels halen, en niet te gelijk twee jonge of twee oude. Had Hij niet genoeg aan één gehad? Antw. Gelijk door de twee apostelen de predikanten zijn aangetoond, alzo zijn. in de twee ezels hun scholieren en toehoorders afgeschetst. De predikanten zullen jongeren van CHRISTUS en van Hem gezonden zijn, dat is: zij zullen niets als CHRISTUS leren prediken, en niet gaan, hetzij dat zij daartoe beroepen worden; en beide dit hebben de apostelen gehouden. Maar de scholieren zijn een oude en jonge ezel.

83. Hier is aan te merken, dat de mens in de Schrift in twee delen, in de uitwendige en inwendige mens gedeeld wordt. Uitwendig heet Hij naar zijn uitwendig, zichtbaar en lichamelijk leven en wandel, maar inwendig naar zijn hart en geweten. De uitwendige mens kan men met wetten, straffen, pijn en schande dwingen, ook door gunst, geld, eer en beloning lokken het goede te doen en het kwade te laten; maar de inwendige mens kan niemand dwingen, noch lokken, om iets vrijwillig, uit louter lust en zonder vergelding te doen; wat hij doet, Gods genade alleen moet het hart veranderen en gewillig maken.

84. Hiervandaan komt het, dat de Schrift (Rom. 3: 4) besluit: *Alle mensen zijn leugenaars* omdat geen mens uit vrije stukken het boze laat en het goede doet. Maar ieder zoekt het zijne en doet niets uit liefde van de deugd. Want indien er geen hemel noch hel, geen schande noch eer was, niemand zou iets goeds doen. Ware het zo roemrijk en prijselijk de echt te breken, als het thans is de echt eerlijk te houden, u zou wel zien dat de huwelijks staat met grote vreugde zon gebroken worden, als ze nu gehouden wordt; zo ook alle andere zonden zouden met groter vreugde gedaan worden, als de deugd geoefend wordt. Daarom al het goede leven zonder genade is enkel veinzerij en schijn, want het wordt maar door de uitwendige mens zonder lust en vrijwilligheid van de inwendige mens geleid.

85. Ziet daar, dat zijn de twee ezels. De oude ezeling is de uitwendige mens; die is door de voorstellingen van de wetten, vreze voor de dood, de hel en de schande, of de hemel, het leven en de eer gebonden. Gelijk de ezelin aangebonden was, dus wandelt hij in de schijn van goede werken, en is een bijzondere vrome schalk; maar hij doet alles tegen zijn zin en zonder lust van zijn hart, hij is een vijand van de wet en hij heeft daarvandaan een bedrukt geweten.

86. Daarom noemt ook de Evangelist de ezelin subjugalis een lastbare ezelin, die onder de last werkt en die het zwaar valt. Want het is een ellendig: jammerlijk leven,

waartoe de vreze voor de hel, de dood en de schande iemand dwingt. De hel, de dood en de schande zijn hem een hard juk en een zware last, die in hem een bedroefd geweten veroorzaken, en ondertussen is hij een vijand van God en de wet. Zulk volk waren inzonderheid de Joden, die op CHRISTUS wachten, en nog zijn het allen, die met werken en met eigen krachten zich oefenen in het vervullen van Gods wet en het verwerven van de hemel. Zij zijn met hun geweten aan de wet gebonden die moeten zij vervullen; hoewel zij het beter onderwege lieten. Het zijn zakdragers, luie ezels en lastbare bedriegers

87. Maar het veulen, de jonge ezel, van welke LUCAS en MARCUS schrijven: *op hetwelk nog nooit iemand gezeten heeft*, is de inwendige mens, het hart, de geest, de wil, die nooit onderdanig kan zijn aan de wet, hoewel de mens in zijn geweten aangebonden is en de wet voelt, zo heeft het hart echter geen lust noch liefde daartoe, totdat CHRISTUS komt en daarop rijdt. En daarom, gelijk het veulen nooit onder iemand gegaan had, alzo is het hart van de mens ook nooit aan het goede onderdanig geweest maar gelijk MOZES zegt (Gen. 6: 5, 6 en 8: 21) *het dichten des mensen harten is boos van der jeugd af*.

88. Gebiedt nu CHRISTUS haar te ontbinden, dat heet het Evangelie, omdat daarin genade en ontbinding van alle zonden verkondigd wordt en hoe Hij voor ons de wet vervuld heeft, in Zijn naam prediken; daardoor wordt het hart los van de band van zijn geweten en bekomt genade waardoor het hart en de inwendige mens vrij en vrolijk, gewillig en heilig wordt gemaakt, om alles te doen en te laten wat in de wet wordt geboden. En alzo is de mens los, niet van de wet alsof hij niets doen zou, maar van het onlustige zware geweten dat hij tegen de wet had en waardoor hij een vijand van haar was, omdat zij hem de dood en de hel dreigde. Hij heeft nu onder CHRISTUS een goed geweten, hij is genegen tot de wet, hij vreest niet meer voor de dood en de hel, hij doet vrijwillig hetgeen hij van te voren ongaarne deed. Ziedaar, zo verlost het Evangelie het hart van alle bozen, van de zonde, van de dood en de hel en het kwade geweten, door het geloof aan CHRISTUS.

89. Geeft Hij bevel *dat zij ze tot Hem brengen zouden*, zo is dat strijdig tegen de Paus en allen, die afscheuringen en dwalingen prediken: om hierdoor de zielen van CHRISTUS tot zich te trekken. De apostelen brengen ze tot CHRISTUS, dat is: zij prediken en leren niets anders als CHRISTUS, en niet hun eigen leer en menselijke geboden want het Evangelie leert maar tot CHRISTUS komen en CHRISTUS recht te erkennen. Voorwaar, daarmee is aan de geesteloze prelaten een harde stoot gegeven in haar regiment, omdat zij de zielen tot zich en onder zich brengen, waarvan PAULUS (Handel. 20: 29 en 30) zegt: *Dat weet ik, na mijn afscheid zullen onder u komen gruwelijke wolven, die de kudde niet verschonen zullen; ook uit uzelfen zullen mannen opstaan, die verkeerde leringen spreken om de jongeren naar zich te trekken* enz. Maar het Evangelie bekeert de mensen tot CHRISTUS en tot niemand anders. Daarom laat Hij ook het Evangelie verkondigen; daarom zendt Hij predikanten, opdat Hij ons allen tot zich trekken zou en wij Hem erkennen mochten, gelijk Hij (Joh. 12: 32) spreekt: *Wanneer Ik wordt verhoogd van de aarde, wil Ik ze allen tot mij trekken. En is het dat U iemand iets zegt, zo spreekt: de Heere behoeft haar, en terstond zal hij ze u laten*.

90. PAULUS vergelijkt de wet (Gal. 4: 2) met de voogden en verzorgers, waaronder de jonge erfgenaam in vreze en dwang opgevoed wordt: Want de wet dwingt ons door dreigementen, door de vreze voor dood en hel, dat wij ons uiterlijk van kwade werken onthouden, hoewel het hart daardoor toch niet goed wordt. Dat zijn nu hier, gelijk LUCAS schrijft, de heren van deze ezelin en het veulen die tot de Apostelen spraken: *Wat doet u hier, dat u het veulen ontbindt?* Want als het Evangelie begint en het

geweten van eigen werken ontbindt, dan schijnt het als of het de goede werken en het houden van de wet verbood. Daarom is dat het eendrachtige zeggen van de leraars van de wet, of, gelijk het Evangelie ze noemt, schrijvers en Schriftgeleerden. "Zouden al onze werken nietig en die werken, die wij volgens de wet volbrengen, kwaad zijn, welaan! zo willen wij nooit weer goed doen. U verbiedt goede werken en verwerpt de wet des Heeren, o! u ketter, u ontbindt het veulen en wilt openbare boze mensen maken". In die gedachten schieten zij toe en verweren het veulen te ontbinden en tot CHRISTUS te brengen, voorgevende: dat men de mensen met wetten gebonden houden moet.

91. Hoe nu de apostelen zich tegen deze verhouden zouden, toont onze tekst. Zij zouden zeggen: hun Heere behoeft haar, dat is: zij zouden hen onderwijzen van het onderscheid van de werken der wet en der genade; dus zouden zij zeggen: "wij verbieden geenzins de goede werken, maar wij ontbinden het geweten van valse goede werken; niet dat het vrij zal leven om kwaad te doen, maar tot CHRISTUS zal het komen, tot, zijn rechte Heer, en daar zal het rechtschapen goede werken doen, daartoe behoeft Hij het en wil het ook daartoe hebben." Daarvan redekavelt PAULUS (Rom. 6) zeer aardig, daar hij leert: hoe wij door de genade vrij van de wet en haar werken zijn; Maar niet alzo dat wij kwaad, maar veelmeer rechte goede werken doen zullen.

92. Het berust alles daarop, dat de Schriftgeleerden en die de wet drijven, niet weten wat goede werken zijn; daarom willen zij het veulen niet loslaten, maar benauwen het met genadeloze, menselijke goede werken. Zijn het nu vernuftige en rechte leraars der wet, op welke nu gedoeld wordt, zo laten zij het toe als men hun goed onderricht van de goede werken geeft. Want op verwoede tirannen, die met menselijke wetten woeden, ziet ons Evangelie niet. Het spreekt maar van Gods wet en van de allerbeste leraren der wet. Want zonder genade is Gods wet mede een band, en maakt gevangen gewetens en geveinsden, die niet anders te helpen zijn als door de prediking van andere werken, die niet de onze, maar CHRISTUS zijn, en die Hij door Zijn genade in ons werkt; daar heeft dan aanstonds al het benauwen en dwingen van de wet een einde, en dan wordt het veulen met der haast los.

Maar dat geschiede altemaal, opdat vervuld werd dat er gezegd is door de profeet die daar spreekt: zegt de Maarter Sions enz.

93. De spreuk is boven genoegzaam verklaard, maar de Evangelist haalt deze daarom aan, dat wij mochten erkennen, hoe dat CHRISTUS niet gekomen is uit hoofde van onze verdiensten, maar vanwege de Goddelijke waarheid, vermits Hij zolang van tevoren, eer dat wij geweest zijn, beloofd was aan degenen, tot wie Hij kwam. Daarom, gelijk uit loutere genade het Evangelie belooft, zo heeft Hij 't ook vervuld tot een bewijs van Zijn waarheid, dat Hij doet wat Hij belooft, opdat wij gelokt werden getroost op Zijn belofte te bouwen, omdat Hij ze nakomen zal.

94. En dit is ook één van die Schriftplaatsen, waar in het Evangelie beloofd is, waarvan PAULUS (Rom. 1: 2) spreekt: *Het Evangelie heeft Hij tevoren beloofd door Zijn profeten, in de Heilige Schrift van Zijn Zoon* enz. Hoe nu in deze spreuk het Evangelie, CHRISTUS en het geloof op het allerbeste en troostrijkste is aangetoond, dat hebben wij gehoord.

De jongeren gingen heen, en deden gelijk hun Jezus bevolen had, en brachten de ezelin en het veulen, en legden hun klederen daarop en zetten Hem daarop.

95. Dat zijn de predikanten, die door het Evangelie de gewetens van de wet en haar werken ontbonden en uit geveinsden, recht goede heiligen gemaakt hebben, op welke CHRISTUS voortaan rijdt. Nu is maar de vraag, of JEZUS op de beide ezels gereden

heeft, want naar MATTHEUS verhaal klinkt het, alsof Hem de jongeren op beide ezels gezet hadden; maar MARCUS, LUCAS en JOHANNES spreken alleen van het veulen. Sommigen menen, dat Hij eerst op het veulen gezeten heeft, maar vermits het nog wild en ongetoomd was, zo zou Hij daarna op de ezelin gereden hebben. Maar dat zijn fabelen en dromen.

96. Wij houden het daarvoor, dat Hij alleen op het veulen en niet op de ezelin gereden heeft; hoewel Hij ze beiden heeft laten halen vanwege de geestelijke betekenis, die wij boven hebben aangewezen. Maar dat MATTHEUS zegt: *zij zetten Hem daarop*, alsof Hij op beiden gereden had, dat is gesproken op de algemene spreektrant van de Schrift en van het algemeen; hier wordt die wijze van spreken synecdochisch genoemd en bestaat hierin: als men iets aan de gehele gemeente aan de gebeden hoop toeschrijft, dat echter maar sommigen aangaat; gelijk MATTHEUS schrijft: *de kwaaddoeners hebben CHRISTUS aan het kruis gelasterd*, daar het toch naar LUCAS verhaal, maar één gedaan heeft. Zo spreekt ook CHRISTUS, (Matth. 27: 37): *Jeruzalem, Jeruzalem, gij die doodt de profeten en stenigt, die tot u gezonden zijn*; daar toch maar sommigen uit de stad het deden; en men zegt: de Turk heeft de Christenen geslagen, als hij er maar enigen heeft geslagen. Alzo heeft ook CHRISTUS op de ezels gereden, hoewel Hij maar op het veulen gezeten heeft; daarom omdat beide de ezels als een hele menigte aangezien worden, want dat sommigen wedervaart, wordt doorgaans van allen gezegd.

97. Betracht nu het geestelijk inrijden: CHRISTUS rijdt op het veulen, de ezelin volgt na; dat is: als CHRISTUS door het geloof in onze inwendige mens woont, dan staan wij onder Zijn regering. Maar de uitwendige mens, de ezelin gaat ledig, daar rijdt CHRISTUS niet op, maar zij volgt echter achter na. Dat is volgens het zeggen van PAULUS, de uitwendige mens is niet gewillig, hij draagt CHRISTUS nog niet, ja hij strijdt tegen de inwendige mens. Hij spreekt: (Gal. 5: 17): *Het vlees lust tegen de geest en de geest tegen het vlees; zij zijn tegen elkander, dat zij niet doet, wat zij wilt*.

Maar, ondertussen dat het veulen CHRISTUS draagt en de geest door de genade gewillig is, zo moet de ezelin, het vlees, bij de toom nageleid worden; want de geest kruisigt en kastijdt het vlees, dat het onderdanig zijn moet.

98. Ziedaar, dat is de oorzaak dat CHRISTUS op het veulen en niet op de ezelin rijdt. Maar beiden wil Hij ze tot Zijn inrijden hebben; want lichaam en ziel moeten tevens zalig worden; al is het lichaam hier op aarde onwillig, al is het niet bekwaam voor de genade en CHRISTUS opzitten, zo moet het echter de geest verdragen daar CHRISTUS op rijdt, die het in de kracht van de genade van CHRISTUS trekt en met zich voert. Zo weet u dan, dat het veulen daar CHRISTUS op rijdt, en waarop niemand van tevoren gereden heeft, de gewillige geest is, die van tevoren van niemand gewillig en tam gemaakt of bereden worden kon; CHRISTUS alleen moest het met Zijn genade doen. Maar de ezelin de zakdrager, lastbare, de oude Adam is het vlees, dat ledig is van CHRISTUS; maar daarvoor moet 't het kruis dragen en een lastdrager blijven.

99. Maar wat wil dat zeggen, dat de apostelen zonder bevel hun klederen op het veulen leggen? Hier zullen wederom niet alle jongeren alle klederen opgelegd hebben, gelijk het toch luidt, maar misschien was het maar de mantel van een jongere. Maar vanwege de geestelijke beduiding wordt het uitgedrukt alsof het die klederen van alle jongeren of ten minste van ieder twee geweest waren. 't Was wel een slecht zadel en sieraad, maar zij is echter rijk in betekening. Ik houd het daarvoor, dat het de goede voorbeelden van de apostelen zijn, waarmede de Christelijke Kerk bedekt en versierd is en waardoor CHRISTUS geprezen en vereerd wordt; namelijk hun prediking, bekentenis, lijden en sterven wegens het Evangelie, gelijk CHRISTUS van PETRUS

zei: (Joh. 21: 19) *dat hij Hem met zijn dood prijzen zou.* Want boven in de zendbrief spreekt PAULUS (Rom. 13: 1-4): *Laat ons aantrekken de wapenen des lichts enz.;* met welk aantrekken hij buiten twijfel tonen wil, dat de goede werken klederen zijn, daarin wij voor de mensen eerbaar en wel versierd wandelen moeten. Nu zijn onder alle voorbeelden van de heiligen die van de apostelen zeker de grootste en voornaamste, die ons op het beste onderwijzen en CHRISTUS op 't duidelijkst leraren; daarom moeten zij niet gelijk anderen, op de weg, maar op de ezel leggen, dat CHRISTUS daarop zitten en de ezel daaronder gaan kan. Zulke voorbeelden van de apostelen moeten wij ook navolgen, CHRISTUS door onze bekentenis en leven prijzen en dus de leer van het Evangelie versieren, gelijk Tit. 2: 10 gezegd wordt.

100. Hoort nu eens hoe dat PAULUS zijn kleet op het veulen legt (1 Cor. 11: 1): *Zijt mijn navolgers, gelijk als ik CHRISTUS;* en (Hebr. 13: 7): *gedenkt aan uwe leraars, die u het woord Gods verkondigd hebben; ziet hun einde aan en volgt hun geloof na.* Geen voorbeelden zijn er, die louter en rein in 't geloof zouden zijn, als die van de apostelen. Alle andere heiligen, die na de tijden van de apostelen geleefd hebben, hebben iets menselijks in de leer en in de werken. Daarom zit CHRISTUS ook op hun klederen, om te tonen, dat het recht Christelijke en gelovige voorbeelden zijn boven anderen.

101. Dat zij Hem daarop zetten, moet ook iets beduiden; kon Hij Zichzelf niet daarop zetten? hoe stelt Hij zich nu zo teder? Ik heb boven aangemerkt, dat de apostelen niet zichzelf prediken, of ook zelf op het veulen rijden. PAULUS zegt (2 Cor. 2: 24): *wij willen geen heren zijn over uw geloof;* en (2 Cor. 4: 5): *Wij prediken niet onszelven, maar JEZUS CHRISTUS dat Hij de Heere is: maar wij uw knechten om JEZUS wil;* en PETRUS (1 Petr. 5: 3): *Niet als die over het volk heersen,* alsof het een erfgoed was. Zij hebben ons het geloof louter gepredikt en hun voorbeelden zo geschikt en daartoe dienen laten, dat CHRISTUS in ons regeren, het geloof zuiver blijven en wij hun woorden en werken, niet als de hunne aannemen, maar CHRISTUS beide in hun geloof en in hun werken mochten leren kennen. Maar hoe gaat het thans toe? De één volgt FRANCISCUS, een ander DOMINICUS, de derde deze, de vierde die heiligen, en door niemand van allen wordt CHRISTUS alleen en een zuiver geloof gezocht; want dat zou aan de voorbeelden van de apostelen alleen eigen zijn.

En veel volk spreidde klederen op de weg, en anderen hieuwen takken van de bomen, en strooiden ze op de weg.

102. Deze klederen zijn de voorbeelden van patriarchen, van profeten en van geschiedenissen uit het oude Verbond; want, gelijk wij horen zullen, het volk dat vooring, beduidt de heiligen voor CHRISTUS geboorte, door welke de predicatie in het Nieuwe Testament en de weg van het geloof heerlijk versierd en geprezen wordt. Alzo wanneer PAULUS (Hebr. 11: 17) ABRAHAM, ISAAK, JACOB, SARA, PETRUS en vele andere patriarchen tot voorbeelden bijbrengt, zo geschiedt dat om het geloof en de goede werken van de gelovigen meesterlijk te bevestigen. De takken beduiden de spreuken van de profeten, gelijk er in dit Evangelie ook één is, die geen historiën of voorbeelden, maar Goddelijke beloften in zich begrijpen. De profetische boeken zijn de bomen, die daaruit voor het volk zulke spreuken prediken, *die hieuwen takken af en strooien ze op de weg* van het Christelijke geloof. JOHANNES schrijft (hoofdst. 12) dlat het palmtakken geweest zijn, en het is niet ongelofelijk, hoewel de Evangelieën geen gewag daarvan maken.

103. Uit dit alles blijkt, hoe dat een Christelijke Evangelische predicatie, die het zuivere geloof, de rechte weg leert, moet geschapen zijn; het Woord van CHRISTUS moet zij ten eerste verkondigen, dat gebiedt Hij de apostelen, zeggende: *gaat heen,*

ontbindt en brengt hier: daarna moet zij de geschiedenissen en voorbeelden van de apostelen daarbij voegen, vermits die met de woorden, en werken van CHRISTUS overeenstemmen dat zijn de klederen van de apostelen. Vervolgens zullen ook voorbeelden en spreuken uit het oude Testament worden aangehaald; dat zijn de klederen van het volk en de takken; zodat uit beide Testamenten spreuken en voorbeelden aan het volk moeten voorgesteld worden. Hiervan spreekt CHRISTUS, (Matth. 13 : 52): *Een iegelijk Schriftgeleerde, tot het hemelrijk geleerd, is gelijk een huisvader, die uit zijn hart nieuw en oud voorbrengt*. Dat beduiden de twee lippen van de mond, de twee spitsen aan de bisschopshoed, de twee banden achter daaraan en andere figuren meer. Maar thans stelt men zich daarvan niets meer voor; de duivel heeft door de papisten zwavel en pik in de weg gestrooid, hij rijdt zelf op de ezel en heeft CHRISTUS verdreven.

104. Het spreiden van de klederen op de weg toont, gelijk zo aanstonds gezegd is dat wij verplicht zijn CHRISTUS met onze bekentenis en ons gehele leven te vereren en te versieren; dus dat wij allen roem van wijsheid en heiligheid van ons afwerpen, en ons alleen aan CHRISTUS door een reine bekentenis onderwerpen. Voorts alles wat wij hebben, eer, goed, geld lijf en leven moeten wij opofferen tot eer en tot bevordering van het Evangelie en om Zijnentwil, indien het de nood vereist, alles in de waagschaal stellen.

105: Dus zouden koningen en Heeren en wat daar groot, geweldig en rijk is, met hun goed, eer en geweld CHRISTUS dienen en het Evangelie bevorderen, ja alles om deszelfs wil in gevaar stellen. Zo deden de heilige patriarchen, de profeten en de vrome koningen in het oude Testament voorbeeldig; maar thans is alles omgekeerd, voornamelijk bij de papisten die alle eer en geweld tegen CHRISTUS aan zich getrokken en het Evangelie onderdrukt hebben. Maar dat ze takken van de bomen houwen en op de berg strooien, doelt ook op het predikambt en het getuigenis, waarheen de spreuk van ZACHARIAS de profeet, die hier aangehaald wordt, mede te rekenen is; daarmede moet de predicatie van CHRISTUS bevestigd en versierd worden. Maar het gehele predikambt moet ingericht worden, dat CHRISTUS daardoor erkend en bekend wordt. JOHANNES schrijft (cap. 12: 13) dat ze palmtakken afhieuwen en Hem daarmede tegemoet kwamen. Sommigen voegen daarbij, dat, overmits het aan de Olijfberg geschiedde, het olijftakken waren, en het is niet ongelofelijk, hoewel de Evangelien niet daarvan melden.

106. Maar dat zo-even palm- en olijftakken genoemd zijn, is niet zonder reden; want daardoor is aangetoond, wat de betekenis van CHRISTUS is en wat van Hem gepredikt en geloofd moet worden. Een palmboom is van die natuur als er een balk uit gemaakt wordt, zo wijkt die voor geen last, maar buigt zich veel meer tegen de last omhoog. Dat zijn nu de spreuken van Gods waarheid, hoe meer men ze drukt, hoe hoger zij zich verheffen, indien u anders maar vast daaraan gelooft; ja het is een onoverwinnelijke kracht in de woorden, zodat het wel palmtakken heten mogen. Hiervandaan zegt PAULUS (Rom. 1: 16): *Het Evangelie is een kracht Gods tot zaligheid allen, die daaraan geloven; en de poorten der hel zullen het niet overweldigen*, gelijk CHRISTUS (Matth. 16: 18) zegt. Dood, zonde, duivel en hel moeten daarvoor wijken, of kunnen maar verheffen, indien zij zich daartegen aankanten.

107. Olijftakken worden ze daarom genoemd, terwijl het spreuken van genade zijn, waarin God Zijn barmhartigheid aan ons beloofd heeft. Zij maken daarom de ziel licht, zacht en vrolijk, gelijk olie dat aan het lichaam doet. Het genadige woord en het zoete Evangelie is (Gen. 8: 11) afgeschaduwde daardoor, dat een duif een olijftak met groene bladen in haar mond op de avond in de ark bracht; 't welk zoveel zeggen wil,

de Heilige Geest brengt van het einde van de wereld door de mond van de apostelen, het Evangelie in de Kerk.

108. Palmtakken droeg men koningen en Heeren voor, wanneer zij als overwinnaars zegepraalden. Olijftakken dragen was een teken van onderdanigheid, bijzonder, wanneer het van hen geschiedde, die genade en vrede begeerden en daarom baden, gelijk dat bij de ouden zeer gemeen was. Zo heeft dan het volk door zulk gebaar, tegen CHRISTUS getoond, dat zij Hem als hun Heere en Koning, Die hun van God gegeven was, gelijk zij door hun geroep en gelukwensingen betuigden, aannamen, Zijn onderdaan bekenden te zijn en hij Hem genade zochten. Dus zou deze CHRISTUS in de gehele wereld gepredikt en bekend worden, dat Hij een zegepralend en onverwinnelijk Koning tegen de zonde, de dood, de duivel en alle geweld van de wereld is, en voor hen die onder deze gedrukt en geplaagd worden; dat Hij zulk een Heere is, bij Wie ze enkel barmhartigheid en genade vinden en zoeken zullen, als hun getrouwe Hogepriester en Middelaar voor God. Het woord van het Evangelie van deze Koning is mede een woord van genade en barmhartigheid, 't welk ons vrede en verzoening brengt van God, en daar benevens een onverwinnelijke kracht en sterkte; gelijk PAULUS (Rom. 1: 16) *het Evangelie een kracht Gods tot zaligheid, degenen die daaraan geloven*, noemt, *welke de poorten der hel niet kunnen overweldigen*, gelijk CHRISTUS spreekt (Matth. 16: 16).

En het volk dat voorging en navolgde, riep en sprak: Hosanna de Zone Davids! Geloofd zij Die daar komt in de naam des Heeren, Hosanna in de hoogte.

109. PAULUS zegt (Hebr. 13: 8): *CHRISTUS JEZUS is gisteren en heden dezelfde, ook in eeuwigheid*. Alleen die zalig worden, van het begin van de wereld af tot aan het einde toe, die moeten Christen zijn en door het Christelijk geloof zalig worden. Daarom spreekt Paulus (1 Cor. 10: 3, 4): *Zij hebben allen enerlei geestelijke drank gedronken* en CHRISTUS (Joh. 8: 56): *ABRAHAM uw vader heeft Mijn dag gezien en verheugde zich*.

110. Dus beduidt hier het volk dat voorging, alle Christenen en heiligen voor CHRISTUS geboorte. Allen geloven ze en hangen aan een CHRISTUS. Die hebben op Zijn toekomst gewacht, deze hebben Hem in de voorleden tijd ontvangen. Allen zingen zij daarom een gezang, lovende en prijzende God in CHRISTUS. Wij kunnen ook God niet anders als lof en dank geven, vermits wij al het andere van Hem ontvangen hebben, als: genade, woorden, werken, Evangelie, geloof en al het andere. De enige en rechte Christelijke Godsdienst bestaat ook in loven en danken, gelijk Ps. 50: 15 gezegd wordt: *Roep Mij aan in de nood, zo zult gij Mij prijzen*.

111. Maar wat is dat: *Hosanna! de Zone Davids?*

Het woord Hosanna hebben zij uit Ps. 118: 25, 26 genomen, daar also staat: *o Heere help! O Heere laat wel gelukken! Geloofd zij Die daar komt in de naam des Heeren!* Dit vers hebben zij op CHRISTUS getrokken. 't Is een wens zoals die, waarmede men een, nieuw Heer in het Duits heil en zegen toewenst. Alzo meende het volk hier ook, CHRISTUS zou een lichamenlijk Koning worden; daarom wensen zij Hem heil en zegen daartoe. Want Hosanna heet in het Duits: Och geef heil! of liever: help! of hoe u die wensch anders wilt uitdrukken. Nu voegen zij daarbij de Zone Davids, zeggende: och God! geef heil de Zone Davids. Och God, geef geluk! Geloofd zij enz. Dat alles kunnen wij in 't Duits zo uitdrukken: Och, lieve God! geef heil, zegen en geluk deze Zone Davids tot Zijn Koninkrijk: laat Hem inrijden in Gods naam, dat Hij gezegend zij en 't Hem welga enz.

112. Dat zij Zijn Koninkrijk gemeend hebben, bewijst MARCUS (cap. 11: 10) duidelijk, vermits hij schrijft dat zij gezegd hebben: *Geloofd zij het rijk onzes Vaders*

Davids, dat daar komt. Dat er thans in alle kerken Ozanna gelezen wordt, is ten onrechte; het moet Hosianna heten. Vervolgens hebben wij een vrouwelijker naam daaruit gemaakt, en die Susanna noemen zouden, die noemen zij Ozanna. Susanna is een vrouwelijke naam en heet zoveel als een roos.

Eindelijk zijn die dulle bisschoppen, die uit de doop een apenspel gemaakt en de klokken en altaar-steen gedoopt hebben, heengegaan en hebben de klokken Ozanna genoemd. Maar laat die blinde leiders varen. Wij moeten hier leren, met dit volk Hosanna en Hazelihana te zingen de Zone Davids; dat is: wij moeten het rijk van CHRISTUS, de gehele Christenheid geluk en heil wensen, dat God alle mensenleer wil wegdoen en CHRISTUS alleen onze Koning zijn laten; dat Hij alleen onder ons regere en wij Zijn veulen zijn. Dat geve ons God! AMEN.

III. Predicatie op Tweede Kerstdag

LUCAS 2: 15-20

En het geschiedde, als de engelen van hen weggevaren waren naar den hemel, dat de herders tot elkander zeiden: Laat ons dan heengaan naar Bethlehem, en laat ons zien het woord, dat er geschied is, hetwelk de Heere ons heeft verkondigd. En zij kwamen met haast, en vonden Maria en Jozef, en het Kindeken liggende in de kribbe. En als zij Het gezien hadden, maakten zij alom bekend het woord, dat hun van dit Kindeken gezegd was. En allen, die het hoorden, verwonderden zich over hetgeen hun gezegd werd van de herders. Maar Maria bewaarde deze woorden alle te zamen, overleggende die in haar hart. En de herders keerde wederom, verheerlijkende en prijzende God over alles, wat zij gehoord en gezien hadden, gelijk tot hen gesproken was.

I

1. Dit Evangelie is licht te verstaan, uit de verklaring van het voorgaande, en brengt ons in gedachte, dat de leer, in het voorgaande bekend gemaakt, dadelijk is uitgeoefend en dat de herders gedaan en gevonden hebben 't geen de engelen gezegd hadden; de gevolgen en vruchten van Gods woord en welke de tekenen waren waaruit men weten kon of Gods woord in ons wortel geschoten en in ons gewerkt heeft, worden ons hier duidelijk gemaakt.

2. Het eerste en voornaamste stuk is *het geloof*. Hadden de herders de engelen niet geloofd, zij zouden niet naar Bethlehem gegaan, noch aan 't geen hun in 't voorgaande Evangelie verkondigd werd minder geacht. Wil men zeggen, ik wil het ook wel geloven, wat mij een engel van de hemel verkondigt dan is dit nog van geen betekenis. Want wie dat woord voor zijn eigen persoon niet aanneemt, die verwerpt het ook omwille van de leraar wil, al wordt het door engelen verkondigd

3. En wie het omwille van de leraar gelooft, die gelooft het woord niet, noch aan God door het woord, maar wel de leraar; Maar dat houdt geen stand. Wie de woorden alleen gelooft, bekommert zich niet om de persoon die ze spreekt, noch hecht er daarom waarde aan; integendeel eert hij de persoon om het woord en stelt de persoon in lager rang. Ja, al gebeurde het, dat de predikant bezweek, afvallig werd of anders predikte, zo laat hij de persoon eer dan het woord varen en blijft bij 't geen hij gehoord heeft, om het even wie of wat die persoon ook is geweest.

4. En hierin bestaat het onderscheid tussen het goddelijke en menselijke geloof. Een menselijk geloof hangt de persoon die predikt aan en gelooft, vertrouwt en vereert het woord om de persoon die spreekt. Een goddelijk geloof daarentegen, dat uit God is, omdat het gelooft, vertrouwt en eert het woord, het gelooft omdat het overtuigd wordt dat het gewis waar is, dat hem door niemand, wie ook, daarvan aftrekken kan. Dit blijkt aan de Samaritanen Joh. 4: 42, die eerst door een vrouw van Christus gehoord hadden, en op haar woord tot Christus uitgegaan waren buiten de stad, Hem gehoord hebbende en tot de vrouw spraken: Wij geloven nu voortaan niet ter wille van uw rede; wij hebben gehoord en erkend, dat deze waarlijk de Christus is, de Heiland der wereld.

5. Voorts al die aan Hem om zijn persoon en wonderen geloofden, vielen af toen Hij gekruist werd. Zo gaat het nog; het woord alleen en voor zich zelf, en niet te letten op een persoon moet genoeg zijn; dat moet de mens vasthouden, dat hij van de waarheid en onfeilbaarheid van het woord goed overtuigd wordt, dat hij daarvan niet af te trek-

ken is, al gebeurde het dat alle engelen en alle vorsten van de hel, ja (kon het gebeuren) God anders leerde. Hierdoor heeft God soms de door Hem uitverkorenen beproefd, Zich aanstellende alsof Hij anders meende dan hetgeen tevoren beloofd en besproken was. Zo als Abraham bijv., toen hij bevel kreeg zijn zoon te offeren; Jacob bij het strijden van de engel en ook David bij de vlucht voor zijn zoon Absalom, enz.

6. Het goddelijk geloof houdt stand in leven en sterven, en hel en hemel, niets overweldigt het en zonder op het aanzien van de persoon te letten, is het alleen gegrond op het oprechte woord. En zulk een geloof hadden de herders, drongen door en hingen het woord aan, dat hun door de engelen gezegd werd, niet denkende aan deze. Zij zeggen niet: laat ons heengaan en eerst de geschiedenis inzien, die de engel ons bekend maakt; nee, maar die de Heere ons bekend maakt. Aan de engel denkt men niet, alleen aan het woord van God. Zo spreekt ook Lucas van Maria, dat zij de woorden in haar hart onthield en overlegde, niet twijfelende, dat arme herders, geringe personen haar die verkondigd hadden. Maar niet alleen zij, maar die de woorden van de herders hoorden verwonderden zich, zegt onze tekst, en daarom bleven zij allen bij dat Woord.

7. Het is naar de trant van de Hebreëen de geschiedenis een woord te noemen, gelijk dat Lucas in de grondtaal doet. De reden hiervan is, omdat de geschiedenissen in woorden begrepen zijn en daardoor werden bekend gemaakt, daarom geschiedt dit en is uit dien hoofde door God bevolen, opdat daar plaats zou zijn voor 't geloof, dat de woorden, waarmede de geschiedenis beschreven wordt, aanhangt en op deze stemt. Want indien de geschiedenis van Christus leven en lijden niet begrepen was in het woord, aan hetwelk het geloof zich kan houden, zo zou zij van weinig vrucht geweest zijn. Immers allen die het met hun ogen aanschouwen, hadden weinig of geen vrucht daarvan.

8. Het tweede is de *eendracht des geestes*. Want dat is de aard van het christelijk geloof, dat de harten verenigt en de mensen eensgezind maakt; hiervan is in Ps. 133: 1. gezegd: *Ziet, hoe fraai en lieflijk is het dat broeders eendrachtig bij elkander wonen*. Van deze eendracht des geestes spreekt Paulus op verschillende plaatsen, Rom. 12: 13, 1 Cor. 12: 4. en Ef. 4: 3. Daar zegt hij: *Zijt naarstig te houden de enigheid in de Geest door de band van vrede*. Zulke enigheid is buiten het geloof onmogelijk. Elkeen behaagt het zijne. En hiervandaan is gelijk men zegt, het land vol gekken. De ervaring leert het, gelijk de ordens, staten en sekten van elkander verschillen, zo acht iedereen de zijne voor de besten en naaste weg naar de hemel, de één veracht de anderen en bekommert zich om zijn broeder niet, gelijk wij thans onder de papen, monniken, bisschoppen en alle geestelijken zien.

9. Maar die het ware geloof hebben, die weten dat daaraan alles gelegen is, daarin stemmen zij eendrachtig met elkander overeen. Zij twisten geenszins over hun uiterlijke staat, wandel noch werken; bij uiterlijke omstandigheden houden zij zich niet op. En dus eendrachtig waren de herders onder elkander, zij hadden één zin en enerlei mening, zij spraken uit één mond: Laat ons gaan enz.

10. Het derde is *de ootmoed*, daarin bestaande, dat zij zich als mensen kenden. Van hier zegt de Evangelist uitdrukkelijk: die mensen, de herders, spraken onder elkander. Het geloof leert duidelijk dat alles, wat menselijk is, nietig is voor God. Daarom zijn de gelovigen in hun eigen ogen klein en houden niets van zichzelf. En hierin bestaat de ware ootmoedigheid, dat men zichzelf aldus kenne. Deze nederigheid tracht niet naar hetgeen groot is in de wereld, maar houdt zich bij het nederige, arme en verachte, gelijk dat Paulus leert Rom. 12: 16. vermanende: *tracht niet naar hoge dingen, maar*

houdt u tot de nederige. En Ps. 15: 4. wordt gezegd: *de gerechte acht de goddeloze niet, maar eert de godvruchtigen.*

11. Uit dit alles dan volgt vrede. Want wie al wat uitwendig en groot is niet acht, die laat het licht varen en heeft met niemand twist daarover. Hij wordt wat beters, dat inwendig is, in het geloof van zijn hart gewaar. Men vindt ook wel eendracht, vrede en ootmoedigheid onder moordenaars, openbare zondaars en schijnheiligen; Maar het is een enigheid des vleses en niet des geestes. Gelijk Pilatus en Herodes het met elkander eens werden en in vrede en ootmoedigheid elkander bejegenden, en de Joden van welke in Ps. 2. staat: *De Koningen in de landen stellen zich op, en de heren raadslagen met elkander tegen de Heere en Zijn gezalfde.* Alzo zijn ook de paus en de monniken in het tegenstreven van God enig, hoewel zij anderszins in vele secten verdeeld zijn. Daarom heet dit een eendracht, ootmoedigheid en vrede des geestes, omdat zij het is in geestelijke dingen, dat is in Christus is.

12. Het vierde is *de liefde tot de naaste en de kleinachting van zichzelf.* Deze wordt door de herders betoond daarin dat zij van hun kudde gaan, niet tot de hoge raad te Jeruzalem, niet tot de raadsheren te Bethlehem, maar tot het arm hoopje in de stal. Dus vertonen en houden zij zich bij de nederigen, buiten twijfel gewillig en bereid, om te dienen en te doen hetgeen van hun begeerd werd. Indien zij geen geloof gehad hadden zouden zij van hun schapen niet gegaan zijn en het hunne niet hebben achter gelaten, voornamelijk indien de engelen het hun geboden hadden. Immers getuigt de Evangelist, dat zij het uit hun vrije wil en raad gedaan hebben, aangenomen daar staat, dat zij onder elkander daarvan gesproken hebben en haastig gekomen zijn, daar toch de engel geen gebod gaf, hen niet vermaande, niet ried, maar alleen te kennen gaf wat zij vinden zouden, aan hun vrije wil overlatende, of zij heen gaan en het zoeken wilden.

13. Alzo doet de liefde ook: die heeft geen gebod, alle dingen doet zij uit zichzelf, zij haast en toest niet, het is haar genoeg dat men 't haar maar te kennen geve, zij behoeft geen drijver en kan die niet verdragen. Och! daar zou veel van te zeggen zijn. Zo moet een christelijk leven vrijwillig in de liefde geleid worden, zichzelf en de zijnen vergeten, alleen op de naaste denken en zich tot deze haasten, gelijk Paulus zegt, Fil. 2: 4. *Een iegelijk zie niet op het zijne, maar op 't geen dat des anderen is;* en Gal. 6: 2, *De één drage des anderen last, zo zult u de wet van Christus vervullen.*

15. Maar nu heeft de Paus met zijn Bisschoppen en Papen de wereld zodanig met geboden en dwang vervuld, dat men onder hen anders niet vindt dan enkel aandrijven en bang maken, Maar geen order of staat die vrijwillig is; gelijk voorspeld is, dat geen liefde verkouden en de wereld met mensenleer zou verdorven worden.

15. Het vijfde is *de vreugde*, die zich in woorden openbaart, dat men van een zaak, die het geloof in het hart ontvangen heeft, gaarne spreekt en hoort. Dus zijn hier de herders vrolijk en houden een vriendelijk gesprek onder elkander, van hetgeen zij gehoord en geloofd hadden, en gebruiken zoveel woorden alsof zij overtollige reden willen voeren, het is hun niet genoeg met te zeggen: *Laat ons naar Bethlehem gaan, om te zien het woord dat geschied is*, maar voegen er verder bij: *hetwelk God gedaan en ons bekend gemaakt heeft.* Is het niet overtollig te zeggen: *Dat geschied is, wat God gedaan heeft?* Zij hadden het immers wel met minder woorden kunnen uitdrukken, bijv.: *Laat ons zien het woord dat God daar gedaan heeft.*

16. Maar de vreugde des Geestes gaat met vrolijke woorden alles te boven, en nochtans is er niets overtolligs, ja alles is nog te weinig om de volheid van hun hart zo uit te schudden, als zij gaarne wilden: gelijk David zegt, Ps. 45: 2, *Mijn hart borrelt*

een goed woord op. Alsof hij zeggen wilde: Ik zou gaarne alles zeggen, maar ik kan niet. De zaak is groter dan ik zeggen kan; zodat mijn zeggen nauwelijks een stamelen is. Uit dien hoofde zegt David Ps. 51: 16 en op andere plaatsen meer: *Mijn tong zal uithuppelen uw gerechtigheid*, dat is, met vreugde daarvan spreken, zingen en lofen. En Ps. 119: 171: *Mijn lippen zullen U een lof uitschuimen, gelijk als een kokende pot opborrelt en schuimt.*

17. Hetzelfde is, dat zij metterdaad volgen. Want, gelijk Paulus zegt 1 Cor. 4: 20, *het rijk Gods bestaat niet in woorden maar in kracht.* Dus zeggen de herders hier niet alleen: laat ons gaan en zien, maar zij zijn ook gegaan, ja zij doen nog meer dan zij zeggen. Want de Evangelist zegt: *Zij kwamen haastelijk*, hetwelk immers meer is dan slechts gaan, hetgeen zij afgesproken hebben. Alzo doet het geloof en de liefde altijd meer dan zij zeggen: En al haar doen is levendig werkdadig en overvloedig. Dus moet een christen in woorden weinig, maar in daden rijkelijk zijn, gelijk hij zekerlijk doet zo hij een recht christen is; maar doet hij dat niet, zo is hij nog geen recht christen.

18. Het zevende is, dat zij *vrijmoedig belijden* het woord hetwelk hun van dit kind gezegd was, en hetzelfde verbreiden, hetwelk het voornaamste werk is in het christelijk leven, daar men lichaam en leven, goed en eer aan moet wagen. Want recht geloven en in het verborgen bij zichzelf wel leven, daartegen wordt door de boze geest zo hard niet te keer gegaan; maar als men voor de dag komt en hetzelfde uitbreiden, belijden, prediken, roemen en andere daardoor tot Jezus lokken wil, zo kan hij het niet dulden. Daarom zegt Lucas dat de herders niet alleen kwamen en het kind zagen maar ook hetgeen zij op het veld van het kind gehoord hadden verkondigden, niet alleen aan Maria en Jozef, maar aan allen.

19. Meent u niet, dat er velen zullen geweest zijn, die hen voor dwaze en onzinnige mensen gehouden hebben, omdat zij, die grove en ongeleerde leken waren, zich onderwonden van de lofzang en de prddikatie van de engelen te spreken? Hoe zou thans iemand, die met zulk een tijding voor de paus, bisschoppen en geleerden kwam, ontvangen worden? Immers nog veel slechter. Maar de herders, vol van geloof en vreugde, waren gaarne, om Gods wil, dwaas voor de mensen. Alzo doet een christen mens ook. Want Gods Woord moet in deze wereld voor dwaasheid en dwaling gehouden worden.

20. Het achtste is *christelijke vrijheid*, welke aan geen bijzonder werk gebonden is, maar, alle werken zijn een christen gelijk, zoals zij voorkomen. Want deze herders lopen niet in een woestijn, trekken geen kappen aan, scheren geen kruinen, verwisselen geen gewaad, tijd, spijs en drank, noch uiterlijke werken, maar keren weder tot hun kudde, en dienen God in dit hun werk. Want het christendom bestaat niet in het uitwendige, het verandert de mens niet ten aanzien van zijn uitwendige, maar ten aanzien van zijn inwendige staat, dat is, het geeft een ander hart, gemoed, wil en zin, waarmede een christen dezelfde werken doet, die een ander zonder zulk een gemoed en wil ook doet. Dewijl een christen weet, dat alles aan het geloof ligt, daarom gaat, staat, eet, drinkt, kleedt, werkt en wandelt hij als ieder ander mens in zijn staat, zodat men zijn christendom niet gewaar wordt, gelijk Christus zegt, Luc. 17: 20, 21. Het rijk van God komt, niet met uiterlijk gelaat. Men zal ook niet zeggen, zie hier of daar is het. Want ziet het rijk Gods is inwendig in u.

21. Tegen deze christelijke vrijheid stelt zich de paus en de geestelijke staat met hun wetten, zelfs verkoren kleding, spijs, staten en personen; met welke zielstrikken zij (gelijk Antonius eens in een gezicht zag) de wereld vervuld hebben en zichzelf en anderen vangen. Want zij wanen, dat het aan hun doen en werken ligt, dat men zalig

wordt; zij noemen andere lieden wereldlijken, daar zij zelfs nog zevenmaal wereldser zijn, gelijk al hun doen mensenwerk en niet van God geboden is.

22. Het negende en laatste is God loven en danken. Want wij kunnen God voor deze zijn goedheid en genade geen ander werk, dan lof en dank weder geven, hetwelk ook uit het hart moet voortkomen, en niet veel orgels, klokken en getier van node heeft. Het geloof leert ons zulk een lof en dank, gelijk hiervan de herders gemeld wordt, dat zij wedergekeerd zijn tot hun kudde, en God geloofd en geprezen hebben, zeer wel tevreden zijnde, ofschoon zij tot geen groter rijkdom, hoger eer, beter eten en drinken, en tot geen beter handwerk gekomen waren.

23. Ziet, zo wordt u in dit Evangelie een recht christelijk leven afgeschilderd eerst naar zijn uitwendige staat, of hoe het van buiten als niet, of heel gering, ja bij de mensen als dwaling en dwaasheid schijnt; daarna, hoe het van binnen enkel licht, vreugde en zaligheid is. Daaruit kan men verstaan, wat de Apostel meent, als hij Gal. 5: 22. de vruchten des Geestes ophaalt en zegt: *De vrucht van de Geest* (dat is, de werken des geloofs) *is liefde, vreugde, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedertierenheid, geloof, zachtmoedigheid, kuisheid*, daar maakt hij geen gewag van personen, tijden, spijzen, kleding, plaatsen, of van enige zelf verkozen mensenwerken, waarmede wij de papisten in hun leven zien zwieren.

II.

24. Wat het toch zij Christus in zulk een armoede te vinden, en wat zijn doeken en kribbe betekenen, daarvan is in het voorgaande van dit Evangelie gezegd, dat zijn armoede ons leert, hoe wij Hem in onze naaste, de geringsten en behoeftigsten moeten vinden, en dat zijn doeken, de Heilige Schrift: dat wij in ons werkelijk leven ons bij de behoeftigen en in ons beschouwelijk leven, of in onze overdenkingen bij de Heilige Schrift moeten houden, opdat Christus alleen de Man zij, op Welke wij in beiderlei leven steeds het oog hebben. De boeken van Aristoteles, de paus en dergelijke mensen moet men mijden, of alzo lezen, dat wij de verbetering van de ziel er niet in zoeken; maar om ons in de tijd en in dit leven te oefenen, niet anders alsof men een handwerk of het wereldlijk recht leert. Maar 't is niet tevergeefs geschied, dat Lukas Maria voor Jozef, en hen beide voor 't kind zet, zeggende: *Zij vonden beiden Maria en Jozef, en het kind, liggende in de kribbe.*

25. Nu is boven reeds gezegd, dat door Maria betekent wordt, de christelijke kerk en door Jozef de dienaren van de kerk, gelijk de bisschoppen en predikanten. zijn zouden als zij 't Evangelie prediken. Nu heeft de kerk de voorrang voor de prelaten, gelijk Christus zegt. Luk. 22: 26. *Wie de grootste onder u zijn wil, die zal de minste zijn.* Hoewel dit thans omgekeerd is, is het geen wonder, aangezien zij 't Evangelie verworpen en een mensenleer op de troon gezet hebben. De christelijke kerk behoudt alle woorden van God in haar hart, overweegt deze, vergelijkt ze met elkander en met de Heilige Schrift. Wie daarom Christus vinden zal, die moet eerst de kerk vinden. Hoe wilde men weten, waar Christus en Zijn geloof was, indien men niet wist, waar Zijn gelovigen zijn? En wie buiten deze van Christus iets van weten wil, die moet niet op zichzelf vertrouwen, noch zich door zijn eigen vernuft een weg naar de hemel maken, maar tot de kerk gaan en die daar naar vragen.

26. Nu is de kerk geen hout of steen, maar een schaar van ware gelovige Christenen; aan deze moet men zich houden, zien hoe ze geloven, leven en leren; want zij zijn het die Christus zeker bij zich hebben. Immers buiten de christelijke kerk is geen waarheid, geen Christus, geen zaligheid. Daaruit volgt, dat het onzeker en vals is, dat men de paus of een bisschop, die zich voor een meester uitgeeft, alleen geloven moet; want deze dwalen allen en kunnen dwalen.

27. Maar hun leer moet zich aan de gemeente onderwerpen. Wat zij leren, dat moet de gemeente oordelen en vonnissen. Derzelve oordeel moet men toestaan, opdat Maria eerder gevonden wordt dan Jozef, en de kerk de voorrang boven de prelaten heeft. Want niet Jozef, maar Maria behoudt deze woorden in haar hart, beweegt en overweegt ze tegen elkander. Dit heeft ook Paulus geleerd 1 Cor. 14: 29 en 30, zeggende: Laat twee of drie profeten spreken, (of de Schrift uitleggen) en laat het de andere oordelen: Maar is het dat er een openbaring geschiedt, aan een ander die daar zit, zo zwijg de eerste.

28. Maar thans zijn de paus met de zijnen tirannen geworden, doordien zij deze christelijke, goddelijke en apostolische orde omgekeerd en een heidense en pythagorische mode ingevoerd hebben, dat zij mogen zeggen en gebieden wat zij willen, zonder dat zij daarover van iemand ondervraagd of geoordeeld mogen worden. Waardoor zij ook de geest onderdrukt hebben, zodat men bij hen, noch Maria, noch Jozef, noch Christus vindt, maar enkel ratten, muizen, adders en slangen van hun vergiftige leer en huichelarij.

29. Dit Evangelie is geen tegenstrijdig evangelie; aangezien het christelijke zeden en werken leert, en geen openbare gronden van het geloof legt. Hoewel het in de verborgenheden, (gelijk zo-even gemeld is) krachtig genoeg geschiedt; maar verborgenheden zijn buiten strijd, daar moeten spreuken zijn, die de artikelen van het geloof zuiver aantonen.

IV. EEN NOOIT GEHOORDE PREEK OVER

HANDELINGEN 13: 18

Zo zij u dan bekend, mannen broeders, dat door Dezen u vergeving der zonde verkondigd wordt.

1. Dat is een evangelie voor zondaars, niet voor heiligen. Het is een evangelie voor hen die zich door de vloek der wet doodgeslagen kennen, die het leven niet meer door voorschriften van de paus terug weten te krijgen. Een evangelie voor doden, voor dezulken die in hun dood de stem van de Zoon van God horen, en daardoor leven! Leven door het geloof van de Zoon, niet door werken. **Zondaars** moet het bekend gemaakt worden, dat God zulk een evangelie voor hen geopenbaard heeft, waarvoor de duivel in de hel met de paus sidderen en knarstanden, omdat hun rijk er door verstoord wordt, en de hemel ontsloten voor al het volk dat voor de hel niet deugt, vanwege zijn zonde! Die dat vatten kan die vatte het.

2 Het is wel altijd een verschrikkelijke ellende geweest, die de zonde met zich bracht, dat de mens hen de leringen van de duivel geloofden, maar de hel kan toch de zodanigen niet in haar opnemen, die dat beleden. De Joden geloofden de duivel meer dan Mozes en de profeten en van daar dat zij hun Messias niet wilden geloven. Toen Paulus te Antiochië vrijheid kreeg om in de Synagoge een woord van troost te spreken, wenkte hij met de hand, dat zij aandachtig horen zouden. En wat hoorden zij? Een nieuwe leer? Nee, de oude beproefde leer, waarbij men leefde toen er noch geen bisschop te Rome als paus zat, maar die heden ten dage ook al niet meer geloofd wordt, omdat de lieden even als de Joden, de duivel, dat is de paus geloven.

3. Zij hoorden dan een troostleer, dat namelijk zij Israëlitische mannen die de duivel geloofden, tot het uitverkoren volk van God behoorden, voor wie de Messias gekomen was. De aanleiding hiertoe was, dat enigen van de oversten van de Synagogen tot Paulus en degenen die met hem waren zonden, om te vragen of zij geen woord van troost hadden; waarop Paulus opstond, met de hand wenkte en hen de geschiedenis van hun volk in korte trekken open legde, totdat hij hen bewees dat Christus uit het geslacht van David voortgekomen was. En na dit met onwederlegbare bewijzen gestaafd te hebben, sprak hij de woorden van de tekst uit: "Dat zij u bekend, mannen broeders," alsof hij hen zeggen wilde: wij zijn allen uit één stamvader! Abraham, zult u menen? Ja, maar dat maakt ons zozeer geen broeders! Adam is onze stamvader, en in hem zijn wij één van bloed, en of u nu Israëlitische mannen, of christelijke mannen, of heiden mannen zijt, uit één bloed zijn wij allen, en dat bloed is zonde voor God, dat bloed is onrein; Hoe wil er nu een reine uit zulk onrein bloed voortkomen? Meent nu niet dat de paus uit rein bloed gekomen is, en dat hij daarom de naam van heilige vader verdient; nee, hij is uit de vader, de duivel, zo wel als alle overige afstammelingen van Adam.

4. Geloof daarom de duivel niet langer, om, zoals hedendaags de paus leert, dat u door goede werken de vergeving van uw zonden kunt verkrijgen. Weet toch dat uw bloed, dat is uw leven, uw innerlijk bestaan onrein is, en dat dus uw werken onrein zijn. Onrein bent u, en al wat u doet is onrein, omdat uw bloed, dat is uw leven, voor God een vloek is. Vervloekt zijn dus uw werken, vervloekt uw pater nosters, die u

zich tot uw reiniging oplegt. Vervloekt is dus niet die of die van wegen zijn afkomst uit Adam, vanwege het bloed waaruit hij gesproten is, maar vervloekt zijn wij mannen broeders!

5. Mannen broeders, noemt Paulus de Joden, en ook wij zijn het, omdat de één met de andere uit Adam voortgekomen is. Hier helpt dus geen vleierij van devotie, van vroomheid of Godzaligheid naar voorschriften van de paus of van bisschoppen, zo min als van andere ketters of valse profeten. Allen zijn vervloekt. Wij zijn allen uit de aarde aards, duivels en in opstand tegen God; en daarom, omdat wij zo gesteld zijn, omdat de zaak van onze eeuwige zaligheid door ons verloren is, die door geen gebeden, noch boetedoeningen, noch goede werken hersteld kan worden, daarom zij het u bekend, dat door Deze, door Jezus Christus en niet door de paus, noch door aflaatventers u vergeving van zonde verkondigd wordt.

6. Er lopen heden ten dage zo veel venters rond met aflaatbrieven, en ik vrees dat die handel nog in een andere vorm zal overslaan, dat er nog venters zullen komen met lasten, bekruipt mij veeltijds; want de mensen willen maar niet geloven dat hun innerlijk bestaan vervloekt is, omdat zij uit onrein bloed voortgekomen zijn. Het "*Vervloekt is een iegelijk die niet blijft in hetgeen in de wet geschreven is,*" passen zij op anderen toe, en bovenal geloven zij dat de paus een heilige is. Tussen een heilige en de paus is zoveel onderscheid als tussen Christus en de duivel.

Wij maken daarom de woorden van Paulus dienstbaar tot lering voor onze tijd en willen u er uit aantonen:

I. Dat wij gruwelijke zonden hebben, ja geheel zonde zijn.

II. Dat de zonden vergeven zijn, en dat wij die vergeving te verkondigen hebben.

I. Wij hebben, ja zijn gruwelijke zonde.

7. Wij hebben u niet te verkondigen dat wij zonden hebben, dat wij bijvoorbeeld straatschenderij bedreven hebben, of dat wij onze naasten belogen, bedrogen of bestolen hebben; want deze en meer andere verfijnde gruwelen, zijn slechts uitvloeisels van één zonde. Die ene zonde, waarvan wij u vergeving verkondigen, is onze afval van God, de gehoorzaamheid die wij aan de duivel bewezen hebben, toen deze tot ons zei dat wij God gelijk zouden worden, als wij van de boom der kennis van goed en van kwaad aten; toen hij ons van heilig worden predikte en verlichting van ogen beloofde, om goed en kwaad te kennen. De duivel had ons door zijn verleiding ineens tot dieven gemaakt, toen wij van de boom aten, waarvan God gezegd had: "*ten dage als gij daarvan eet, zult u de dood sterven.*" En daar nu de paus leert kuisheid en eerlijkheid in de kloosters te kunnen beoefenen, zo maakt hij God tot een leugenaar en daarom moet daar de dieverij en ontucht nog meer uitbreken; want de paus spreekt God openlijk tegen, en de lust van dat vlees wil dat gaarne, ofschoon God u zegt dat u dood bent, en dat u het gebod des levens verbroken hebt.

8. En die zonde bekrachtigen wij door de paus te geloven die leert dat de mensen door bidden, boete en goede werken de hemel kunnen verdienen. Wij verharden in die zonde, zo lang wij de duivelse leer van de paus geloven, zo lang wij voortgaan met ons penitentie aan te doen, of tegen de zonde te strijden, op een wijze die uit het

overleg van het diep bedorven verstand voorkomt. Wij bewijzen juist door onze zogenaamde godsdienst, dat wij midden in de zonde verstrikt zijn, dat wij van God af, de voorschriften van de duivel opvolgen, die zijn leer, in het paradijs aangevangen, met voorschriften van bidden en nederigheid voortzet. Wij dienen de duivel, zo lang wij zijn leer opvolgen, en de paus, die een getrouw stedehouder van hem is, niet verzaken, om Christus alleen aan te hangen. Vervloekt is hij die een nonnen- of monnikenkap draagt en God er mee denkt te behagen, en al het volk zal zeggen: **Amen!** Vervloekt zij die een blinde op de weg doet dolen, gelijk de paus en alle valse profeten met hun valse leer van werken en heiligheid doen, en al het volk zal zeggen: **Amen!** O, die valse leer, waarmee wij de duivel behagen, houdt de mens in het verderf! Hij behaagt de duivel, die door zijn dienaar de paus, tot die goddeloze heiligheid aanspoort, om de arme mens voor eeuwig te vermoorden.

9. Daarom gelooft geen paus, geen predikant, die u niet predikt volle aflaat van zonde. Er zijn heden ten dage vele valse predikanten opgestaan, die nog erger zijn dan de aflaatkramers! Het zijn dezulken die om de eer van mensen of om een broodwinning zichzelf predikant maken. Zij verstaan het woord van God niet, maar profeteren ijdelheid en leugen. Zij leggen de mensen lasten op die zwaar zijn om te dragen. Het zijn dezulken die niet weten dat hun bloed, dat is hun leven, voor God niet deugt, en dat ze daarom als enkel zonde voor God staan. Zij maken hun zonde nog groter, door hun voorwendsel dat zij heilig willen leven, en dat door hun gewaad en gebaren vertonen, alsof God aan zulke duivelse mismaaksels een welbehagen had. Zij verstaan niet wat het zegt: *"Zalft uw hoofd en wast uw aangezicht, opdat de mensen uw vasten niet zien."* O ik vrees dat de wereld nog vol zal worden van zulke predikanten, die in hun eigen naam komen, om hun eigen belang te bejagen. Zij begrijpen niet dat God predikanten maakt, en dat Hij die zowel van arme vissers als van geleerden maken kan. Een orgeldraaier of een liedjeszanger langs de straat, die van God geleerd is, is een betere predikant dan dat legio dat van de universiteiten komt, of van seminariën, al hebben zij ook de grootste geleerden tot leermeesters gehad; zo God niet hun leermeester geweest is, zijn zij beter voor komedianten, maar voor de kerk van Christus niets waard; want zij verleiden het volk door hun aangenomen autoriteit en strekken door hun praal maar tot ongerief, nog meer dan geschilderde kerkglazen, die het licht belemmeren en de aandacht afleiden. Men moest het toch ter harte nemen, dat God uit steen Abraham kinderen verwekken kan! Maar ik vrees dat men Gods Woord in de wind zal slaan en de paus en de bisschoppen weer zal navolgen, om van het predikambt een broodwinning te maken, en in plaats van Gods gemeente te weiden, er alleen maar voor zorgen dat men lekker eten en drinken kan, en het voor grote zonde houden, als er niet gezorgd wordt dat het gemeste en de wol aan hen gebracht wordt.

10. O, gruwelijke zonde, die evenals de zonde van eigen heiligheid, alleen daaruit voortvloeit, dat zij niet geloven, dat Adams zonde, ook hun zonde is, en dat zij allen met de gehele wereld dood in zonde en misdaden zijn. O, wist het volk het maar hoe gruwelijk het in de zonde steekt, ja dat zijn ganse wezen zonde voor God is, het zou voor de prediking van het woord, dat aflaat verkondigt, een geopend oor hebben. Het zou de grote liefde van God verstaan, dat Hij aflaat doet prediken, alleen de waarachtige boete die Christus gedaan heeft. Het zou dan tot de Joden, die de duivel geloven, en tot de heidenen kunnen zeggen, evenals Paulus: Mannen broeders! Maar nu maken zij hun zonden nog groter, door aan heiligen de broederhand te willen reiken en niet aan zondaars, daar God toch alleen maar aan zondaars van Zijn liefde laat

verkondigen, dat Christus voor hen gestorven is.

11. Maar dit is ook nog een gruwelijke zonde, dat men meent door eigen werken, door bidden, kastijdingen en boete, die men zelf verzint, of die naar voorschriften van de paus of valse predikers gedaan worden, om in de gunst van God hersteld te kunnen worden. Het is een gruwelijke zonde vroom te willen zijn voor God, maar voor de mensen of onder de mensen schijnheilig, bedriegelijk, godloos, daar men voor God in de grond godloos is, en dit moest willen weten, maar onder de mensen behoorde men vroom en oprecht te zijn en met geen bedriegerijen om te gaan. O, de Turken en barbaren zijn nog zo gruwelijk niet dan zij die zich het christenvolk noemen, dat niet wil komen tot de erkenning van Gods gerechtigheid en daarbij met alle vlees te gronde gaan. Gruwelijke zonde is het zichzelf te willen behouden, en niet behouden te willen zijn alleen op de wijze zoals God behoudt en zoals Hij die behoudenis door het Evangelie laat verkondigen.

12. Waar zal het nog weer heen gaan als men zich niet rein aan het woord houdt; als men de duivel en de paus weer begint te geloven, die niet willen dat het bloed van Jezus Christus van alle zonde reinigt! maar die willen, om hun rijk te handhaven, dat de arme mensen zich afsloven in voorschriften van werken waarmee zij ter helle varen.

13. Daarom, gelukkig volk, dat zonde heeft, of dat weet: ***ik ben geheel zonde!*** dat overtuigd is, er geen mensen op de aardbodem bestaan die middelen gevonden hebben, om de zonde uit te roeien: en dat allen die het beproefd hebben, vervloekt zijn, zo zij hun middelen niet hebben opgegeven. Die geen zonden heeft behoeft geen vergeving. De paus noemt men heilige vader. Dat is reeds zijn veroordeeling; en allen die zijn raad opvolgen om van de zonde af te komen, zullen de vergeving, door het bloed van Christus, niet deelachtig worden, tenzij de overtuiging ontsta dat geen middelen ter ontzondiging baten dan het bloed van het Lam. Eeuwig verdoemd zijn allen die dat bloed niet rein genoeg achten! Zij zullen met de paus en al zijn volgelingen door de duivel in de hel uitgelachen worden. Daarom o mens, vliedt de mens der zonde, de zoon des verderfs!

Ik zal nu ten tweede betrachten:

Dat de zonden vergeven zijn, en dat wij die vergeving te verkondigen hebben. "Zo zij u dan bekend mannen broeders, dat door Deze u vergeving der zonde verkondigd wordt."

14. a. De duivel heeft de mensen zo opgeblazen dat hij vol eigen wijsheid zit. Hij wil het in natuurlijke zaken niet alleen beter weten dan zijns gelijken, maar bovenal verheft hij zich met Zijn wijsheid boven God. Hij weet alles veel beter. Al zegt God duizendmaal: Ik heb u lief gehad met een eeuwige liefde, en al leren de Apostelen, dat de zonde vergeven zijn, toch komt de mens met zijn heiligheid en lust, dat God Zijn liefde zal betonen als wij eerst beginnen ons tot zijn liefde voor te bereiden, en de zonde vergeven zal worden als wij vlijtig bidden en de voorschriften van de paus opvolgen, of van andere geestelijke raadgevers. Die gezindheid zit in ons aller hart, en waar wij er blind voor blijven, daar drijven wij die leer zo ver, dat zij van geslacht tot geslacht voortgeplant wordt. De leer, "*dat God Zijn liefde jegens ons bevestigd heeft, dat Christus voor ons gestorven is toen wij nog zondaars waren,*" keren wij om en zeggen: God zal Zijn liefde betonen aan een ieder die Hem begint te voet te vallen, of

Hij bevestigt Zijn liefde aan heiligen, aan dezulken die geen zondaars zijn.

15. Evenwel storen wij ons niet aan de leer van de duivel, al vinden wij die ook, wat ons oordeel aangaat veel aannemelijker dan de leer van Christus. De duivel, dat weten wij, leert heiligheid van het lichaam, van de ogen, van de gebaren, in kleding en in al wat uiterlijk is. Hij heeft de paus een driedubbele kroon gegeven en hem "heilige vader" genoemd, op dat de mens, die de duivel gelooft, hem voor de hoogsten heilige zou houden. En waarlijk ik vrees dat er nog een tijd zal komen, dat, velen hem weer zullen navolgen, wanneer de gezonde leer door de macht van dwaalgeesten verdrongen zal worden. O wat zullen er dan duizenden door zelfheiliging, en door voorschriften van het verstand tot allerlei dweping vervallen ! Want het zal niet meer geduld worden hetgeen de Apostel zegt: Ik verkondig u door Deze, namelijk door JEZUS CHRISTUS, dat u vergeving van zonde ontvangen hebt. Zij zullen de ganse RAAD GODS tot zaligheid verdraaien en ook niet ongeschonden willen laten: "*Alzo lief heeft GOD de wereld gehad.*" Zij zullen liever willen dat geschreven stond: "*Alzo lief heeft God de Joden gehad*", want dan zouden zij daaruit kunnen afleiden, dat die liefde onder het Nieuwe testament alleen op christenen van enige betekenis doelde, op bekeerde christenen; zonder te begrijpen, dat juist dezulken onder bekeerde christenen behoren, die Gods woord alleen laten gelden en dat zonder spitsvondige aanmerkingen geloven. Maar, zal wellicht deze of gene vragen, hoe zijn dan bekeerde christenen, die Gods woord onvoorwaardelijk geloven? Het zijn dezulken, die weten en geloven dat hun bloed, met dat van de gehele wereld onrein voor God is, en daarom van de wereld niet onderscheiden willen zijn. Zij zijn alleen onderscheiden van de paus en van allen die menen dat zij niet tot de wereld maar tot de heiligen of geestelijken behoren; dat zij door hun werken of boetedoeningen van de wereld afgescheiden zijn; maar ik zeg ronduit dat zij geen deel kunnen hebben aan de reine prediking van de vergeving van zonde.

16. b. De vergeving van zonde is geen stelsel, naar hetwelk de mens zich die kan toe-eigenen, maar zij wordt u verkondigd, dat zij aangebracht is door Jezus Christus. De vergeving van zonde is dus door geen paus noch priester te schenken! Zij is geschonken door Jezus Christus aan alle uitverkorenen! En u bent een uitverkorene, omdat tot u de blijde boodschap van de vergeving van uw zonden gebracht wordt, tenzij u tot de heiligen of tot de aanhangers van de paus mocht willen behoren. Er wordt u niet gevraagd of u de vergeving van zonde wilt aannemen; ook wordt er niet gezegd dat u er iets voor doen moet. Zij wordt u verkondigd! Het wordt u luide toe geroepen: "ontwaakt gij die slaapt en staat op uit de doden, en Christus zal over u lichten!" Of wilt u in de slaap van uw zonde voortsluimeren? U geruststellende met de gedachte dat u reeds ontwaakt bent; dat u reeds een orde onder de heiligen verkregen hebt en dat uw dagelijkse gebeden, die u toch maar prevelt, bewijzen dat u van de wereld afgezonderd bent? O, als u van de wereld afgezonderd wilt zijn en niet tot haar behoren, om daar in het midden van uw bloed-verwanten en natuur-genoten te betonen dat u met al het uwe geen waarde voor God bezit, maar dat u zich verheugt in de blijde boodschap, dat u door Jezus Christus vergeving van zonde verkondigd wordt, dan kan de verzoendag, die God bevolen heeft dat de Joden jaarlijks zouden vieren, u geen vertroosting aanbrengen, nu die jaarlijkse dag in een dag is overgegaan, namelijk de dag waarin u thans leeft!

17. U leeft thans in de grote Verzoendag, u die met al uw afstammelingen van God afgevallen bent, en wel hem die het gelooft en God het loflied aanheft voor zijn

verlossing! Die dag, ja het heden waarin u de stem van God hoort is u het bewijs dat God alleen waarachtig is, dat Hij de verkondiging van de vergeving van uw zonde aan geen voorwaarden verbindt, maar, zonder naar een offer van uw hand om te zien, u verkondigt, dat door Jezus Christus de vergeving van zonde verworven is.

18. Wat is u nu nodig, o mens! om u van die weldaad te vergewissen? God heeft het Zijne gedaan! Hij is om de onveranderlijkheid van Zijn raad te bevestigen met een eed daartussen gekomen en heeft gezegd: "*waarlijk zegenende zal Ik u zegenen!*" Dat wil toch zoveel zeggen als: terwijl Ik al de zegeningen die tot uw eeuwige gelukzaligheid in Mijn vrederaad vastgesteld heb, zal Ik voortgaan u die zegeningen met een daad te bevestigen, dat IK Mijn enig geliefde Zoon overgeef in uw plaats, om aan Hem het strenge recht van de wet uit te voeren, opdat alzo door Hem ook het recht van de wet in u vervuld zij. Daarenboven bevestigt IK dat met een eed? Gods eed moet dus een einde maken aan al het tegenspreken. Zijn eed moest u tot de overtuiging gebracht hebben, dat de voorschriften van de paus bevelen van de duivel zijn, die gehele koninkrijken verwoesten, omdat zij zulk een nasleep hebben, dat de volgende geslachten weer onder Zijn heerschappij zullen komen. En wee die landen en volken waar de paus zijn rol speelt. Zij zullen eindigen met verwoesting en ondergang. Daarom vrees ik voor allerlei menselijke leringen van voorwaarden en condities, waarmede men de lieden voor de waarachtige woorden van het leven terug doet deinzen; ik vrees dat men van heiligheid van ogen, van handen en voeten zal gaan prediken, en zodoende het pausdom weer zal beginnen na te volgen. Meent u eerst te moeten gestreden en geworsteld hebben naar voorschriften van menselijke vroomheid, om daaruit het recht te ontlenu dat de vergeving u aangaat? Daardoor grijpt u in het werk van Jezus Christus! Door dat te beweren acht u Zijn strijd onvolkomen, en u meent dat Paulus raast als hij u toeroept: "*Mannen broeders, het zij u bekend dat door Deze u vergeving der zonde verkondigd wordt,* " Is dat niet duidelijk, dat al die u op een andere wijze de vergeving van uw zonde verzekert, vervloekt is. Is het u dan nog niet duidelijk dat de paus met al de valse profeten vervloekt zijn, omdat zij Christus voor u willen bedekken? Zij zijn dienstknechten van de duivel, die bang zijn dat u Christus alleen zult aanhangen en zo één geest met Hem zult zijn. Hij wil van u vrome aanhangers en geestverwanten maken van dezulken die de vrije genade vijandig bestrijden, opdat het rijk van de duivel, met allerlei papen en monniken in stand blijve.

19. Alles wat u dus tot uw behoudenis wilt aangrijpen, is vergeefse arbeid, want Jezus heeft een volkomen werk ten uitvoer gebracht. Hij heeft de wet Gods, die u vertreden hebt, geheel volbracht en alzo God een volkomen voldoening geschonken. Hij heeft dat niet voor Zich gedaan, maar voor u mannen broeders; voor u, die uit één bloed, uit Adam voortgekomen bent! Of meent u geen deel te hebben aan het onreine bloed van Adam? Meent u, zoals de paus leert, door het beklimmen van de Pilatus trap te Rome, de vergeving van zonde te kunnen verwerven? O dan bent u veroordeeld en zult in eeuwigheid zo min als de paus, geen deel hebben aan de eeuwige heerlijkheid, die God bereid heeft in Zijn lieve Zoon voor degenen die Hem vrezen; want die niet gelooft is alrede veroordeeld, omdat hij niet gelooft in de Naam van Zijn eniggeborene Die Hij gezonden heeft. Want God heeft Zijn Zoon niet gezonden in de wereld, opdat Hij de wereld veroordelen, maar behouden zou; en om die reden liet hij door de Apostel u vergeving van zonde verkondigen.

20 De duivel, de geslagen vijand van het rijk van God, is de grootste dwaalleraar, die zijn invloed weet te gebruiken om de wereld onder de macht van de paus te houden, al

is het maar dat hij onder een andere vorm zijn leringen kan doen onderhouden; hij zoekt uw oren te sluiten voor de verkondiging dat u zelf een koninklijk priesterdom bent, een heilig volk, een verkregen volk om de deugden te verkondigen Desgenen Die u geroepen heeft uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht, Die prediking is uit God, opdat u de paus en al de priesters zou laten varen, die u lasten opleggen, zwaar om te dragen en die zij zelf met hun vingers niet aanroeren.

21 Mannen broeders! u bent tot vrijheid geroepen; alleen gebruikt de vrijheid niet tot een oorzaak voor het vlees! Laat uw vleselijke godsdienst varen; laat varen de pauselijke aflaten en bedriegerijen; prikkelt uw zinnen niet met de gedachten dat u God behagen kunt als u iets doet dat onder het pausdom godsdienst heet, of dat er als ware godzaligheid uitziet; want nergens weet de duivel u meer mede van de vergeving van zonde af te houden, dan door heiligheid te bedrijven. Laat vlees geen rust door het de waan te ontzeggen dat het geestelijk is, dat het de godzaligheid volmaakter geleerd heeft dan anderen. Paulus roept de Joden toe: "*Mannen broeders, dit zij u bekend, dat door Dezen u vergeving der zonde verkondigd wordt.*" Er is dus geen groter Godzaligheid dan zich hoegenaamd niets aan te matigen maar te geloven dat de vergeving van zonde, niet door eigen paternosters of boetedoeningen, maar door Jezus Christus, niet voor anderen, maar voor u verworven is; want dat hij er alleen een deelgenoot van is die zichzelf verwerpt en gelooft dat Hij, die de vergeving van zonde teweeg gebracht heeft, waarachtig en getrouw is en alle mensen, de paus met alle bisschoppen en prelaten, leugenachtig; want zij zijn, met de gehele wereld uit de vader der leugenen, die een mensenmoorder was van den beginne.

22. Ik beantwoord dus de vraag nog eens, wat u nodig is, om van de weldaad dat door Jezus Christus u vergeving van zonde verkondigd wordt, u te vergewissen dat de Apostel ook u bedoelt.

23. Het ligt in de woorden genoegzaam opgesloten, dat het nodig is voor u te weten, dat u niet alleen zonden, gruwelijke, hemelgerende zonden hebt, maar dat u zelf met uw gehele wezen zonde voor God bent, en dat u dus de hoop op zelfbehoud, de hoop om door enig werk van de zonde verlost worden, op te geven hebt. U moet geloven dat de paus met zijn ganse aanhang zonde voor God is: dat hij uit de duivel is, uit de vader der leugenen, die een mensenmoorder van den beginne was en daarom, ook zelf een mensenmoorder is, door de mensen van Christus af te houden. Die overtuiging moet bij u leven, dat het met de paus zowel als met u voor het gericht van God zo gesteld is, als met één, wiens zaken door een frauduleus bankroet ten enenmale verloren zijn.

24. Er is immers voor een bankroetier, die alles doorgebracht heeft, geen herstel meer mogelijk, tenzij er één, uit louter lust om hem te redden, tevoorschijn treedt, met een voldoende vermogen alles voor hem betaald en bovendien zijn verloren zaak weer geheel in de vorige staat terug brengt!

25. Zo staat het nu in de hemel alles hersteld, voor allen die het willen weten en bekennen, dat zij als frauduleuze bankroetiers, alles verloren hebben, en buiten staat geraakt zijn om iets van enige waardij tot zelfredding bij te brengen. Zo staan de zaken hersteld in de hemel, omdat Jezus CHRISTUS Zich vrijwillig in uw frauduleuze toestand ingestoken, ja de straf gedragen heeft, die u door uw moedwillig doorbrengen u op de hals gehaald had; en de Vader in de hemel, Die geen welbehagen kon hebben

in uw frauduleuze toestand, had een welbehagen in de losprijs van Zijn geliefde Zoon! Die losprijs was Zijn Bloed, dat Hij voor u uitgoot, omdat u in uw bloed, dat in uw stamvader Adam, onrein was, onder de last van de eeuwige toorn van God moest ver- gaan.

26. Welaan dan u allen, o zondaars! reinigt uw harten en handen van alle uw dodelijke inbeeldingen, als zou u toch nog door een enkele zucht iets vermogen; werpt uzelf zonder schroom in de nood van uw ziel op het Altaar CHRISTUS, zo zult u uw lichamen gesteld hebben tot Gode welbehagelijke offeranden, welke is uw redelijke Godsdienst en u zult de gerechtigheid en heiligheid van Hem om niet deelachtig geworden zijn. *JEZUS CHRISTUS is gisteren en heden dezelfde en in der eeuwigheid!* Hij zond Zijn Apostelen niet uit om alleen aan de Joden te laten bekend maken, dat door Hem de vergeving van zonde tot hen gekomen was, maar ook voor de heidenen. Allen zijn zij van de genade vervallen, die door hun werken en leringen van de paus gerechtvaardigd zoeken te worden, die de vergeving van zonden met aflaten willen verkrijgen, of met lichamelijke oefeningen op last van de priesters. Maar u, mannen broeders, die weet en gelooft geen andere waarde te bezitten, dan dat u uit één bloed, het bloed van Adam voortgekomen bent en daardoor voor God niet deugt, u zij heden bekend, *dat door deze JEZUS, die door de paus en alle farizeeën verloochend werd, u vergeving van zonde verkondigd wordt. Amen.*

15. HET AMBT VAN DE GEEST, NIET DER LETTER

Tekst: 2 Korinthe 3: 4-11.

En zodanig een vertrouwen hebben wij door Christus bij God. Niet dat wij van onszelven bekwaam zijn iets te denken, als uit onszelven; maar onze bekwaamheid is uit God; Die ons ook bekwaam gemaakt heeft, om te zijn dienaars des Nieuwen Testaments, niet der letter, maar des Geestes; want de letter doodt, maar de Geest maakt levend. En indien de bediening des doods in letteren bestaande, en in stenen ingedrukt, in heerlijkheid is geweest, alzo dat de kinderen Israëls het aangezicht van Mozes niet konden sterk aanzien, om de heerlijkheid zijns aangezichts, die te niet gedaan zou worden. Hoe zal niet veel meer de bediening des Geestes in heerlijkheid zijn? Want indien de bediening der verdoemenis heerlijkheid geweest is, veel meer is de bediening der rechtvaardigheid overvloedig in heerlijkheid. Want ook het verheerlijkte is zelfs niet verheerlijkt in dezen dele, ten aanzien van deze uitnemende heerlijkheid. Want indien hetgeen te niet gedaan wordt, in heerlijkheid was, veel meer is, hetgeen blijft, in heerlijkheid.

1. Deze woorden luiden uiterst vreemd en zeldzaam, voor hen die de Heilige Schrift en St. Paulus spreekwijze niet gewend zijn, zodat een ongeoeffend oor en hart zich daarin niet goed kan schikken; gelijk ze ook tot nu toe in 't pausdom (en onder de gereformeerde papen) gans onverstaaubar geweest zijn, hoewel men de woorden wel las (en ook meende te verstaan). Maar om tot de rechte zin te komen moeten wij eerst de inhoud van Paulus schrijven, kort samenvatten; te weten, hij wilde het ambt en de prediking van het evangelie, dat hij diende, loven en prijzen tegen het nietig roemen van de valse apostelen en leraren van hun geest en bijzondere kunst en begaafdheid enz. Zoals hij dit inzonderheid in de gemeente te Korinthe ondervond dewelke door zijn prediking bekeerd en tot het geloof in de Heere Christus gebracht was, Maar straks na zijn vertrek, door de duivel die zijn solden daarin voerde, van de rechte kennis en eenvoudige zin (van het Evangelie) afgewend, en tot andere dingen (verkeerde leringen) misleid werden.

2. Tegen deze laatsten heeft hij moeten strijden, en zijn beide zendbrieven met dit oogmerk geschreven, om de Korintheërs op de rechte weg te behouden, opdat zij bij de reine leer bleven die zij van hem ontvangen hadden, en zich voor zulke valse geesten zouden wachten. Dus is Zijn voornaamste reden geweest, die hem bewoog deze tweede brief te schrijven, dat hij zijn apostel-ambt en prediking zou roemen, en de gemeente voor houden, en de roem van anderen, die zich met verheven woorden en grote schijn voor deden iets bijzonders te wezen, neder te slaan.

3. Hieraan begint hij kort voor deze tekst, en komt spoedig daarop, om van het predikambt van het evangelie op een heerlijke wijze te spreken, waarin hij de tweërlei ambten of predikingen tegen elkander stelt, die men in de kerk kan prediken, als men Gods woord, en niet een vals en menselijk verdichtsels ja een duivelse leer wil onderwijzen. De ene prediking noemt hij het oude, de andere het nieuwe testament, of het ambt van Mozes en de wet, en het ambt van Christus en Evangelie. Hij toont de heerlijkheid en kracht aan van het laatste boven het eerste, dat echter evenzo Gods woord is; opdat hij daardoor de prediking en het schone voorgeven van de misleidende geesten openbare, die, gelijk hij tevoren reeds gewaarschuwd had, Gods woord vervalsen, en wel veel over Gods wet spreken en roemen, alsof zij die 't beste

betrachten; nochtans het rechte gebruik van deze niet onderwezen, maar slechts door hun verdraait prediken tot eigen werken aansporen, en van het eenvoudig geloven in de Heere Christus afkeren.

4 Zo volgt dus Paulus de draad van de voorgaande rede, die hij in het derde kapittel had aangevangen; daarom herhalen wij hier deze. Vers 1-3 zegt hij aldus: *Beginnen wij onszelven wederom u aan te prijzen? Of behoeven wij ook, gelijk sommigen, brieven van voorschrijving aan u, of brieven van voorschrijving van u? Gijlieden zijt onze brief, geschreven in onze harten, bekend en gelezen van alle mensen; Als die openbaar zijt geworden, dat gij een brief van Christus zijt, en door onzen dienst bereid, die geschreven is niet met inkt, maar door den Geest des levenden Gods, niet in stenen tafelen, maar in vlezen tafelen des harten.*

5. Wij, mijn mede apostelen en ambtgenoten, zegt hij, begeren niet brieven en zegels, waarmede wij van andere aan u, of van u aan andere aangeprezen worden, om bij u of een andere gemeente (kerk) enig aanzien te mogen verkrijgen; en daardoor de mensen te verleiden (misleiden), gelijk als de valse apostelen doen; en nog wel (tegenwoordig) van velen geschied, die ook brieven en getuigenis schriften van oprechte predikanten en gemeente vertonen, en daarna hun ketterij beginnen te zaaien, nadat ze eerst (door middel van zulke brieven) vertrouwen gewonnen hebben, zodat men hun dan gelooft. Zulke brieven hebben wij, Gode zij lof, niet nodig, en u behoeft niet bezorgt te zijn dat wij u met zodanige zullen bedriegen; Want uzelf bent de brief, die door onze prediking gemaakt is, waar in wij ook roemen, en hem iedereen kunnen voorleggen; Want het is openbaar en bekend, dat u daarvan bent onderwezen en door ons predik-ambt tot de Heere Christus gebracht bent.

6. Wegens dit openbare werk en getuigenis, en aangezien zij zelf weten, hoe hij hen door zijn predikambt tot een gemeente heeft toebereid, noemt hij hen een brief, door hem zelf geschreven, Maar niet met inkt of rode verf, ook niet op papier of hout, noch in een harde steen gegraveerd, gelijk Mozes de tien geboden op stenen tafelen geschreven het volk voor hield; maar in hun vleses harten door de Heilige Geest, Die de inkt, of het schrift, ja ook de Schrijver Zelf is, maar de griffel of de pen en hand van de Schrijver is het predik-ambt van Paulus.

7. En zulk een spreek-wijze van de brief en het schrijven is naar de stijl van de Heilige Schrift. Want ook Mozes beveelt (5 Boek 6: 6, 8, 9 en kap. 11: 18), dat het volk de tien geboden overal zou schrijven, waar zij gaan en staan, aan de posten en deuren van hun huizen, om ze altijd voor de ogen en in 't hart te hebben; insgelijks Spreuk. 7: 2, 3, zegt Salomo: *Behoud mijn geboden, en mijn wet, gelijk uw oogappel. Bindt ze aan uw vingers, schrijft ze op de tafel uwer harten.* Want hij spreekt als een vader met zijn kind, wanneer hij hem iets op 't zorgvuldigst gebied te bewaren, zeggende: lief kind, onthoud dit, en vergeet het niet; of bewaar dat in uw hart.

8. Zo zegt ook de Heere God Jeremia 31: 33: *Ik wil Mijn wet in haar hart geven, en in haar zin schrijven.* Hier wordt het hart van een mens een boek of een tafel genoemd, waar men het woord, dat gepredikt wordt op schrijft, en het hart zal dit (gepredikte) vatten en vasthouden. Alzo, zegt Paulus, hebben wij ook door ons predikambt een brief geschreven in uw harten, dat u gelooft in God de Vader, Zoon en Heilige Geest, en weet dat u door Christus verlost bent en zalig, enz; dit is het geschrevene, dat in uw hart geprent is, zijnde deze letters niet met inkt of krijt geschilderd, maar levende

gedachten, vlammen en bewegingen van het hart.

9. Ook is in deze woorden opmerkenswaardig, dat Paulus zegt dat zij door het predikambt zijn toebereid, en daardoor hun harten beschreven zijn, om een levendige brief van de Heere Christus te zijn. Dit is nu rechtstreeks tegen de dromen en verblindheid van dwaalgeesten, die buiten het mondelinge woord de Heilige Geest zoeken, en dromen, als zij ergens in een hoek kruipen, alzo met hun gedachten de Geest zullen grijpen; de mensen door deze dromerij van het gepredikte woord, of het uiterlijk predikambt afleidende; daar de apostel nochtans zegt, dat de Geest door Zijn predikambt in hun harten gewerkt heeft, alzo dat de Heere Christus (aldaar) leeft en Zich krachtig betoont.

Van deze woorden gaat hij nu verder voort tot het prijzen van het predikambt zelf, tegenover elkander stellende Mozes brief of predicatie en de zijne of van de andere apostelen, zeggende nu verder:

Zodanig een vertrouwen hebben wij door Christus tot God, niet dat wij bekwaam zijn van onszelf iets te denken, als van onszelf, maar dat wij bekwaam zijn, dat is van God.

10. Hier hakt en houwt Paulus (met het zwaard des Geestes) rond om zich op de valse apostelen en leraars; hij is vurig verbitterd op zulke deugnieten, die voorgeven (iets groots en wat bijzonders) te zijn, en van grote dingen spreken, die ze toch zelf niet hebben, noch kunnen of mogen verrichten; die wel veel van de Geest roemen, en de gehele wereld raad willen geven en helpen, hoogmoedig zijnde, dat zij iets nieuws kunnen verzinnen, dat overheerlijk, dierbaar en hemels zijn moet om dat het door hun gedroomd wordt, even als de dromen van onze paus en monniken tot nu toe geweest zijn.

11. Dit doen wij niet zegt hij, wij betrouwen en bouw niet op onszelf of onze wijsheid en bekwaamheden, prediken ook niet 't geen we zelf uitgevonden hebben; maar wij roemen en betrouwen daarop door Christus voor God, dat wij u tot een Goddelijke brief hebben toebereid, en niet onze gedachten, naar Gods woord in uw harten geschreven hebben. Daarmede roemen wij niet ons doen en vermogen, maar Diens, Die ons tot zulk een ambt beroepen en bekwaam gemaakt heeft, van Hem is 't alles wat u gehoord en geloofd hebt. En deze roem moet een iegelijk leraar hebben, opdat hij gewis zij, en zijn hart ook in dit vertrouwen staat om te kunnen zeggen: Dit betrouwen en deze moed heb ik tot God in Christus, dat mijn leer en prediking waarachtig Gods woord is; en zo ook als hij andere ambten in de kerk bedient, een kind doopt, een zondaar vrijspreekt en troost, moet ook in 't vaste vertrouwen geschieden dat het het bevel van de Heere Christus is.

12. Die dit niet kan doen, (en wie deze roem ontbreekt) en nochtans in de kerk wil leren en regeren, *dien ware het beter*, gelijk de Heere Christus Matth. 18: 6 zegt, *dat een molensteen aan zijn hals gehangen, en hij verdronken werd in de zee* enz. omdat een zodanige niets anders predikt dan leugens van de duivel (en niets verricht als herhaalde zielen moord); gelijk tot nu toe onze papisten doen, want als zij veel en lang geleerd, verzonnen en zelfs gedaan hebben, waardoor zij meenden zalig te worden dan staat nog altijd hun hart in deze twijfel: Wie weet, of het God behaagt of niet? Derhalve is alle leer en doen van kettters en vrijgeesten zeker niet een zodanig betrouwen op de Heere Christus, maar slechts is het hen te doen, om hun leer te bevorderen met eigen roem, en met gezochte lof en eer van mensen.

13. *Niet dat wij bekwaam zijn, zegt hij van onszelf iets te denken, als van onszelf.* Dit zegt Paulus louter, gelijk reeds gezegd is, tegen de leer van de valse dwaalgeesten, die zichzelf zo bijzonder bekwaam achten, en inzonderheid (zich voordoen) alsof zij geschapen en uitverkoren waren, opdat zij de mensen zouden helpen (met hun vermeende geestelijke dromerijen), menende dat hetgeen zij zeggen en doen, louter wonderen uitwerken moet. Maar wij weten, dat wij immers van het zelfde leem en aarde zijn, waaruit ook zij zijn gemaakt ja wij hebben wel een groter beroep van God; echter kunnen wij toch op niets roemen, als of wij iets vermochten uit onszelf, om de mensen raad te geven of te helpen, ja wij kunnen zelfs ook niet eens iets bedenken, waarmede zij konden geholpen worden. Want het is immers niet onze zaak en ons vermogen, (ook is hetgeen deze leer betreft, niet uit ons hoofd gekomen) wij konden immers niet antwoorden op de vraag hoe men voor God zal kunnen bestaan, en tot het eeuwig leven geraken zouden? In dingen, die het tijdelijk leven en het aardse wezen aangaan, mag u roemen en ook voorstellen maken, wat uw vernuft u leert, en u met uw hoofd kunt bedenken; als bijvoorbeeld, hoe men schoenen en klederen moet, maken, huis, hof en vee regeren; oefen daarin uw gedachten, zoveel u maar kunt, onderzoek ijverig of zich het laken af leder laat rekken en snijden naar uw kleder- of schoenmakers verstand. Maar in deze geestelijke zaken gelden waarlijk geen menselijke gedachten, maar veel hoger gedachten, kunst en vermogen, en wel zulke die God Zelf door Zijn woord zal aanwijzen en geven.

14. Want door welk mens is het ooit verzonnen (of bevat,) dat drie Personen van het eeuwig Goddelijk Wezen een enige God zijn, en dat de tweede persoon, Gods Zoon, mens moest worden, en van een maagd geboren, en dat er geen andere weg ten leven kon zijn, dan dat Hij voor ons gekruist wordt. Dit zou zeker noch nooit gehoord noch gepredikt, ook in eeuwigheid nooit ervaren, geleerd noch geloofd zijn geworden, had God de Heere het Zelf niet geopenbaard.

15. Daarom zijn zij immers grote en blinde gekken en hatelijke mensen, die in zulk een hoge zaak hun eigen roem willen zoeken, wanende, dat de mensen daarmede geholpen zouden zijn, als zij slechts prediken wat door hen wordt bedacht en verzonnen, zoals tot nu toe een iegelijk zijn eigen gedachten (en meningen) in de kerk heeft voorgedragen en geleerd en onderwezen hetgeen hun goed dacht; de monniken en papen hebben dagelijks nieuw heiligen, bedevaarten, bijzondere gebeden,, diensten en offeranden, om de zonde uit te delgen, en de zielen uit het (gewaande) vagevuur te verlossene bedacht². Dit zijn nu geen mensen, die hun betrouwen tot God hebben door de Heere Christus, integendeel bestrijden zij God en Christus met hun hoge waan, en zaaien en planten niets als leugen en duivels drek in de harten van de mensen; Maar volharden in de mening dat zij alleen de bekwaamheid hebben om te onderwijzen en terecht te helpen wat men doen moet en leren zal om zalig te worden. Zo zijn dan zulke bekwame leraars en vromen, die zonder God en Christus alles vermogen te doen³.

² En de gewaande vaders in de genade hebben telkens met nieuw stukken en zaken, die geleerd en gekend moeten worden, de waarachtig ellendigen benauwd en gepijnigd. M.

³ Ik weet wel dat de gewaande vaders in de genade dit laatste zullen tegenspreken en zeggen, dat zij genade en geloofskracht van God door Christus ontvangen hebben; laat u nochtans door die schone woorden niet bedriegen, en weet dat God en Christus voor hen niets zijn als klanken, waarmede zij Goddeloos genoeg hun spel drijven om hun vaderschap te handhaven; en dat dit zo is wordt openbaar als men eens gehouden wordt, in hun tegenwoordigheid, niet de gewaande vader, maar de Heere Christus te roemen. M.

Maar dat bij bekwaam zijn, dat is van God.

16. Van onszelf, dat is door onze wijsheid en kracht kunnen wij niets teweeg brengen, noch uitvinden noch leren, waarmede wij onszelf of anderen kunnen raadgeven of helpen; Maar dat wij iets goeds bij u verrichten en in uw hart schrijven door onze predicatie, dat is Gods eigen werk, Die ons dit in het hart en de mond geeft om uit te spreken, en ook door de Heilige Geest verder in uw harte drukt, daarom kunnen wij ons van dit werk niet het minste toeschrijven, noch onze roem daarin zoeken, gelijk de door zichzelf geleerde en hovaardige geesten; maar wij moeten God alleen de eer geven, en hiervan roemen, dat Hij door Zijn genade en kracht in u door het ambt, hetwelk Hij ons heeft toevertrouwd, ter zaligheid werkt.

17. Dit zegt Paulus nu om deze reden, dat men in de kerk niet moet prediken of verrichten, dan slechts alleen, wat gewis Gods woord is. Want hier mag niet gelden iets naar het goeddunken van mensen te willen doen of voor te nemen; een mens zal in de gemeente en in het werk van God niets vermogen, zijn gedachten, menigen, noch krachten iets gelden, slechts dat is geldend wat van God Zelf komt, gelijk ook St. Petrus 1° zendbr. 6: 11, zegt: *Is 't dat iemand spreekt, dat hij 't spreekt als Gods woord, is het dat iemand een ambt heeft, dat hij 't doe, als uit het vermogen, dat God geeft.*

Kortom, die wijs wil zijn, en van grote kunst en gave en krachten zich wil beroemen, die doe dit in andere zaken, hier moet hij (met al dat moois) thuis blijven, en al zijn roemen en groot voorgeven na laten, omdat het niet daarom te doen is, te weten wat u wel kunt en wie u wel bent; maar opdat de arme zielen verzekerd zijn, hoe zij Gods woord en Zijn werken bij zich hebben, waardoor zij zalig worden mogen.

Die ons ook bekwaam gemaakt heeft, om het ambt des nieuwen testaments te voeren, niet der letter, maar des Geestes. Want de letter doodt, maar de Geest maakt levendig.

18. Hier begint de apostel het ambt van de prediking van het Evangelie en Zijn kracht te prijzen, tegenover de roem van de valse apostelen, en aller anderen leer, ja zelfs ook tegen over Gods wet. Immers zijn wij onbekwaam, en hebben niets te roemen van ons menselijk doen, aangezien dit niets is en ook niets teweeg brengt, al beijveren wij ons ook ten hoogsten datgene te doen wat Gods wet ons voorhoudt en van ons eist. Daarom hebben wij van iets dat veel beter is te roemen, dat niet in ons doen bestaat; maar hierin dat wij van God, bekwaam gemaakt zijn tot een voortreffelijk ambt, genoemd zijnde het amt des nieuwen testaments, hetwelk niet alleen hoog en bij uitnemendheid beter is, dan al hetgeen mensen uit hun wijsheid, kunst en vermogen kunnen leren en voorhouden, maar zelfs veel heerlijker, dan de prediking of het ambt, dat het oude testament genoemd wordt, zijnde dit weleer door Mozes de Joden gegeven. Want dit is zulk een ambt, dat niet alleen, gelijk de andere leer, bij het woord blijft, dat onderwezen of voorgedragen wordt, maar de Heilige Geest werkt door dit ambt in het hart; daarom noemt de apostel het niet *een ambt der letter, maar des Geestes.*

19. Deze tekst van de *Geest* en de *letter* is tot nu toe hij ons een gans verstaanbare taal geweest; en bovendien door onze mensen-leringen en uitleggingen, geheel en al verdraaid en de rechte zin verloren; zodat ik, hoewel men mij een geleerde doctor van de Heilige Schrift noemde, toch niets daarvan verstond; ook kon het mij niemand leren, en het ganse pausdom kan op de dag van heden noch niet zeggen wat de tekst beduidt. Ook hebben de oude leraars, Origenes, Hieronymus en anderen niet de rechte

mening van Paulus getroffen. En dit is zeker geen wonder, omdat deze leer een hoge boven allen mensenverstand gaande leer is, en als 't vernuft met zijn menselijke gedachten daarin komt dan moet het dwalen, wijl het niet weet wat het er van maken zal; omdat het niets meer weet, dan van de Wet. en de tien geboden; deze neemt het aan, en blijft daar (bij de letter) bij; makende geen ander besluit dan, dit: Die aldus leeft en doet, gelijk de tien geboden eisen, die is God genadig; het vernuft weet niets van de ellende van de bedorven natuur, dat niemand het vermogen heeft om Gods geboden te houden, en dat alle mensen onder de zonde en verdoemd zijn, en dat hun niets anders heeft kunnen redden, dan dat God Zijn Zoon heeft moeten geven voor de wereld en daardoor een andere prediking gegeven heeft, door welke ons genade en verzoening verkondigd wordt. Die nu deze hoge zaak, waarvan Paulus spreekt, niet verstaat, die heeft ook gewis de rechte zin van zijn prediking niet gevat. En dit is ons bovenal te beurt gevallen, wij die de Heilige Schrift en Paulus zendbrieven onder de bank lieten liggen, en gelijk de zwijnen in hun draf, in onze menselijke inzettingen gewroet hebben, daarom moeten wij nu onszelf oordelen, en Paulus woorden recht lere verstaan.

20. *Letter* en *Geest* heeft men uit het onderwijs van Origenus en Hieronymus alzo verstaan, dat de letter betekent zoals zij zeggen, de Christelijke zin en verstand. En dit zou wel niet onwaar gezegd zijn, indien zij de woorden maar recht verklaarden. Zij noemen de christelijke zin een verhaal van een geschiedenis, gelijk ze daar oppervlakkig in de schrift voorkomt, na de woorden en in die zin, die de woorden natuurlijk hebben. Maar de geestelijke zin noemen zij wanneer men onder de woorden een anderen geheimen of verborgene zin aanwijst.

21. Bijvoorbeeld, dat de schrift 1 Mozes (Genesis) 3: 1, enz. verhaalt, hoe de slang de vrouw heeft verleid zodat zij van de vrucht van de verboden boom at, en haar man ook gaf, dat hij er in beet, enz. dat is, zeggen zij, de letter; maar de Geest is de geestelijke uitlegging. dat de slang betekend de geestelijke aanvechting, die tot de zonden lokt. De vrouw duidt aan de vleselijke zinnen, waarin zodanige aanvechting en verzoeking zich beweegt en opdoet. Adam, de man, is het vernuft, de voornaamste kracht, zeggen zij, van de menselijke ziel. Wanneer nu het vernuft de uitwendige zinnen niet ter wille is dan is er geen nood; maar als het vernuft zich ook laat bewegen, en haar, de wil van de zinnen, toegeeft, dan is de val geschied.

22. Op deze wijze heeft Origenes het eerst met de Heilige Schrift. gespeeld, en vele andere na hem verleid, zo dat 't voor de hoogste kunst (of diep ingeleid zijn in de verborgenheid) gehouden is, die maar veel zulke zinnebeeldige uitleggingen kon maken, en daarmee de kerk vervullen⁴. Zij hebben St. Paulus daarin willen navolgen, welke Gal. 4: 22, 23, 24, de geschiedenis verklaart, dat Abraham twee zonen had, de één van de vrije, of zijn huisvrouw, de anderen van de dienstmaagd, alzo, dat deze twee vrouwen zijn de twee verbonden, zegt Paulus; het één dat tot knechtschap baart, 't welk juist hetzelfde is, dat hij in onze tekst het ambt der letter noemt, het andere, dat tot de vrijheid brengt, of gelijk Paulus hier zegt, het ambt des Geestes, dat levendig maakt, en de twee zonen zijn de tweeërlei volken, van welken 't één alleen bij de (letter der) wet blijft, en het ander het Evangelie (de geest der wet, aanneemt en gelooft.

⁴ Ook zijn in onze tijd nog veel zulke Origenussen te vinden; want altijd wordt het woord van de Schrift bevestigd: "'t Verstand laat na de ware grond Van 't weldoer op te merken." Rijm Ps. 36: 1 M.

23. Dit is wel een andere uitlegging, dan de geschiedenis en de tekst zelf oppervlakkig aangeeft, gelijk Paulus zelf zegt, dat het een beeldspraak is, dat is een bedekte reden, of verborgen betekenis; Maar dit zegt hij niet om daarmee aan te wijzen, dat de tekst op zichzelf de letter is, die doodt, en dat de leenspraak of de verborgen betekenis de Geest is, gelijk (de navolgers van Origenes) overal in de Heilige Schrift voorgeven te vinden, daar deze beslist zeggen: *de tekst of de geschiedenis op zichzelf is niets dan een dode letter, maar zijn verklaring is de geest*. En gaat men deze uitleggers na, dan hebben zij het met hun verklaringen toch niet verder gebracht, dan op de leer (van de letter) van de wet, die niets anders is dan hetgeen de apostel de letter die doodt, noemt.

24. Want de apostel gebruikt het woord letter, als met verachting van de wet, welke nochtans ook Gods woord is, tegenover het ambt en de verkondiging van het Evangelie; noemende dus de leer van de tien geboden: hoe men God moet gehoorzaam zijn, vader en moeder eren, de naasten liefhebben enz. en alzo de gezondste leer begrepen in alle boeken en onderwezen in alle scholen, of prediciën, enz. Want hij verstaat door het woord letter al hetgeen geleerd ingesteld of beschreven wordt, zodat het woord of dat geschrevene blijft, of ook de gedachten (meningen) die men kan schilderen, schrijven en spreken, maar die niet in het hart zijn geschreven of in het hart leven; Zo als daar is de ganse wet of tien geboden, welke echter het hoogste onderwijs is, welk gelezen, gehoord en overwogen kan worden, (zonder dat nochtans naar dit woord geleefd en gehandeld wordt); bijvoorbeeld, als ik het eerste gebod zit te overdenken: *Gij zult geen andere goden hebben*, en dan verder het tweede, derde enz. dan kan en mag ik hierover lezen, schrijven, spreken en dit zoeken te betrachten met al mijn zinnen en vermogen; evenals ik de bevelen van de Keizer hoor die mij zeggen: Dit moet u doen, dat moet u laten. Dit alles nu tezamen noemt de apostel de letter, of zoals we 't ook wel elders hebben genoemd, de Schriftuurlijke zin.

25. Daar tegen over is nu een andere leer van de predicatie, welke Paulus noemt het ambt van het nieuwe testament en van de Geest, die niet leert, wat u doen moet, want dit hebt u nu reeds (door het ambt van de letter) gehoord; maar U aantoon, wat God u wil doen en geven, ja reeds gedaan heeft, daardoor dat Hij Zijn Zoon, Christus voor ons gegeven heeft, omdat wij om onze ongehoorzaamheid tegen de wet, welke geen mens vervult, onder Gods toorn en de verdoemenis waren, opdat Hij, voor onze zonden betaalde, God verzoende en ons Zijn gerechtigheid schonk enz. Dit ambt (van de Geest) zwijgt geheel van ons doen, en spreekt slechts van de werken (het doen) van de Heere Christus, Die alleen, zijnde van een maagd geboren, voor de zonde gestorven is en van de dood opgestaan hetwelk geen ander mens heeft kunnen doen. Dit is de predicatie, die alleen door de Heilige Geest wordt geopenbaard, en de Heilige Geest ook met zich brengt, zodat Hij door deze prediking in de harten van mensen werkt, die deze predicatie horen en ook aannemen, waarom zij ook het ambt of de prediking van de Geest genoemd is.

26. Met deze twee woorden, *Letter en Geest*, wil nu Paulus deze tweërlei prediciën tegen elkaar afbeelden, en zijn ambt, en zijn nuttigheid verder prijzen tegen dat van alle de anderen, die zich beroemen voortreffelijke leraars te zijn en een grotere geest dan anderen te hebben (die voorgeven dieper ingeleid te zijn de anderen): daar hij met nadruk juist zo spreekt, dat hij die twee prediciën niet noemt bij haar eigen namen, Wet en Evangelie maar aan iegelijk de naam geeft van het werk, dat deze bediening verricht; hij geeft het evangelie een zeer heerlijke naam, het noemende het ambt van de Geest; aan de wet integendeel geeft hij een smadelijke bijnaam, als of hij deze de

eer niet wilde aandoen, om ze Gods wet, en gebod te noemen, gelijk ze het nochtans is, en hij naderhand zelf bekent, dat ze met grote heerlijkheid van Mozes gegeven en de kinderen Israëls bevolen is. Waarom doet hij dan nu dit? Moet men dan Gods wet verachten, of niet houden? Is het niet een schone zaak en Godzaligheid; om kuis en eerbaar te leven, 't welk God immers in het vernuft heeft geplant, en ook alle boeken prijzen, waardoor en waarmede de wereld zelfs geregeerd moet worden?

27. Antwoord: Het oogmerk van de apostel is alleen, om de roem en het voorgeven van de valse leraren ter neder te slaan, en hen te leren de kracht van zijn evangelie prediking recht te verstaan en aan te zien; wanneer de Joden, wil Panlus zeggen, al te zeer roemen van Mozes wet, dat zij de wet van God hebben ontvangen zijnde op twee stenen tafelen geschreven, en evenzo alle geleerde, en heilige wet-predikers, rechtsgeleerden enz. pochen dat zij veel hebben gedaan, goed hebben geleefd, enz. wat betekent dit alles tegen over de predicatie van het evangelie; 't kan wel een schone preek en zeer geleerd geheten worden, maar 't is toch niets meer, dan geleerd gesproken of geschreven. Het blijft in deze woorden: *gij zult God lief hebben van ganser harten, en uw naasten als uzelfen* Luk. 10: 27, meer komt er niet van; en nadat er veel gedaan en lang naar dit voorschrift geleefd is, blijkt er niets gedaan te zijn, en zijn al die mooie zaken. enkel ledige schillen zonder erwten en doppen zonder pit; omdat het onmogelijk is zonder de Heere Christus de wet te honden; wel kan de mens om één of ander goed of ook uit vrees voor de straf zich uiterlijk vroom aanstellen (maar voor God rechtvaardig dat is overeenkomstig Zijn wet zijn, dat is slechts in de Heere Christus te vinden).

28. Want waar Gods genade in Christus niet wordt erkend, daar kan zich het hart niet tot God bekeren, noch op Hem betrouwen, of liefde en lust tot Gods geboden wezen; maar slechts strijd en vijandschap daartegen, omdat de natuur niet vrijwillig kan gedwongen zijn, en niemand gaarne in boeien en kluisters wil gaan; en al is het dat zich een mens onder het zwaard van de beul of de roede en straf moet buigen en onderwerpen, zo geschiedt dit echter niet gewillig, hij wordt integendeel telkens meer tegen de wet ontstoken, en koestert in zijn hart deze gedachten: och dat ik toch altoos maar vrij mocht stelen, roven of gierig zijn, mijn lusten opvolgen naar dat ik 't wil, enz. en gaat men hem met macht tekeer, dan wenst hij liever, dat er geen wet noch God ware, enz.

29. En dit geschiedt hoewel men de leer van de wet nog maar op de uitwendige mens toepast en daarmede een lichamelijke eerbaarheid zoekt te bevorderen. Maar zulke ongehoorzaamheid en vijandschap vindt men van binnen nog gruwelijker, wanneer het hart recht door de wet wordt getroffen, en het voor Gods oordeel moet staan, en het vonnis van de verdoemenis over zich voelt gaan gelijk wij in het volgende gedeelte zullen horen, waar de apostel zegt: de letter doodt. Daar vindt men eerst recht de grote onmogelijkheid, als men merkt hoe de natuur tegen de wet raast en woedt, met de inwendige zonden en vruchten van de zonde van haat en vijandschap tegen de wet, daar zij voor God vliedt, en schrikkelijk toornig is op Gods oordeel, en begint met te twisten, of Hij wel recht regeert, dat is of Hij wel de ware God is; met welke gedachten zij altoos dieper in twijfel valt, murmeren en ongeduldig zijnde, totdat zij ten laatste, indien zij niet door het evangelie redding vindt, geheel en al vertwijfeld, gelijk Judas of Saul en uitvaart (verzinkt in de eeuwige nacht) met lasteren en vloeken tegen God en alle schepselen. Dit noemt Paulus Rom. 7: 8, voornamelijk die zonden welke door de wet in het hart van een mens verwekt worden, en de mens doden.

30. Zie, daaraan kunt u zien, waarom de wet de letter genoemd wordt, dat is, een zodanige leer, welke hoe schoon en goed ze ook is, echter slechts in het uitwendige blijft, en niet in het hart komt, opdat zij daarin leven, en betracht wordt. Dewijl de natuur (de mens na de val) zo boos en verkeerd is, dat zij zich niet met de wet kan vergelijken, en het menselijk geslacht zo bedorven, dat er niemand te vinden is, die niet alle God geboden overtreedt, hoewel hem dagelijks Gods toorn, en Zijn eeuwige verdoemenis wordt gepredikt en voorgehouden; ja (integendeel bij het gevoel van het drukkende van die toorn, die op elke ongelovige rust en blijft volgens de uitspraak van de Heeren Joh. 3: 36) begint hij zelfs daardoor des te gruwelijker daar tegen te woeden, (en zijn brandende vijandschap tegen Gods heilige wet te openbaren).

31. Daarom is dit de korte inhoud: Al neemt men alle geboden te samen, en prijst en roemt zulk een predicatie (die ons zegt wat men doen moet en gedaan moet hebben) ten hoogste, gelijk ze ook waarlijk prijzenswaardig is; ze is echter niets meer dan een prediking van de letter, dat is een leren, onderwijzen, spreken over hetgeen gedaan moet worden, maar niet een prediking van het gedaan, of betracht hebben (van datgene, dat toch gedaan, betracht moet wezen). Want letter betekent allerlei bevel, onderwijs, en prediking, die slechts in het woord, of op 't papier blijft liggen en waarnaar niet gehandeld wordt; zoals bijvoorbeeld een vorst of raad een gebod uitvaardigt, dat echter niet nageleefd word, dan is en blijft het niets meer dan een open brief, waarin wel is geschreven, wat er geschieden moet, zonder dat dit er opvolgt, (waardoor aan dit bevel of gebod genoeg gedaan wordt). Alzo is het ook met Gods gebod, omdat het niet gehouden wordt, hoewel het de hoogste leer en Gods eeuwige wil is; zo moet het echter lijden, dat men het een ledige brief, of lege doppen noemt, omdat het zonder hart en vrucht geen leven noch zaligheid brengt, en het wel de naam heeft van ware tafelen van hetgeen men niet doet, geboden die men niet betracht, dat is waarin geschreven en aangetoond wordt, niet wat men doet, maar hetgeen men geheel onbetracht laat en gelijk de wereld zegt, eens heren gebod, dat ongedaan en ongehouden blijft. Zo heeft het ook Augustinus verstaan, waar hij schrijvende over Ps 17, zegt: *Wat is Wet zonder genade, anders dan letter zonder geest?* Want de natuur kan en vermag Gods geboden niet houden, indien de Heere Christus met Zijn genade niet tegenwoordig is.

32. Dat Paulus integendeel het evangelie een ambt des Geestes noemt, dat doet hij, om daarmede de kracht van dit ambt aan te tonen nademaal, het een gans andere werking heeft en ook verricht, in de harten van de mensen, dan de wet; en wel voornamelijk: dat het evangelie de Heilige Geest met zich brengt, en een ander hart geeft. Want als de mens, na door de predicatie van de wet in schrik en angst gezet te zijn, deze prediking hoort, die hem niet wijst op zijn werken, maar op die van de Heere Christus, gebiedende (met macht) hem te geloven en verzekerd te zijn, dat Hij om Zijns Zoons wille hem de zonde vergeven, en hem tot zijn kind aangenomen heeft.

33. Een zodanige predicatie, waar zo gehoord en geloofd wordt, beurt onmiddellijk het hart op, en geeft een zodanig geweldige troost dat men niet meer voor God vlucht, maar tot Hem gekeerd en bekeerd is, en omdat bij Hem niets als genade en barmhartigheid gevonden en ontdekt wordt, zo is wederkerig bij de gelovige, een waarachtig God beminnen, Hem van harte aanroepen, en Hem voor Zijn lieve God te honden en te eren, in volheid en waarheid aanwezig. En hoe meer de gelovende (door de prediking van het woord) gesterkt word, hoe meer ook de lust en liefde tot Zijn

geboden, mitsgaders de gehoorzaamheid (in werkelijkheid plaats vindt en zich openbaart); tot dit einde heeft God bevolen het woord van het evangelie te allen tijde te prediken, om de mens te bepalen bij dit (enige) heil, dit tevens te erkennen, en Gods grote genade en weldaden te gedenken, zodat de macht van de Heilige Geest zich meer en meer openbaart. Zie daar, dit alles ligt buiten het bereik en de macht van de wet en is ook niet het werk noch de kracht van mensen, maar een nieuw hemelse kracht van de Heilige Geest; Die de Heere Christus met en door Zijn woord in het hart drukt, en daar een ware brief van maakt, waarin niet slechts letteren en bloot een schriftelijk iets in is, maar waarachtig leven, en daden gevonden worden.

34. En dit heeft de Heere God ook eertijds beloofd, door de nieuw predicatie te zullen gaven, zie Joël 3: 1 en elders; ook naderhand door openbare voorbeelden en daadzaken bewezen, bij de uitwendige verkondiging van het evangelie, gelijk op de pinksterdag en vervolgens, toen de apostelen, Petrus en andere openbaar begonnen te prediken, en de Heilige Geest zichtbaar van de hemel viel op degenen die hoorden Hand. 8: 17, en kap. 10: 44, hetgeen te voren niemand had gehoord noch gezien, zolang de predicatie van de wet was gehouden; daarom moest men zien en tasten, dat deze een gans andere predicatie was, waarbij zulk een kracht (gepaard ging en) volgde; en waarvan de inhoud toch niets anders was, dan dit, gelijk Paulus Hand. 13: 38, 89, zegt: *Door Deze (de Christus) wordt u verkondigd vergeving der zonde, en van alles, waarvan gij door de wet van Mozes niet kon gerechtvaardigd worden; maar nu wie in Deze gelooft, die is rechtvaardig.*

35. In deze prediking ziet men niet meer de ledige letters, en ledige doppen of schillen der prediking van (de letter) van de wet; die altoos drijft en zegt: dit moet u doen en houden, en nochtans wordt er niet gedaan; integendeel de ware kern en de kracht, die de Heere Christus met de volheid des Geestes brengt, zodat zij die het woord van het evangelie met rechte ernst horen en geloven, ook haar volheid gemeten, en hun toegerekend wordt, (door de bediening van het woord) alsof zijzelf de ganse eis van de wet of tien geboden vervuld hadden, zoals Joh. 1: 16, 17, geschreven staat: *Van Zijn volheid hebben wij allen ontvangen genade om genade, Want de wet is door Mozes gegeven, maar de genade en waarheid is door Jezus Christus geworden.* Maar Mozes, zegt Johannes is wel de wet gegeven; Maar wat is en geeft dat? 't is wel een dierbare leer, en zo schildert wel een heerlijk beeld voor onze ogen, hoe de mens voor God en zijn medemens wezen moet, ja dat is wel een zeer schoon letterschrift; maar het blijft zonder werking,, er komt geen hart en leven uit voort. Daarom wordt ze ook wet genoemd, en blijft wet, zonder kracht en vervulling, omdat er uit de wet niet meer komt, en door haar prediking alleen geen vervulling volgt.

36. Maar zal er vervulling geschieden, (zal men overeenkomstig de eis van de wet gesteld zijn) dan moet er een andere man komen dan Mozes, en iets anders gebracht worden, zodat niet uitsluitend alleen gezegd wordt: De Wet is door Mozes gegeven; maar (onmiddellijk tot waarachtige vertroosting volgt): de genade en waarheid is geworden; want dit is tweeërlei, wet geven, en waarheid worden; gelijk het ook tweeërlei is lezen en doen, Mozes nu leert en zegt het wel, maar het doen kan hij zelf niet en ook niet aan andere geven, dat die het doen. Want dat het geschiedt en gedaan wordt (wat God in de wet eist) daartoe behoort niet minder dan Gods Zoon met Zijn volheid; wijl Deze hetgeen geeist werd, door en voor Zichzelf gedaan heeft en vervuld, en ook geeft en schenkt dat (n.l. dat gedaan hebben en doen) in ons ledig hart opdat ook wij tot deze volheid mogen komen, (en alzo volmaakt gesteld zijn voor de

Vader).

37. En dit geschied op deze wijze, dat wij genade om genade ontvangen; dat is dat wij Zijner genieten, en om Diens wil, Die enkel genade bij God heeft, ook tot genade aangenomen worden, hoewel wij in onszelf de volkomen gehoorzaamheid van de wet niet hebben; en dat na dat wij zulke troost en genade (door de prediking van het woord) hebben ontvangen, wij ook door Zijn kracht de Heilige Geest verkrijgen. Zodat (Gods wet in het hart) niet enkel dode letters in ons blijven, maar wij ook nu tot de waarheid gekomen zijnde, aanvangen (voortgaan) Gods geboden te vervullen, Maar alzoo, dat dit altijd tot Zijn volheid geschept en uit deze heilfontein gedronken zij.

38. Dit betuigt ook de apostel Rom. 5: 17, 18 waar hij Adam en Christus tegen elkander stelt. Adam, zegt hij, is ook een welbron en ader geweest, die door zijn ongehoorzaamheid in het paradijs de wereld met zonden en dood heeft vervuld, zodat door de zonde van deze ene (Adam) de verdoemenis over alle mensen gekomen is. Integendeel is de Heere Christus met Zijn gehoorzaamheid en gerechtigheid ook ons een bron en ader geworden zodat wij ook uit (en door) Dezelve rechtvaardig en gehoorzaam worden. En deze (Christus volheid) geeft veel rijker en overvloediger dan die (van Adam). Want hoewel door één zonde van de ene mens de zonde en dood over alle mensen is gekomen, en daar en boven de wet gegeven is, waardoor de zonde veel machtiger en sterker is geworden; zo is in tegendeel de genade en gave in Christus, zo uitnemend rijk en machtig, dat zij niet alleen de ene zonde van de ene Adam (welke zonde tevoren alle mensen in de dood heeft gestort) maar alle zonden overstroomd en vernielt, zodat nu veelmeer, die de volheid van de genade en gaven ontvangen, zegt de apostel, ter gerechtigheid heersen in het leven door de enige Jezus Christus.

39. Dus ziet u nu wat het onderscheid is tussen de tweeërlei predicatie, en waarom Paulus de prediking van het evangelie prijst, en een ambt des Geestes noemt, en integendeel de wet een ledige, dode letter, opdat hij de roem van de valse apostelen en leraren ter neer zou slaan; daar deze steeds pochten op hun Jodendom en Mozes wet, en bij de mensen met verheven woorden aldus spraken: "Lieve hoorders! laat Paulus preken wat hij wil, hij zal nochtans Mozes niet omver stoten, die Gods wet op Sinai heeft gegeven, en dat immers Gods onherroepelijk gebod is, en gehouden moet worden, indien iemand zalig wil worden." Gelijk als tegenwoordig de papisten, wederdopers en andere secten tegen ons roepen: Wat is 't, dat u veel preekt van het geloof en van Christus? Wat worden de mensen daarmee beter of wijzer? 't moet voorwaar gedaan worden. Zulk voorgeven heeft wel een schijn alsof 't iets was; maar als men het bij het licht beschouwt, dan is het enkel ledig en nietig gepraat. Want indien men van doen en werken wil spreken; dan zijn reeds de tien geboden daar; die wij immers zowel prediken, onderwijzen als zij. En het zou ook wel met dit prediken genoeg zijn, als ze ook maar onmiddellijk werden betracht.

40. Maar dit is de hoofdvraag: Geschiedt datgene wat men voorhoudt en predikt dat geschieden moet? Zodat het niet slechts woorden, en gelijk Paulus zegt, letters blijven, maar uit de letters, ook leven en geest worden? In de predicatie zijn wij het eens, ook is daar geen twijfel aan dat men de tien geboden moet onderwijzen, en veel meer ook moet gehoorzamen; maar dat het niet geschied, (en in plaats van gehoorzaamheid ongehoorzaamheid daar is) zie dat is onze klacht. Daarom hebben wij behoefte aan iets meer als een prediking van hetgeen gedaan moet worden; opdat we ook weten en

horen wat gedaan is. Wat worden wij anders met zulke een predicatie geholpen, dat Mozes en de wet zegt: Dit moet u doen, dit wil God van u hebben; Ja, lieve Mozes ! dat hoor ik wel, en ik moet bekennen het is zekerlijk recht en waar ook wat u zegt; Maar zeg mij toch eens van waar ik dat nemen zal, 't geen ik helaas! niet gedaan heb, noch ook doen kan, (opdat ik 't toch gedaan hebbe)? Ik kan niet goed tellen uit een lege beurs, noch drinken uit een lege kan; dus zal ik mijn schuld betalen en mijn dorst lessen, zo geef mij ook raad, opdat ik een volle beurs en gevulde kan bekomen. Zie hierop weten deze praters niets te antwoorden, zij gaan slechts voort met drijven en plagen met de wet, zij laten de mensen zitten in hun zonde en bespotten ze nog bij hun schade en ellende (met een prediking van doen).

41. Aldus schildert hiermede de apostel, de valse apostelen en alle soortgelijke schandelijke kettters af, die zichzelf zo hoog roemen, en voorgeven dat zij alles veel beter en (ook meer duidelijker, bevattelijker) weten te onderwijzen dan de ware leraars van het Evangelie; terwijl zij, wanneer ze zich nog op 't best vertonen, steeds grote dingen (zaken)) voorgevende door hun predicatie uitgevoerd te hebben (en veel en breed opgevende van de zegen die het volk onder hun prediken vond, de menigte die er door bekeerd werden enz. enz) zo is het echter toch niet anders dan een bloot ledige letter, ja nog lang zo goed niet, dan de predicatie van Mozes, die een voortreffelijk leraar was, en groter dingen gedaan heeft, dan zulke (schreeuwers) kunnen verrichten, en toch heeft Mozes met de predicatie van de wet en zijn regering het niet verder gebracht, dan dat het letter en oud-testament is gebleven, zodat God een andere predicatie en een nieuw testament, 't welk ook de Geest meedeelde, heeft moeten geven.

42. Dit prediken wij, zegt Paulus, en hebben wel een andere roem, ja als de roem moet gelden, dan kunnen wij hen altesaam wel trotseren; dat wij niet alleen leren 't geen men doen moet (het welk zij toch zelf niet doen); maar onderwijzen en brengen 't zelfs daartoe, dat hetzelfde gedaan en in het leven volbracht worden; waarom billijk en met recht onze predicatie niet het oude testament of van de dode letter, maar predicatie van het nieuwe testament en van de levendige Geest genoemd wordt. Dat zal zeker geen ketter nadoen noch kunnen doen, ofschoon hij ook met verheven woorden van enkel Geest roemt; u hebt niet bevreesd te wezen, noch er u bezorgd over te maken; want zij weten niets meer, en kunnen niet verder komen, dan dat zij u op uw doen wijzen. Ja hoewel zij ook van Christus spreken, zo konden zij Hem toch niets meer als voor een voorbeeld ter navolging gegeven, dat men, bijvoorbeeld, evenzo gelijk Hij in 't lijden en tegenspoed geduldig zijn moet. Want met een woord zonder de verkondiging van het geloof in de Heere Christus (en Zijn verdienste) kan geen nieuw testament gepredikt worden, noch de Geest, het leven, in het hart komen; integendeel blijft het alles, wat men leert, voorneemt, denkt, doet en meent te vermogen. enkel letter zonder genade, waarheid en leven, en het hart wordt even zo min zonder Christus veranderd, verbeterd of levendig, zo min als het boek waar de tien geboden in geschreven staan, of de stenen, waar ze ingehouwen waren, deze zou betrachten.

Want de letter doodt, maar de Geest maakt levendig.

(Dit zijn woorden van de wet gesproken, die het vernuft ergeren zullen.)

43. Dit is nog veel scherper tegen de roem van de wet-predikers gesproken, en het ambt van het evangelie nog veel heerlijker geprezen. De apostel schijnt wel al te vrijmoedig, dat hij de wet zo durft aan te tasten en te zeggen: Dat ze niet alleen een

ledige letter zij, maar zelfs zodanig een predicatie, die niets anders doet dan doden. En een zulke is immers geen goede (begeerlijke) en voordelige, maar een enkel schade berokkenende prediking. Wie zou het wagen ooit zo te spreken, die niet bij de gehele wereld als een vervloekte ketter gehouden, ja zeker als een godslasteraar gedood zou worden, als het de heilige Paulus niet zelf deed? En toch zal hij immers de wet of Gods geboden zelf prijzen en loven, zeggende dat ze goed en dierbaar is, en niet moet veracht of nagelaten, maar bevestigd en vervuld worden, gelijk als de Heere Christus Matth. 5: 18 ook zegt, *dat niet één titel van de wet vergaan zal*; hoe komt hij dan nu daartoe, om zo kwalijk en smadelijk van de wet te spreken, dat zij in de grond niet anders zij, dan enkel dood en vergif?

44. Zie, dit is een hoge leer, die het vernuft niet verstaat, en die in het geheel niet te dulden is voor de wereld en inzonderheid onverdraaglijk voor die wereld, die heilig en vroom wil zijn; omdat hiermede niets minder gezegd is, dan dat alle onze werken hoe kostelijk zij ook zijn, toch niets zijn dan dood en vergif. Daarom wil de apostel juist hiermede de roem van de valse leraren en geveinsden geweldig omver stoten, en tevens aantonen, wat de inhoud van hun predicatie is en wat zij noodzakelijk uitricht, al is zij ook bijzonder goed, als men de wet alleen heeft, en de Heere Christus niet gepredikt noch bekend gemaakt wordt. Want in het prediken roemen en spreken zij wel groot en heerlijk, zeggende: Indien u zo leeft, en u benaastigt de geboden te houden, en vele goede werken doet, dan wordt u gewis zalig; nochtans zijn dit niets dan vergeefse woorden ja zelfs bovendien een schadelijke leer, dat men ondervindt als men niets dan deze leer gehoord, en zich daarop verlaten heeft; daar dan geen troost noch zaligheid, maar twijfel, angst, ja dood en verderf op volgt.

45. Want wanneer de mens ziet, dat hij Gods gebod niet gehouden heeft, en datzelfde gebod nochtans voortdurend op hem aandringt, en zijn schuld hem voorhoudt en tevens eist, dat te betrachten, en hem, omdat hij dit nimmer doet, niet anders voorhoudt dan Gods schrikkelijke toorn en verdoemenis zo moet hij wel bezwijken en vertwijfelen in zijn zonden: Ziet, dit moet noodzakelijk volgen, als men niets anders dan de wet leert, en in de mening blijft om door doen in de hemel te willen komen; gelijk wij uit de geschiedenis van een zekere monnik, in de levensbeschrijving van de oud-vaderen beschreven, als een exempel zien kunnen. Deze monnik had langer dan 70 jaren, een zeer strenge levenswijs gehouden, en vele discipelen gemaakt, die hem hierin navolgden; toen nu de tijd kwam, dat hij sterven zou, begon hij te beven, en lag drie dagen in een verschrikkelijke angst, en toen zijn navolgers hem vermaanden en zochten te troosten, en vroegen waarom hij bang was om te sterven, daar hij toch zo heilig geleefd had, gaf hij tot antwoord: Och; ik heb wel door mijn ganse leven Christus gediend, en zeer gestreng geleefd, maar Gods gericht en Zijn oordeel is gans anders, dan het oordeel van de mensen.

46. Zie daar, deze voortreffelijke man, die zo heilig heeft geleefd, hij weet en heeft geen ander artikel geleerd, dan dat van Gods oordeel naar Zijn wet, en kent niets noch heeft iets van de troost van het evangelie van de Heere Christus, want nadat hij lang naar de wet had geleefd, en gemeend daardoor zalig te zullen worden, zo komt nu nog de wet, en doodt hem door zijn eigen doen en werk, zodat hij moet zeggen: och, wie weet, wat God van dit werk zeggen zal? Wie zal voor Zijn gericht beslaan? enz. Dat is met recht, door zijn eigen geweten, zich de hemel ontzegd zien, zonder dat het iets baat, wat hij gedaan of hoe hij geleefd heeft; hij stort zich slechts dieper in de dood, omdat hij de troost van het evangelie niet heeft; daar mogelijk een ander, gelijk als de

moordenaar aan het kruis, of de tollenaar, de ganse levenstijd in openbare zonden doorgebracht heeft, de troost van het evangelie, dat is, de prediking van vergiffenis van zonde in Christus, hoort en ontvangt; waardoor de zonde en het oordeel van de wet overwonnen, en hij door de dood in het eeuwige leven komt.

47. Hieruit verstaat men nu ook het tegendeel, wat het zeggen wil: *de Geest maakt levend*; dat is niets anders dan dat het evangelie, een heilzame en zalige predicatie, een lieflijk en troostrijk woord is, het welk het bedroefde hart troost, verkwikt, en als uit de kaken van de dood en van de hel rukt en verzet in de zekere hoop van het eeuwige leven door het geloof in (de Heere) Christus; want een zodanig mens, als zijn (laatste) uurtje komt, en de dood en Gods oordeel hem voor de ogen treden, heeft geen (de minste) troost uit zijn werken (integendeel gevoelt hij zich op deze ziende nog meer verdoemd), en al heeft hij bijzonder, zelfs voortreffelijk geleefd nochtans zegt hij met Paulus; daar ben ik niet in (mede) gerechtvaardigd.

48. Dit is dan geen behagen aan zichzelf hebben, ja zelfs zichzelf doden; want als het hart zegt: Ik ben daardoor (n.l. door mijn werken) noch rechtvaardig noch zalig, dan is dit juist het zelfde als te bekennen dat men dood- en doemwaardig is, Maar de geest worstelt in dit zich verdoemd bevinden en beurt waarlijk op door het geloof in het evangelie: zeggende: (gelijk eens St. Bernhardus in zijn zwanenzang):

"Lieve Heere Jezus, ik weet, indien ik zelfs op 't allerbest geleefd heb; zo heb ik toch verdoemelijk geleefd. Maar troost mij hiermede, dat U voor mij hebt geleefd, als de in vlees gekomene, en gestorven zijt, en mij met Uw bloed uit Uw heilige wonden hebt besprengt; en vermits ik op U gedoopt ben, en Uw woord gehoord heb, door hetwelk U mij hebt beroepen en mij genade en leven beloofd, en mij zegt te geloven: daarom laat mij niet henen varen met een onzekere en angstige twijfel en smartelijke gedachte als deze: Och, wie weet, wat God in de hemel over mij zal oordelen."

49. Nee, een Christen behoeft niet meer te twijfelen, (over het oordeel van God dat in de hemel over hem uitgesproken is) daar het oordeel over mijn werken en over mijn leven reeds lang door de wet is uitgesproken, en ik bekennen moet dat ik schuldig ben en waardig verdoemd te zijn; nochtans leef ik in 't geloof op het genadig vonnis, dat God de Heere boven het oordeel van de wet van de hemel gegeven heeft: Wie ion de Zoon Gods gelooft, die heeft het eeuwige leven. Joh. 3: 36

50. Waar nu zulk een troost door het evangelie is, die het hart uit de dood en de angst van de hel rukt, daar volgt dan ook verder de kracht en het werk van de Geest, zodat Gods geboden in het hart beginnen te leven; omdat hij nu met liefde tot deze wordt ontvonkt, en zijn lust en vermaking daarin vervuld te hebben; zo is dus hier reeds het eeuwige leven begonnen, totdat het in het toekomstige voleind wordt en eeuwig blijft.

51. Dus ziet u nu, hoe veel heerlijker en beter het ambt of de predicatie van de apostelen van het nieuwe testament of van het evangelie is, dan alle de anderen, die niets dan van grote werken en heiligheid van mensen prediken zonder Christus. En dit moet ons onderwijzen en begerig maken, om de prediking van het evangelie gaarne te horen, en God met blijdschap daarvoor danken; omdat we vernemen, dat zij een zodanige krachtadige predicatie is, dat zij de mens (de doden) het leven brengt, en eeuwig uit de dood verlost, hebbende de belofte, dat de Heilige Geest gewiss daarbij in en door deze gegeven is in het hart dergenen die het evangelie geloven.

Maar is het dat het ambt dat door de letter doodt en in de stenen is ingebeeld, klaarheid had, alzo dat de kinderen Israëls niet konden aanzien het aangezicht van Mozes, vanwege de klaarheid zijns aangezichts, die toch ophoudt. Hoe zou niet veel meer het ambt dan de Geest geeft klaarheid hebben? Want is het dat het ambt dat de verdoemenis predikt, klaarheid heeft; veelmeer heeft het ambt dat de gerechtigheid predikt overvloedige klaarheid.

52. Het hart van de apostel hart is vol van de Heilige Geest, overvloeiende van vreugde en waarachtig vermaak in deze woorden, om het evangelie te prijzen. Hij tast de wet opnieuw weer onvriendelijk aan, haar noemende een ambt of predicatie des doods en der verdoemenis; hoe kon hij Gods wet afschuwelijker noemen dan dat hij haar de naam geeft van een predicatie des doods en der hel te zijn? gelijk hij ze Gal. 2: 17, en Kap. 3: 10, ook een predicatie of bediening van zonden noemt, insgelijks een predicatie van de vloek, als hij zegt: die met de werken van de wet omgaan, die zijn onder deze vloek. Hiermede is immers op 't duidelijkste en klaarste bewezen, dat de wet en de werken van de wet niemand voor God rechtvaardig kan maken; Want hoe kan datgene, dat niets dan zonde, dood en verdoemenis predikt, rechtvaardigen en zaligmaken?

53. Maar weet dat Paulus alzo moet spreken, gelijk ik tevoren reeds gezegd heb, om de schandelijke vermetelheid en van leraren en van leerlingen, omdat vlees en bloed slechts met wet wil heulen en deze eigen werken voor God brengen en daarop pochen, terwijl het zichzelf nochtans, jammerlijk en ellendig tot eigen verderf bedriegt. Want indien men de wet recht beschouwt, en gelijk de apostel hier zegt, zijn klaarheid gezien wordt, dan doet ze niets, dan de mens doden en in de verdoemenis storten.

54. Daarom zal een Christen deze tekst van St. Paulus wel leren, zowel tegen het roemen, van de valse leraren als de plagen van de duivel en zijn aanvechtingen: waarmede hij aandringt op de wet, opdat men de gerechtigheid zoek in eigen werken; ja hij benauwt het hart tot in de dood met al zulke gedachten. Dat men dan in zulke strijd de duivel het zwaard ontnomen hebben en zeggen: Wat plaagt u mij met de wet en mijn doen? Wat is dit toch anders, of u lang of kort predikt, dan mij een predicatie houdt die slechts zonde, dood en verdoemenis over mij brengt, zou u menen dat ik daarin dan mijn gerechtigheid voor God zoek?

55. Hetgeen de apostel zegt van de klaarheid van de wet, waar de Joodse wetgeleerden van roemden, is genomen uit de historie 2 Mozes 20 en kap. 34 waar verhaalt is hoe de wet gegeven is, toen God van de hemel nederdaalde met grootse majesteit en heerlijkheid onder donder en bliksem, zodat de berg midden in 't vuur stond enz. Insgelijks toen Mozes wederom van de berg kwam, en de wet medebracht, toen glinsterde zijn aangezicht, en schoot zulke stralen van zich, dat het volk hem niet kon aanzien, en hij een deksel moest voor zijn aangezicht hangen, enz.

56. (Omdat nu de Joden en valse leraren zich geweldig hierop beroemde) beantwoordt de apostel hen om zodanige roem aldus, zeggende: 't was waarlijk een klaarheid, dat is een heerlijkheid en majesteit. Maar wat doet de wet anders, dan dat zij de mens voor God doet vlieden, en hem in de hel en dood jagen? Daarom roemen wij van een andere klaarheid van ons ambt, waarvan de evangelische historie Matth. 17: 2, 3, 4, gewaagt, dat Christus zodanige klaarheid openlijk Zijn jongeren heeft laten zien, toen Zijn aangezicht blonk gelijk de zon, en Mozes en Elia ook tegenwoordig waren, en

voor deze klaarheid vloten de jongeren niet, maar ze met verwondering en vreugde aanschouwende zeiden zij: Heere, hier is het goed te zijn, hier willen wij u en Mozes een woning maken enz. Houd dan deze twee gelijkenissen (historiën) tegen elkaar, dan zult u wel verstaan wat het zeggen wil; want dit is de korte inhoud hiervan (gelijk gezegd is) dat de wet enkel schrik en dood veroorzaakt, als ze met haar glans de harten bestraalt en naar waarheid ingezien wordt; het evangelie integendeel geeft troost en vreugde. Maar wat het bedekt en helder ontdekt aangezicht van Mozes betekent, dat zou hier te lang zijn om wijdlopijger te verklaren.

57. Het is ook een uitnemend en troostrijk woord, dat de apostel zegt, dat het ambt en de predicatie van de wet een zodanige bediening is die ophoudt. Want bijaldien dit niet zo was dan zou er niets zijn, dan eeuwige verdoemenis. Maar dit ophouden geschiedt zo ras als de evangelie-predicatie van de Heere Christus begint, voor deze moet Mozes zwichten, en de plaats alleen laten, alzo dat hij (Mozes) het geweten van de gelovigen geen schrik meer aanjagen, want als het Mozes klaarheid voelt, en het bang en is siddert voor Gods toorn, dan is het tijd dat de klaarheid van de Heere Christus met Zijn aangenaam en troostrijk licht het hart bestraalt, zo kan men de tegenwoordigheid van Mozes en Elia (met vreugde) verdragen. Want de klaarheid van de wet, of het ontdekt aangezicht van Mozes zal niet langer schijnen dan tot dat u vernedert en dus gedreven wordt om het lieflijk aangezicht van Christus te begeren (te aanschouwen). Komt u tot Hem, dan zult u niet meer die Mozes horen, die u verschrikt en benauwt, maar slechts alzo, dat hij onder de Heere Christus staande, en u de troost en de vreugde van Zijn aangezicht onverduisterd laat.

Want, ook dat deel dat verklaard was, zegt Paulus ten laatsten, is voor geen klaarheid te houden, tegen deze uitnemende klaarheid.

58. Dat is, als men deze klaarheid en heiligheid recht beziet, die wij in de Heere Christus hebben door de prediking van het evangelie, zo is het andere deel van de klaarheid (n.l. van de wet) [die slechts een kleine, korte en ophoudende klaarheid is], zelfs geen klaarheid, maar slechts louter donkere wolken tegen het licht van de Heere Christus, hetgeen ons thans uit de zonde, dood en hel tot God en het eeuwige leven licht en schijnt.

V. GELIJK LOON

Luthers uitleg van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard

Vertaald en toegelicht door Drs. K. Exalto⁵

Inleiding

I. *De inhoud van Luthers prediking over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard; preken uitgesproken in het jaar:*

1. 1517
2. 1521
3. 1523
4. 1524
5. 1525
6. 1526
7. 1528
8. 1529
9. 1534
10. 1537
11. 1544

II. *Luthers exegese van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard en de daarin behandelde thema's*

A. LUTHERS EXEGESE

1. Afwijzing van de interpretatie der patres
2. Zondag-Septuagesima
3. Interpretatiemoeilijkheden
4. Rechtvaardigheid
5. Heilshistorische interpretatie
6. De toepassing

B. DE THEMA'S

1. Hoogmoed en ootmoed
2. Wet en Evangelie
3. De verkiezing
4. Twee rijken
5. Geloof en werken
6. Verdienste of genade

III. *Evaluatie*

Verantwoording

⁵ Uitgave: Willem de Zwijgerstichting
 WILLEM DE ZWIJGERSTICHTING APELDOORN - 1983
 Druk: Buijten & Schipperheijn

INLEIDING

Luther, de Duitse hervormer, is een man van veelzijdige bekwaamheden geweest. Hij was rijk begaafd naar hoofd en hart. Niet zonder reden heeft men al meermalen hem geniaal genoemd. Op allerlei terreinen heeft hij zijn kwaliteiten getoond. Hij was een bekwaam hoogleraar, aanvankelijk in de filosofie, later in de theologie. Hij was een Hervormer, en zelfs de eerste in de rij der zestiende-eeuwse Hervormers van de kerk. Hij liet zijn stem horen in de sociale en politieke kwesties van zijn tijd. Hij was een Bijbelvertaler, die als zodanig onvergankelijk werk heeft geleverd. Hij was een dichter. Hij was een musicus. En hij was ook een prediker.

Wanneer wij dat laatste even apart nemen, dus dat hij ook een prediker is geweest, dan mogen wij zeggen dat hij ook in deze hoedanigheid, niet minder dan in zijn andere, zojuist genoemde hoedanigheden, een man van veel betekenis is geweest. Dat was hij voor de stad waarin hij werkzaam was en het grootste deel van zijn leven heeft doorgebracht, Wittenberg, maar ook voor andere steden waar hij preekte, en zelfs voor heel Duitsland. Luthers preken werden door leerlingen opgeschreven, daarna uitgegeven en allerwege gelezen. Soms werkte hij zelf een door hem gehouden preek uit tot een Sermoen. Op die wijze zijn enkele van zijn belangrijkste geschriften ontstaan.

Tot op de dag van vandaag zijn meer dan 2000 van Luthers preken bewaard gebleven. Zij vullen met elkaar heel wat forse delen van de zogenaamde *Weimarer Ausgabe* van Luthers werken, die nu pas, na ongeveer 100 jaar, voltooid is.

Reeds zijn Luthers preken een paar maal object van onderzoek geweest. Wij denken nu vooral aan de studies van Gerhard Ebeling, Heinrich Heintze en Ulrich Nembach. Luthers preken bieden ongeveer evenveel stof tot onderzoek als zijn Bijbelcommentaren, die ons bewaard bleven in de vorm van collegedictaten; al moeten wij toegeven dat over het algemeen gesproken aan deze commentaren in het Lutheronderzoek heel wat meer aandacht is geschonken dan aan Luthers preken.

Nu is dat ook wel te begrijpen. In zijn preken sprak Luther voor de gemeente; in de eerste tijd ook wel voor zijn medebroeders, de monniken van het Zwarte klooster te Wittenberg. Luther liet zich dan gáán. Hij moge een schets voor zich gehad hebben, meer was het in elk geval niet. Zijn preken waren, vanzelfsprekend, populair. Ja, voor Luthers preken geldt dat zelfs in hoge mate. Al het gekunstelde ontbreekt erin. Aan bepaalde homiletische regels heeft Luther, indien hij ze al gekend heeft, zich weinig laten gelegen liggen. Vandaar dat het zo moeilijk is om aan Luthers eigen preekwerk een homiletiek te ontleen. Niet dat Luther voor zijn homiletische arbeid niet enige algemene beginselen erop nagehouden heeft; dat heeft hij gewis, en hij heeft ze ook in praktijk gebracht, maar zij waren materieel, niet formeel van aard.

Met Luthers colleges, waaruit zijn Bijbelcommentaren zijn ontstaan, is dit alles heel anders geweest. Als theologisch hoogleraar bedreef hij wetenschappelijke arbeid, naar de eisen die zijn tijd daaraan stelde. Hij stond daarin voor studenten. Hij behandelde hele Bijbelboeken aan één stuk. Hij bereidde zich op zijn colleges nauwgezet voor. Hij gaf daarin het beste wat hij als docent te bieden had. Geen wonder dus, dat in het Lutheronderzoek steeds deze colleges de hoofdaandacht hebben gehad.

En toch zijn voor onze kennis van Luther, en voor onze kennis van zijn theologische inzichten, zijn preken niet te versmaden. Dezelfde thema's die hij in zijn colleges behandelde, zien wij in zijn preken terugkeren. En omdat zoveel van zijn preekwerk is bewaard gebleven, zien wij ze herhaaldelijk terugkeren. En dan vaak in een andere belichting dan elders. Luther was er namelijk de man niet naar om steeds, met

dezelfde bewoordingen, zichzelf te repeteren. Daarvoor was hij te levendig, te bewegelijk, te dynamisch, en ook te origineel. Natuurlijk waren herhalingen ook door hem niet steeds te vermijden; temeer niet omdat hij vaak - wat straks aan de orde komt - over dezelfde tekst preekte. Maar toch valt op hoe Luther, ook in zijn preken voor de gemeente, met veel variatie de thema's van zijn geloofsinzicht, men kan ook zeggen van zijn theologie, heeft behandeld.

Wij hebben bovendien in Luthers preken, als wij ze vergelijken met zijn commentaren, een waardevolle aanvulling in die zin, dat zij meest nieuwtestamentische teksten behandelen, terwijl zijn colleges bijna alle gewijd zijn geweest aan oudtestamentische Bijbelboeken. Hadden wij Luthers preken niet, dan zouden wij veel missen, dan zouden wij veel minder weten van zijn inzicht in het Nieuwe Testament en het daarin verhaalde. Dan had nooit kunnen verschijnen, wat nu wèl het geval is, een vijfdelig werk onder de titel Luthers *Evangelien-auslegung*. Dit werk steunt namelijk bijna geheel op Luthers preekwerk!

Luther heeft zich in zijn prediking gehouden aan het in die tijd gangbare pericopenstelsel. Volgens dit stelsel stond het voor de predikanten vast wat zij op elke zondagmorgen van het kerkelijk jaar te preken hadden. Voor elke zondag was een pericoop voorgeschreven. Luther heeft weleens kritiek op dit stelsel uitgebracht, maar heeft zich er toch aan gehouden.

Als gevolg hiervan beschikken wij vaak over een hele reeks van preken van Luther over een en dezelfde pericoop. Er zijn pericopen waarover wel 10 of nog meer preken van Luther bewaard bleven. Hierdoor zijn wij in staat ons wel een zeer goed beeld te vormen van de wijze waarop Luther deze pericoop verstaan heeft.

In het geheel van het zojuist genoemde pericopenstelsel nemen de teksten uit de Evangelien een aanzienlijke plaats in. Wij denken nu aan de verhalen rond de heilsfeiten die wij gedenken op de kerst-, de paas- en de pinksterdagen. Aan elke van deze feiten heeft Luther, aan de hand van de voorgeschreven pericopen, in zijn prediking, veel aandacht geschonken. Vooral Luthers kerstpreken bieden rijke en boeiende stof. Maar Luther heeft ook herhaaldelijk over allerlei andere verhalen gepreekt, als bijvoorbeeld de geschiedenis van de hoofdman over honderd (Mattheüs 8), de jongeling te Nafin (Lukas 7) en de Kananese vrouw (Mattheüs 15). En niet alleen over historische stoffen uit de Evangelien preekte hij, ook over diverse gelijkenissen van Jezus. Wij noemen: de gelijkenis van het zaad in de akker; die van de onrechtvaardige rentmeester; die van de barmhartige Samaritaan, die van de farizeeër en de tollenaar. ***En ook over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard;*** een gelijkenis die men vindt in Mattheüs 20:1-16.

In dit boekje willen wij ons bezighouden met Luthers prediking over deze laatstgenoemde gelijkenis.

Wij hadden vanzelfsprekend ook een ándere gelijkenis kunnen nemen. Maar om bepaalde redenen kozen wij voor deze. Het is in elk geval een gelijkenis die Luther ertoe uitgelokt heeft om aan de gemeente duidelijk te maken wat voor hem het hart van het Evangelie was. De hoofdthema's van zijn preken zijn ook in de preken over deze gelijkenis verwoord. Geloof en werken, wet en Evangelie en zoveel andere dingen meer, vindt men in deze preken helder en soms zelfs tamelijk breedvoerig uiteengezet.

Wij treffen het dat wij kunnen beschikken over een flink aantal preken van Luther over deze gelijkenis. In het totaal 2 postilles en 9 preken. Zij stammen bovendien uit verschillende perioden van Luthers leven. De oudste uit 1517, de laatste uit 1544.

Het verschil tussen postilles en preken is niet groot. *Postilles* zijn door Luther

eigenhandig geschreven preken. Zij zijn dus in hoge mate authentiek. Luther schreef zijn postilles om daar andere predikers van het Evangelie mee te dienen. Hij wilde er hen preekstof mee aanreiken. Zij werden echter ook al spoedig door niet-predikanten tot stichting gelezen. En er zijn predikers geweest die, tegen de bedoeling van de auteur in, deze preken in de eredienst voorlezen en op deze manier het zich dus wel wat al te gemakkelijk maakten.

De preken die van Luther bewaard zijn gebleven zijn, omdat zij door anderen werden opgeschreven, niet altijd geheel volledig. En er bestaan vaak van een en dezelfde preek diverse versies. De ene versie vult de andere dan aan.

Wij willen in het eerste hoofdstuk van dit boekje een beknopte weergave bieden van de door Luther over deze perikoop (de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard) gehouden preken. Zo krijgen de lezers een indruk van het geheel. In het tweede hoofdstuk gaan wij na, hoe Luther met de gelijkenis als zodanig is omgegaan, en gaan wij verder aantonen en ontleden wat Luther in deze preken over diverse thema's gezegd heeft. In een laatste hoofdstuk willen wij komen tot een beknopte evaluatie. Met het geheel hopen wij duidelijk te maken wat Luthers boodschap is geweest in deze preken. Want als één ding vaststaat, dan is het dit: Luther had een boodschap!

I. DE INHOUD VAN LUTHERS PREDIKING OVER DE GELIJKENIS VAN DE ARBEIDERS IN DE WIJNGAARD

De volgorde waarin wij Luthers preken en postilles over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard willen behandelen is de chronologische. Wij kozen voor deze methode omdat zij ons de gelegenheid biedt om in te gaan op eventuele wijzigingen, verschuivingen of ontwikkelingen in Luthers verstaan van deze gelijkenis. Heeft Luther in een bepaalde preek ongeveer dezelfde dingen gezegd als in een voorafgaande, dan volstaan wij met een korte aanduiding, om nodeloze herhalingen te voorkomen. Boven elke paragraaf zetten wij het jaartal van de preek. Daarmee wordt ook in het vervolg van dit boekje de bedoelde preek steeds aangeduid. Hetzelfde geldt van de postilles.

1. 1517.

De eerste ons bewaard gebleven preek van Luther over ons onderwerp dateert van 1517. Luther vervulde toen nog maar sinds kort, ongeveer 5 jaar, het predikambt. In 1512 was hij predikant geworden. De preek is van 8 februari 1517. In het begin van de preek geeft Luther enige zakelijke informatie. Tot recht verstaan van de perikoop licht hij zijn hoorders in omtrent de Joodse dagindeling. Wanneer het bij ons 6 uur is in de morgen, begon bij de Joden de dag. Het derde uur bij de Joden is dus wat bij ons 9 uur is in de morgen. Het elfde uur bij hen, is bij ons 5 uur in de namiddag.

Vervolgens vestigt Luther er reeds nu de aandacht van zijn hoorders op, wat hij later ook steeds gedaan heeft, dat wij in de gelijkenis alleen van de werkers van het eerste uur lezen, dat zij met de heer van de wijngaard een huurcontract gesloten hebben. Hun loon stond vast. De afspraak was dat zij aan het einde van de dag een penning zouden ontvangen voor hun arbeid.

In deze arbeiders ziet Luther het beeld van de mensen die God dienen alleen om loon. Dat wil zeggen, zegt Luther, zij dienen God om zichzelf. Het gaat hen om hun stoffelijk welzijn, om de temporalia, het tijdelijke. Hun dienen van God is niet van harte, niet vrijwillig. En daarom moeitevol en zwaar. Zij zouden het eigenlijk veel liever niet doen; maar zij voelen zich gedwongen door hun begeerte naar loon, dus door hun hebzucht. Zij vormen met elkaar een wettisch volk. Luther denkt hierbij, zoals hij zegt, onder andere aan de Joden. Maar toch niet alleen aan hen, dat zullen wij

later horen.

Over de tweede groep arbeiders die gehuurd werd, de mannen van het derde uur, die dus om 9 uur onze tijd in de wijngaard gingen, lezen wij in de gelijkenis dat zij slechts een belofte hebben ontvangen. De heer van de wijngaard zei: *Ik zal u geven wat billijk is*. In deze arbeiders ziet Luther een beeld van de mensen die wat meer vertrouwen op God hebben dan de eerstgenoemden. Zij wagen het op de belofte Gods. En toch: Ook zij zoeken God en dienen Hem om gewin. Alleen, zij bepalen niet zelf het loon, maar leggen dat in Gods hand; op dit punt steken zij gunstig af de arbeiders van het eerste uur. Niettemin: zij zijn loondienaren (mercenarii).

Wat betreft de derde en vierde groep arbeiders, die op het zesde en negende uur de wijngaard ingingen, zij gingen zonder enige vaste afspraak. Over loon is door de heer van de wijngaard met hen niet gesproken. En toch kan Luther ook hen evenmin als hun voorgangers, positief beoordelen. Zij hebben, zegt hij, gewerkt op bevel! Er was bij hen niet de minste lust tot werken, zij misten de ware bereidheid. Slechts node hebben zij een 'heer' aanvaard.

Pas de vijfde, ofwel laatste groep arbeiders krijgt Luthers lof. Met een duidelijke zinspelning op Jezus' eigen woorden aan het slot van de gelijkenis: *'Want velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren'* -, zegt Luther: Dit is het uitverkoren geslacht. Ziehier Gods ware dienaren. Hij zegt ook: *Zij verdienen het loon*.

Deze laatste uitspraak vereist wel enige toelichting. Wij mogen haar niet opvatten in deze zin, dat er voor Luther sprake zou hebben kunnen zijn van een écht verdienen en van een loon in de gebruikelijke betekenis. Maar wij hebben hier te maken met een verschijnsel dat bij de jonge Luther heel gewoon was. De woorden uit het traditionele taalgebruik nam hij over, maar hij legde er een nieuwe zin en betekenis in. De wijn van zijn nieuw inzicht goot hij in de oude vaten van de traditionele kerktaal. Pas op wat langere termijn heeft Luther ook die oude kerktaal laten vallen, en sprak hij dus niet meer van 'verdiensten' en 'loon', en keerde hij zich zelfs tegen dit taalgebruik.

Maar van een écht verdienen was ook al in het begin van 1517 bij hem geen sprake meer. Daarvoor koos Luther te duidelijk positie al in die tijd, en ook in deze preek, tegen de 'loondienaren'.

Ten aanzien van deze laatste groep, de werkers van het elfde uur, zegt Luther: O hoe graag wilden zij werken! Zij zeiden: Och, dat iemand ons wilde huren, en dat wij toch waardig bevonden werden om in de wijngaard te mogen werken. Er was bij hen dus een hoge mate van gewilligheid. Loondienaren werken onwillig, deze arbeiders werkten gewillig en graag.

Luther ziet in deze laatste groep arbeiders ook een toonbeeld van ootmoed, en nederigheid. Hij gebruikt hiervoor het Latijnse woord *humilitas*, dat vooral in zijn vroege theologie zulk een belangrijke rol heeft gespeeld. Eindeloos vaak komt men in zijn vroege preken, en ook in andere geschriften uit de eerste periode van zijn theologische werkzaamheid, tegen de tegenstelling tussen de *humilitas* enerzijds en de *superbia*, de hoogmoed anderzijds. Voor *superbia* noemt hij ook weleens de *arrogantia*, een Latijns woord waarin duidelijk ons woord 'arrogantie' is te herkennen.

Wat voor Luther het kenmerk is geweest van al die, overigens, verschillende groepen arbeiders, die in de wijngaard aantraden, hetzij op het eerste, hetzij op het derde, hetzij op het zesde, hetzij op het negende uur, was hun *superbia*, hun hoogmoed. Zij kwam tot uitdrukking vooral aan het einde van de dag, toen het uur van uitbetaling was aangebroken, en er gemurmureerd werd omdat de heer van de wijngaard aan allen hetzelfde loon uitbetaalde, ook aan hen die maar één uur in de wijngaard gewerkt hadden. Allen waren zij, zoals hier blijkt, loondienaren. Allen hebben zij gewerkt, omdat het móest, op bevel, of op contract. En dus niet gewillig, maar onwillig; niet

gaarne, maar ongaarne. Allen hebben zichzelf gehouden voor arbeiders die hun loon waardig waren. Allen waren zij trots op hun prestaties. Dat alles brengt Luther onder bij de *superbia*, de hoogmoed.

Daartegenover is volgens hem het kenmerk van de laatste groep, de werkers van het elfde uur geweest hun *humilitas*. Bij hen viel geen enkel woord over loon. Luther veronderstelt zelfs (al staat het niet in de tekst), dat zij nog meer gedaan hebben dan hun bevolen was. Zij waren een en al gewilligheid. Zij hebben betreurd dat nog niemand hen geroepen had. Zo graag wilden zij werken. En aan het einde van de dag maakten zij nergens aanspraak op, zij lieten alles over aan de goedheid van de heer van de wijngaard.

Luther roept dan uit: *Zie, hoe bij hen één uur van vrije en gewillige dienst in humilitas meer heeft uitgericht dan een hele dag van hebzuchtige en onwillige dienst in superbia!*

Wij merken hierbij op: Luthers theologie blijkt in deze preek nog niet volgroeid te zijn. Het geloof staat nog niet centraal. De plaats die later het geloof bij hem zal innemen, wordt in dit stadium ingenomen door de *humilitas*. Die *humilitas* draagt echter al enige karaktertrekken van het geloof, terwijl omgekeerd later het geloof bij Luther bepaald niet zonder *humilitas* zal zijn.

Na nu op deze wijze een eerste schets te hebben gegeven van zijn interpretatie van de gelijkenis, komt Luther vervolgens tot een nadere uitwerking.

Hij zegt: De verschillende soorten van arbeiders zijn er in de kerk steeds. En dan stelt hij scherp tegenover elkaar de 'eersten' en de 'laatsten'.

- Tot de 'eersten' rekt hij nu vooral de clerici, de priesters. Hij verwijt hen dat zij loondienaren zijn. Van zulke priesters, zegt hij, is de hele wereld heden vol.
- Ook voor de tweede groep arbeiders uit de gelijkenis, de mannen van het derde uur, weet hij een groep van eigen tijdgenoten aan te wijzen. Hij ziet in hen de bedelmonniken (*mendicantes*). Zij werken wel niet voor een bepaald, vastgesteld loon, zij hebben immers gekozen voor de vrijwillige armoede, maar zij werken wel voor een óribepaald loon. Luther zal hier niet zozeer aan tijdelijk loon als wel aan geestelijke beloningen hebben gedacht.
- De derde en vierde groep arbeiders uit de gelijkenis, de werkers van het zesde en negende uur kan Luther wat moeilijker in eigen tijd situeren. Zij treden voor hem veel onbepalder aan de dag. Hij spreekt over hen die werken om 'ijdele eer' en over hen die tegen hun zin en wil toch dagelijks bezig zijn in de 'mysteria Christi' (de geheimenissen van Christus), waarmee hij ongetwijfeld de sacramenten op het oog heeft gehad.

Het is duidelijk dat Luther in al deze vier soorten arbeiders gééstelijken, en dus niet leken, op het oog heeft gehad. Zijn kritiek was gericht op de geestelijken.

Tenslotte stelt hij de 'laatsten' aan de orde, de werkers van het elfde uur. Deze 'laatsten' zijn, naar Christus' woord, de 'eersten'. Hun loopbaan is kort, zegt Luther, en toch behalen zij de krans. Hun preken en werken in de dienst van God is uit liefde.

Wat in dit alles opvalt is, dat Luther zo vrijmoedig de gegevens van zijn tekst op eigen omstandigheden, op personen en situaties van eigen tijd heeft toegepast. Hij noemt immers priesters en bedelmonniken, en ziet in hen de eerste twee groepen arbeiders in de gelijkenis. En deze wijze van omgaan met de gegevens van de Schrift, vindt men niet alleen in deze preek van Luther. Zij is een kenmerk geweest en gebleven van heel zijn prediking. Soms krijgt men zelfs de indruk dat Luther bepaalde eigentijdse figuren en omstandigheden in de Bijbeltekst die hij behandelde in-gelezen heeft. Dan wordt de exegetische mede bepaald door wat Luther in eigen tijd om zich heen zag. Wij

zullen hem niet mogen verwijten, dat hij de tekst van daaruit steeds geweld heeft aangedaan; hij heeft eerlijke exegese bedreven. Maar die was toch ook niet zo louter objectief dat eigen levenservaring er niet in mee resoneerde. De diepere oorzaak hiervan heeft gelegen in het feit, dat voor Luther de Heilige Schrift niet maar een boek was met talloze verhalen uit het verleden, maar het Woord Gods dat functioneerde ook in het heden. Bovendien, hij zag dat in feite zich altijd en overal hetzelfde voordoet. De superbia is niet slechts beperkt tot een bepaalde groep mensen, maar zij is de houding van de zondige en verdorven mens wanneer en waar die ook leeft. En de humilitas is een gave Gods die evenmin aan tijd en plaats gebonden is. Zo konden voor Luther in zijn exegese de eeuwen als het ware wegvallen. Een uiterlijke blijk daarvan is het feit dat hij zijn tekst vaak uitlegt in de tegenwoordige tijd.

Luther heeft in zijn uitleg, hier in deze preek, maar ook elders, soms openlijk soms verborgen kritiek geleverd op de wijze waarop de oudkerkelijke en middeleeuwse schrijvers, de patres (vaderen) deze gelijkenis hadden uitgelegd. Zij hebben ons, zegt hij, geleid in diepe doolhoven; wij willen die laten rusten, en wij willen uit deze gelijkenis tenslotte slechts een lering (doctrina) trekken, en dat is deze, dat ons hier, evenals in heel de Schrift, de humilitas alleen wordt aanbevolen! Op deze nederigheid komt het aan!

Wat is hét kwaad geweest van de 'eersten'?

Dat zij hoogmoedigen (superbi) waren. Dat is de reden waarom zij, nadat zij door de heer van de wijngaard geroepen waren, omdat hij hen wilde uitbetalen, gemurmureerd hebben. Zij namen in hun hoogmoed het hun heer kwalijk dat hij de andere arbeiders die veel korter gewerkt hadden, of zelfs maar één uur, en die de hitte van de dag niet hadden behoeven te dragen, aan hen gelijk maakte, door aan allen hetzelfde loon uit te betalen, te weten één penning. Ziehier, zegt Luther, wat een kenmerk is van alle ware werkheiligen (iustitiarum). Zij kennen Gods genade niet. Zij menen dat hetgeen door hen gedaan is hun verdienste bij God is. Zij willen niet beoordeeld worden als anderen, zij willen niet Gods genade, zij verwerpen zijn goedheid; zij willen alleen maar beoordeeld worden naar hetgeen door hen gepresteerd is. Ten aanzien van anderen, aan wie God zijn goedheid betoont hebben zij een 'scheel oog', dat wil zeggen: hun oog is boos, zij zien die anderen met nijd aan. Vandaar dat de heer van de wijngaard tegen hen heeft kunnen zeggen: *Is uw oog boos, omdat Ik goed ben?*

O mens, zo roept Luther aan het einde van de preek uit: *Waarom zijt ge nog hoogmoedig; wat gaat het u aan, over wie God zich ontfermt, en aan wie en hoeveel Hij anderen omnietschenkt. Laat zijn heilige en rechtvaardige wil u genoeg zijn. Verhef u toch niet tegen God!*

Overzien wij deze preek, dan bespeuren wij daarin nog veel wat thuishoort in de denkwijze van de jonge Luther. Als wij straks andere preken van hem besproken hebben zal dat nog duidelijker zijn dan nu. En toch mogen wij constateren, dat al in deze preek, een der oudste preken van Luther die ons bewaard zijn gebleven, enkele grondlijnen te vinden zijn die later steeds zullen terugkeren. Reeds nu stelt Luther, zij het nog niet in alle klaarheid, de genade tegenover de werken. Het is immers het vertrouwen op de werken dat de 'eersten' maakt tot dé 'laatsten'. De superbia, de hoogmoed, brengt ten val, de nederigen worden verhoogd.

2. 1527

Bijna 4 jaar later, op 27 januari 1521, hield Luther over de perikoop die ons hier bezighoudt, opnieuw een preek die ons bewaard is gebleven. Zij werd gehouden in het klooster, dus voor de monniken, niet voor de gemeente.

Hier blijkt voor het eerst dat Luther in het verstaan van de gelijkenis bepaalde

moeilijkheden heeft gehad. Wat de strekking van de gelijkenis betreft, die stond voor hem vast; maar ten aanzien van de uitleg der onderdelen had hij zijn aarzelingen. De arbeiders, zegt hij, zijn geroepen op verschillende uren, maar ik kan niet met zekerheid zeggen wat dat alles beduidt en op wie het achtereenvolgens betrekking heeft. En toch heeft Luther zich van deze stof niet willen ontdoen. Hij heeft een uitleg gegeven die hijzelf voor de beste hield.

De wijngaard, zegt hij, is *een beeld van de christelijke kerk*. En onder de arbeiders moeten verstaan worden de predikers. In de wijngaard hebben vijf soorten van arbeiders hun werk gedaan. Alleen met de eerste groep, die al vroeg in de morgen gehoord werd, sloot de heer van de wijngaard een overeenkomst. Tegen degenen die daarna kwamen, op het derde, het zesde, het negende en het elfde uur, zei hij alleen *dat hij hen geven zou wat billijk is*.

En dan gaat Luther deze gegevens invullen. Onder de werkers van het eerste uur verstaat hij de mensen die geleefd hebben ten tijde van Mozes. Heeft niet God met Mozes een verbond gemaakt? Gaf Hij niet aan Mozes zijn wet? Noach, Abraham en anderen, vóór Mozes, hadden alleen maar de belofte. Zij hadden, aldus Luther, geen wet nodig, zij werden geleerd door de Heilige Geest. Maar tegen Mozes zei God: *Ik zal u geven een land vloeiende van melk en honing* (Exodus 3, 8). Dat was de 'penning'. God beloofde Mozes en het volk aardse goederen: het land Kanaän en overvloed. Hield Israël zich aan de wet, dan zouden ze het land Kanaän erven en welvaart genieten. Luther ontkent niet dat daarmee tegelijk aan Israël ook geestelijke goederen werden beloofd, een geestelijk vaderland, geestelijke vreugde en het eeuwige leven, maar dan onder het beeld van een aards land en aardse zegeningen. Hiermee zijn dus getypeerd de werkers van het eerste uur.

Maar hoe zit het met de werkers van het derde, het zesde en het negende uur? Zij beduiden, zegt Luther, de tempora prophetarum, dat wil zeggen: *de tijden der profeten*. Na Mozes kwamen de profeten. Zij horen allen thuis in de tijd van het Oude Testament. God zond steeds opnieuw profeten. Op verschillende tijden betraden zij de wijngaard. En zij hebben zwaar werk moeten verrichten en lang moeten werken. Maar hoe vruchteloos was hun arbeid. Het was de tijd van de wet.

Toen kwam Christus, de tijd van het Nieuwe Testament. Het was het elfde uur, het laatste. Nu gaat alles veel gemakkelijker en sneller. Nu heeft men niet veel tijd nodig, slechts één uur. Het is de tijd van de vrijheid des Geestes. Nu dient men niet meer om loon. En toch geniet men dezelfde of nog meer vrucht dan de vaders in de tijd van het Oude Testament.

Wet en liefde stelt Luther tegenover elkaar. De weg der wet, de weg der goddelijke geboden is een lange weg, een hele dag. Maar in de liefde gaat alles vlug. Dan is maar één preek nodig. Mozes en de profeten hadden vele preken nodig, en wat leverde het op? De wet maakt de mens niet vroom. Het is immers onmogelijk dat de mens in eigen kracht Gods geboden zou kunnen houden. Ja in schijn, dus uiterlijk, voor de mensen, maar niet innerlijk, voor God. Daartoe is het Evangelie nodig. Het Evangelie maakt ons vrij.

Zo wordt, zegt Luther, in deze gelijkenis niets anders aangetoond dan *de onderscheiding van de bediening van de letter en de bediening des Geestes*. De bediening van de letter is die van de wet, de bediening des Geestes is die van het Evangelie. De vruchten van het werk der wet zien wij in de eerste groep arbeiders, in die vooral, en de vruchten van het Evangelie zien wij in de laatste groep arbeiders, de werkers van het elfde uur. *Te allen tijde*, aldus Luther, *al vanaf het begin der wereld zijn er predikers van de wet en predikers van het Evangelie*.

Deze laatste opmerking leert ons dat Luther 'Oude Testament' en 'Nieuwe Testament'

niet geheel laat samenvallen met twee opeenvolgende perioden van de heilsgeschiedenis. Al vanaf het begin der wereld waren er predikers van het Evangelie, zegt hij, die dus thuishoorden in het Nieuwe Testament. Het Evangelie was er dus ook al in de tijd van de wet. En omgekeerd, in de tijd van het Evangelie, ofwel de tijd van het Nieuwe Testament, zijn er niettemin nog predikers van de wet. De tijd van het Oude Testament en die van het Nieuwe Testament vormen bij Luther een relatieve, geen absolute tegenstelling. Desniettemin laat hij zijn heilshistorische indeling niet geheel vallen. En hij verwijt dan ook de Joden, dat zij, toen het Evangelie kwam, als arbeiders van het eerste uur, gemurmureerd en geklaagd hebben. Zij gunden niet de werkers van het laatste uur, levend in de vrijheid van de Geest, de genade die hen bewezen werd. Zij bleven hangen aan de 'penning' die hun loon was en begeerden nog meer. Zij hielden vast aan hun áárdse verwachtingen. Daardoor verloren zij het Evangelie, dat ging aan hen voorbij; en het kwam bij hen niet tot vrucht dragen. Zij wilden hoger staan en beter geacht worden dan de anderen; zij eisten een hoger loon dan die anderen. Maar dat ging niet door. De heer van de wijngaard zei tegen hen: *Mag ik niet doen met het mijne wat ik wil!*

Het is duidelijk dat Luther in deze preek heel de gelijkenis gezet heeft in het kader van de tegenstelling letter en Geest, Wet en Evangelie. Dus niet meer, zoals in 1517, in het kader van hoogmoed en ootmoed. En hiermee was Luther gekomen tot zijn eigenlijke, reformatorische verstaan van deze gelijkenis.

3. 1523

De derde preek van Luther die wij willen analyseren is door hem gehouden op 1 februari 1523. Er is ons maar een betrekkelijk kort verslag van deze preek overgeleverd.

Aan het begin releveert Luther heel kort hoe de gelijkenis door de patres, de vaders is uitgelegd. Die hebben, zegt hij, aan de hand van deze gelijkenis de tijd ingedeeld in vijfperioden: de tijd van Adam, die van Noach, die van Abraham, die van Mozes en die van Christus. Luther laat deze uitleg voor wat zij is. Ik prijs haar niet aan, zegt hij, en ik verwerp haar evenmin.

Maar zelf wil Luther, zoals hij zegt, blijven bij de eenvoudige zin der woorden. Het is niet nodig dat wij er meer in leggen dan zonder meer duidelijk is. Hoofdsom (summa) van deze gelijkenis is: Al wat de Heere met zijn volk doet is goed; in de ogen der mensen is het echter niet goed, die vinden het onbillijk. *God wil door deze gelijkenis wegnemen alle vermetelheid (vermessenheit) en hovaardigheid der mensen, opdat niemand zal menen door zijn werken bij God iets te verkrijgen. Niemand mag menen dat hij om zijn eigen gerechtigheid door God zal worden aangenomen.*

De werkers van het eerste uur krijgen bij Luther in deze preek extra aandacht. Zij zijn de mensen die zich beroemen op hun werken. In de tijd van de Heere Jezus Christus waren het de Joden, thans zijn het de religieuzen, de kloosterlingen. Zij houden zichzelf voor de besten. Zij verkeren in groot gevaar. De mens zal altijd, hoe heilig hij ook is, voor ogen moeten houden Christus' woord: *Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren;* en ook: *De eersten zullen de laatsten zijn.*

En dan verwijst Luther naar Kain en Abel. Kain was veel edeler dan Abel. Adam en Eva hebben vast geloofd dat Kain boven Abel stond en beter was. Maar wij weten wat God met hem gedaan heeft. En zie ook Ezau en Jakob. Ezau kreeg van zijn vader Izaak de zegen, en toch heeft God gezegd: *Ezau heb Ik gehaat* (Maleachi 1, 3). In de tijd van het Nieuwe Testament was Judas een zeer bijzonder man. Hij stond boven de andere discipelen. Maar 'zie, in een oogwenk was het anders. Demas had lange tijd Paulus geholpen en toch weten wij hoe het hem vergaan is. Al wie wat groots is moet

toezien; vandaag is hij zus en morgen is hij zo!

Zolang er geloof is, heeft de mens hoop. Hij hoopt op Gods genade. Maar laten wij bedenken dat wij kunnen vallen. Ook al staan wij in het ware geloof, wij kunnen niet zonder vrees zijn. Wij weten niet of ons geloof blijvend zal zijn. En anderzijds: al is een zondaar nog zo slecht, wij mogen hem niet verachten. Wij moeten ieder ander voor beter en heiliger houden dan wij zelf zijn. Ieder moet vrezen en toch moedig zijn. Ieder moet hopen, en vertrouwen dat de Heere hem genadig is, maar hij mag niet menen dat het in zijn eigen hand ligt. Ieder moet zichzelf voor de 'laatste' houden. Ook al zou ik de hoogste zijn, toch moet ik denken dat de ergste hoer aan mij gelijk is, en dat ik aan die ergste hoer gelijk ben. Sommige mensen leven onberispelijk en toch kan men niet op grond daarvan zeggen dat zij door God aangenomen zijn. Teksten als deze, zegt Luther, vernederen ons, houden ons 'in fide en tinvore', dat wil zeggen: tegelijk in vrees en vertrouwen; opdat niemand zich zal verheffen op de staat waarin hij verkeert. Stond dit er niet, ge zoudt blijven in uw hoogmoed, ge zoudt nooit komen tot kennis van uzelf.

Deze tekst is een verschrikkelijke tekst (*locus terribilis*) en toch ook een zeer troostvolle tekst (*locus consolatorius*). Zij dwingt ons tot de belijdenis dat ons heil geheel in Gods hand ligt. Teksten als deze dienen tot onze vernedering (*humiliatio*) en tot onze opbeuring (*exaltatio*). Zij brengen ons enerzijds tot kennis van onszelf, en anderzijds troosten zij ons. Zelfs al regeert de duivel in ons, God staat erboven. Hij wil ons in genade aannemen.

Als één ding duidelijk is in deze preek dan is het dit, dat Luther zelf iets heeft gevoeld van het huiveringwekkende in deze gelijkenis. 'Eersten' werden 'laatsten'; geroepenen bleken toch geen verkorenen te zijn.

Het heeft een ogenblik de schijn alsof Luther zijn hoorders alleen maar vrees wilde inboezemen. Toch is dat niet het geval geweest. Hij wilde dat zij niet alleen maar in vrees, maar ook in geloof zouden leven. Geloof is echter wat anders dan valse rust. En bovendien: verslagenen richtte Luther op. Want even waar als het is dat 'eersten' 'laatsten' worden, mag worden gezegd dat 'laatsten' 'eersten' worden. Gods genade staat vast, ook al is er bij ons het wankelen.

4. 1524

Op 24 januari 1524 preekte Luther opnieuw over de gelijkenis. Hij situeert haar nu heel sterk in Jezus' onderwijs. Aanleiding daartoe vindt hij in de woorden waarmee de gelijkenis begint: *Want het koninkrijk der hemelen is gelijk een heer des huizes. Met Christus is Gods rijk gekomen, met Hem kwam het laatste, het elfde uur.* Wij ontkennen niet, zegt Luther, dat ook de vaderen van het Oude Testament in het rijk van Christus hebben geleefd, en dat zij eenzelfde geloof hebben gehad als wij hebben, maar toch was dit rijk niet zo openbaar als toen Christus kwam, die preekte: *Het koninkrijk der hemelen is nabij gekomen.*

Wat is nu de aard van dit rijk van Christus, ofwel rijk Gods? Luther antwoordt het is een rijk van genade en barmhartigheid (*regnum gratiae*). Andere rijken hebben als kenmerk allerlei wetten en aardse bezittingen, als goud en zilver. Maar koning Christus heeft geen andere uitrusting dan barmhartigheid en trouw. Hij dwingt niet met zwaard en geweld, maar lokt met genade en barmhartigheid. Deze koning troont op het verzoendeksel, Hij is een Koning der barmhartigheid (*rex misericordiae*). In zijn rijk wordt niet een schrikbewind uitgeoefend; men kan, in dit rijk, juichen en zingen.

Dit rijk is vervolgens verspreid over de ganse aarde. Het zit niet ergens weggescholen in een hoekje. Dood en duivel hebben het tegen Christus moeten afleggen, daarom is

Christus' rijk wereldwijd. En het is ook onvergankelijk. Hoevelen er ook tegen strijden, toch blijft het. Dat alles is een bron van vreugde: Wie dit rijk kent, wordt verblijd, Het zal tot in eeuwigheid niet wankelen. Ziet toe dat ge in dit rijk blijft.

En dan komt Luther tot een nadere uitleg van de gelijkenis. Heersen in Gods rijk barmhartigheid en genade, dan volgt daaruit dat in dit rijk voor verdienste geen plaats is. Het is onmogelijk dat ik met mijn verdiensten dit rijk verkrijg, omdat het immers een 'rijk van barmhartigheid' is. Gods rijk duldt geen wetten, werken en verdiensten! Nu hebben de paus en de zijnen, zegt Luther, ook hun Bijbelteksten. Staat er niet in de Schrift dat Christus, als Hij zal wederkomen, ieder zal oordelen naar zijn werken? Wordt er gepreekt over een tekst waarin Gods loutere genade beschreven staat, dan stoppen zij de oren. Zij hebben het steeds over werken en verdiensten. Zij menen dat zij zelf eenmaal in het rijk van God de hoogste plaats zullen innemen. En toch blijf ik erbij, zegt Luther, dat in het rijk van God geen verdiensten worden geduld. Allen die geroepen worden waarschuwt God en Hij verschrikt allen die bouwen op hun werken, Hij zegt: *Ik zal met het Mijne doen naar Mijn welbehagen.*

En dan betreft Luther in zijn uitleg van de gelijkenis ook de voorafgaande perikoop, Mattheüs 19, waar wij lezen van de rijke jongeling, zijn gesprek met Jezus en van het daaropvolgende gesprek van Jezus met zijn discipelen. Heeft Jezus niet gezegd: 'Zo wie zal verlaten hebben, huizen, of broeders, of zusters, of vader, of moeder, of vrouw, of kinderen, of akkers, om Mijns Naams wil, die zal honderdvoud ontvangen, en het eeuwige leven beërven' (vs 29)?

Luther weet dat zijn tegenstanders zich op deze en dergelijke teksten plachten te beroepen. Toch geeft hij hun niets toe. Zij verstaan, zegt hij, deze tekst niet goed, want zij betrekken hem op de werken. Maar Christus zelf zegt in het vers dat hierop volgt: 'Maar vele eersten zullen de laatsten zijn, en vele laatsten de eersten' (vs 30), en laat dan vervolgens de gelijkenis horen van de arbeiders in de wijngaard, die weer met dezelfde woorden eindigt.

Wie het aandurft om Jezus' woorden te betrekken op de werken, die zal, aldus Luther, op de Jongste dag bemerken dat hij de tekst geheel verkeerd verstaan heeft. Een arme drommel, die niets gepresteerd heeft, zal dan door God worden aangenomen; hij zal de zaligheid genieten, en u zult buiten gesloten worden. Kartuizers en andere monniken zullen aantreden en zeggen: Ik heb mijn vader, mijn moeder, enz verlaten; en nu, o Christus, U hebt zelf gezegd: *Zo wie zal verlaten*, enz. Met andere woorden: zij zullen zeggen: *Geef ons ons loon!*

Luther zegt: Deze lieden hebben dit woord van Jezus even slecht begrepen als de doctores, die ons hebben veroordeeld en ons hebben voorgehouden: Ziet ge niet, dat de Schrift spreekt over de werken! Luther vraagt: Wat moeten wij hun antwoorden? Hij heeft maar één antwoord: *De eersten zullen de laatsten zijn!* Het is genade, en het zijn niet de werken waardoor wij behouden worden. Christus heeft met deze tekst niet bedoeld, dat God ooit onze schuldenaar zal zijn. Het 'honderdvoudig vergelden' mag niet doel zijn, het is slechts een vanzelfsprekend gevolg van ons dienen van God. Wees wijs, zegt Luther tegen de gemeente: Houden zij u woorden voor uit de Schrift waarin enig gewicht wordt toegekend aan de werken, stel daar dan tegenover andere woorden uit de Schrift, die spreken over de genade en volhard daarbij. Teksten die spreken over de werken, moet ge zó verstaan, dat het gaat over hetgeen volgt. Leef uit de genade en reken niet op verdiensten, voor de rest zal de Heere wel zorgen.

En dan, terugkerend tot de gelijkenis, zegt hij: Zij werpt al het onze ter aarde. Het rijk van Christus vraagt er niet naar of men man of vrouw is, knecht of heer, het begeert niet verdiensten, die de mens alleen maar verheffen. Voor de zwakke gaat de deur niet dicht, en voor de rijke gaat hij niet open. De deur gaat open voor allen die weten dat

het een 'rijk der genade' (regnum gratiae) is. Christus is voor allen gelijk, en daarom ook zijn rijk. Paulus heeft in zijn leven meer gearbeid dan de andere apostelen, en toch stond hij voor God niet boven die anderen. De natuur van de mens en zijn rede willen hier niet aan. Natuur en rede hangen aan de werken, willen van de genade niet weten. Weg, roept Luther uit, met alle hovaardigheid (praesumptio)! Houd u aan de middenweg. Onder de 'middenweg' verstaat Luther, dat wij nóch hovaardig nóch wanhopig zijn, dat wij ons niet door onze zonden laten ontmoedigen en dat wij niet op onze werken ons verheffen. Het Evangelie, aldus Luther, zegt: Ben je iets - *vrees!* Ben je niets - *verheug je!* Het is gevaarlijk om een christen te zijn. Als wij leefden ten tijde van de martelaren, dan zou het niet zo gevaarlijk zijn; dan zouden wij er niet zo gemakkelijk toe komen om ons te verheffen.

Luther zelf heeft, zoals ook uit deze preek blijkt, de ernst van de gelijkenis gevoeld. In die mate, dat hij kon zeggen: *Om paus en duivel bekreun ik mij niet, maar teksten als deze, waarin staat dat eersten laatsten worden, drukken mij neer. God behoede mij, dat ik niet een laatste worde!*

5. 1525

Nu zijn wij toegekomen aan een postille. Wij treffen haar aan in de zogenaamde Fastenpostille van het jaar 1525.

Weer begint Luther met te verwijzen naar de exegese der vaders. Zij hebben, zoals wij al vernamen, de 'uren' in de gelijkenis betrokken op verschillende tijden, te beginnen bij Adam. In een voorafgaande preek heeft Luther deze exegese gelaten voor wat zij is. Nu is dat anders. Hij is scherper in zijn oordeel. Hij noemt haar 'gezwets' en zegt van haar dat zij goed is om tijd te verdrijven als men niets anders te preken heeft. Luthers hoofdbezwaar tegen deze uitleg der vaders is, dat hierin Adam en de heilige patriarchen gedegradeerd worden tot mensen die door de heer van de wijngaard moesten worden bestraft, en die, om hun morren en klagen, buiten het hemelrijk zijn gezet. Neen, zegt Luther, zo is het niet, dit is een 'fabel', en die laten wij varen, wij willen blijven bij de eenvoudige zin en bedoeling van de Heere Christus, die met deze gelijkenis heeft willen aantonen hoe het toegaat in het koninkrijk der hemelen, dat wil zeggen in de christenheid hier op aarde, namelijk dat God daarin wonderlijk oordeelt en werkt, in die zin dat Hij van de eersten de laatsten maakt en van de laatsten de eersten. Dat wordt ons voorgehouden om degenen die iets zijn te verootmoedigen, opdat zij zich op niets zullen verlaten dan op de goedheid en barmhartigheid Gods alleen. En omgekeerd om degenen die niets zijn te bemoedigen, opdat zij zich zullen verlaten op Gods goedheid.

Daarom moet men, zegt Luther, in deze gelijkenis niet zozeer op de details letten als wel op de hoofdzaak.

Wat de 'penning' precies is, en wat precies met het eerste en het laatste uur bedoeld wordt, dat is zo belangrijk niet. Maar men lette erop wat de heer van de wijngaard wilde, hoe hij gezind was. Het is duidelijk dat hij zijn goedheid hoger gewaardeerd wilde zien dan alle werken en verdiensten. Niet alles in deze gelijkenis kan voor ons een regel zijn om naar te handelen. Evenmin als in de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester (Lukas 16, 1-13). De wijze waarop deze rentmeester zijn heer heeft bedrogen, is voor ons niet een voorbeeld. Het komt er alleen maar op aan dat wij letten op de verstandigheid van de rentmeester, die heel bekwaam en wijs voor zichzelf zorgde; zij het ook tot schade van zijn heer. Gelijkenissen als deze zijn niet door Christus uitgesproken met de bedoeling dat alles wat erin staat door ons zou moeten worden nagevolgd.

God heeft in de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard laten zien, dat het louter

goedheid is wat Hij ons geeft, en dat niet de één boven de ander staat. Christus heeft hiermee aan de kaak willen stellen de vermetelheid en hovaardigheid van hen die met hun werken zich willen indringen in de hemel. Zo was het in Jezus' tijd gesteld met de Joden. Zij stonden het dichtst bij God, en zij achtten zich de hoogste plaats waardig. Heden vindt men bij de geestelijken hetzelfde.

Allen hebben gewerkt om een bepaald loon. Zij hebben Gods wet geheel verkeerd opgevat. Als zouden zij die wet moeten vervullen om daarmee loon te verdienen. Zij beseften niet dat het bij God alleen op genade aankomt. Dat is de zin van het zich verhuren voor een penning in deze gelijkenis. En dat is de reden waarom hun het leven zuur en bitter werd.

En toen kwam het Evangelie. Dat maakte alles gelijk. Paulus zegt in Romeinen 3, 23: *Allen hebben gezondigd en derven de heerlijkheid Gods!* Degenen die vele goede werken hebben gedaan, zijn niet meer dan openbare zondaren, ook zij moeten zondaren worden en het verdragen dat God zegt, dat door de werken der wet niemand gerechtvaardigd wordt.

Maar daar willen velen niet aan. Verachtelijk zien zij neer op degenen die helemaal niets gedaan hebben. Zou hun inspanning en arbeid niet meer waard zijn dan de lediggang en het gemakkelijke leven van vele anderen? Dat accepteren zij niet. Zij gaan morren tegen de heer van de wijngaard. Zij vinden het niet billijk. Zij lasteren het Evangelie en worden daarin steeds harder. En zo verliezen zij dan de gunst en genade Gods; zij krijgen hun tijdelijk loon, de 'penning', en worden verdoemd. Zij krijgen precies wat zij begeerd hebben: tijdelijk loon, en méér niet.

De anderen echter belijden dat zij noch de penning noch de genade verdiend hebben. Zij blijven bij de genade. En daardoor worden zij zalig, terwijl het hun bovendien aan het aardse niet zal ontbreken. Alles komt aan op de goedheid van de heer van de wijngaard.

Hoewel Luther, zoals wij al hoorden, over de penning niet speculeren wilde, blijft hij daarin toch zien een beeld van tijdelijke goederen. Hij zegt: wanneer men letterlijk interpreteren wil, dan moet men in de 'penning' de tijdelijke goederen zien, en dan moet men in de gunst en goedheid van de heer van de wijngaard het eeuwig goed zien. De 'dag' en 'hitte' wil Luther niet betrekken op de tijdsduur, maar op het geweten. De werkheiligen verrichten lange en zware arbeid - ,waarom? Omdat zij het doen met een bezwaard en onwillig hart, door de wet gedwongen en gedreven. Het 'ene uur' is dan: het lichte geweten, dat, door de genade geleid, gewillig en zonder het drijven van de wet goed leeft.

Allen hebben eenzelfde penning ontvangen. Dat wil zeggen dat aan beide tijdelijk goed gegeven wordt. Maar de laatsten hebben het niet gezocht, het viel hun zomaar in de schoot, omdat zij het koninkrijk Gods eerst zochten (Mattheüs 6, 33); en bovendien ontvingen zij de genade en het eeuwige leven. De werkers van het eerste uur zochten alleen het tijdelijk goed, zij werkten met het oog alleen daarop. Zij hebben met een hard leven de hel verdiend. Maar de werkers van het ene uur zagen niet op de penning, en toch kregen zij alles. Zij steunden niet op hun verdiensten, maar op 's Heeren goedheid. Ziehier, zegt Luther, hoe wij die twee woorden 'eersten' en 'laatsten' moeten verstaan.

Voor God worden de rollen steeds omgekeerd. Zij die, voor het oog der mensen en ook in eigen oog, de eersten zijn, zijn bij God de laatsten; en zij die bij de mensen, en ook in eigen oog, de laatsten zijn, zijn bij God de eersten. Degenen die wanen dat zij het dichtst bij God staan, staan in werkelijkheid het verst van Hem af. En zij die naar hun besef het verst van Hem af staan, staan in werkelijkheid het dichtst bij Hem.

Men moet zich houden, zegt Luther, aan de spreuk: *Wie zich verhoogt zal vernederd*

worden en wie zich vernedert zal verhoogd worden. De eerste voor de mensen is de laatste voor God, de laatste voor de mensen is de eerste voor God; de eerste voor God is de laatste voor de mensen, en de laatste voor God, is de eerste voor de mensen.

Het gaat hier niet, aldus Luther, over 'eersten' en 'laatsten' in de gewone zin des woords. Het is wel waar dat niemand voor God bestaan kan, ook niet de hooggeplaatsten, die men de eersten zou kunnen noemen, maar dat is hier niet aan de orde. Het gaat hier over zulken die menen dat zij voor God de eersten zijn; en over zulken die menen dat zij voor God de laatsten zijn.

En daarom treft dit oordeel juist zeer treffelijke, zeer vrome vromen, ja de allerheiligsten. Men bedenke, dat Christus deze gelijkenis zijn discipelen allereerst heeft voorgehouden. Hiermee zinspeelt Luther op wat wij lezen in het voorafgaande hoofdstuk, Mattheüs 19, waarin wij tegenkomen de vraag van de discipelen: *'Zie, wij hebben alles verlaten, en zijn U gevolgd, wat zal ons dan geworden'?* (vs 27).

Ook mensen die naar het uiterlijk te oordelen helemaal niet behoren tot de eersten, omdat zij arm zijn, omdat zij zwak zijn, omdat zij veracht zijn, en omdat zij om Gods wil het een en ander lijden, kunnen toch nog wel een hart vol zelfbehagen hebben en als zodanig behoren tot de 'eersten'. Ook in zijn armoede enz kan de mens zich voor God beroemen. Men kan trots zijn op eigen nederigheid. En zo behoort men dan, ook al is de schijn anders, toch tot de werkers van het eerste uur. Het hangt dus niet van het uiterlijke af. God oordeelt het hart. De gelijkenis ziet meer op hart en geweten dan op uiterlijke omstandigheden.

Ook naar de andere kant werkt Luther dit uit. Iemand, zegt hij, kan rijk zijn, een naam hebben, eer genieten, maar toch nederig voor God, zodat hij in eigen oordeel een 'laatste' is, terwijl hij toch een eerste is. Vandaar, zegt Luther, dat men in de psalmen zoveel vrees voor zelfverheffing tegenkomt. Juist de hoogste heiligen hadden een heilige vrees voor de innerlijke zelfverheffing voor God. En ook vindt men in de psalmen dat menig heilige op dit punt gestruikeld is. Dan dachten zij: Wij hebben het bereikt! Dan meenden zij God te kennen. Dan dachten zij: Wij hebben dit gedaan of dat gedaan! Zonder het zelf te bemerken maakten zij zichzelf tot 'eersten' voor God. Dat werd hun dan ten val. Zo is David gevallen. Zo is later Petrus gevallen.

Luther betreft het ook op zichzelf en de zijnen. Waarschuwend houdt hij deze gelijkenis ook zichzelf en de zijnen voor. Wij hebben, zegt hij, een naam gekregen. Bijkans de hele wereld hebben wij onderwezen. Men zou het er voor kunnen houden dat wij het dichtst bij God staan, en dat wij Gods Geest als het ware met veren en al opgegeten hebben. Luther wil zeggen: *Welk een gevaar bedreigt ons daarin!*

Maar ook op anderen betreft Luther de inhoud van de gelijkenis. Allereerst op de *sectariers*. En dan, vooral, op de paus. De paus heeft zich Gods stedehouder genoemd, hij verhief zich, hij werd in eigen oog en in het oog der wereld de allerhoogste. Juist daardoor, zegt Luther, werd hij een stedehouder van de duivel. Geen mens heeft ooit zozeer tegen Gods Woord gewoed als de paus doet. En toch heeft hij het zelf niet bemerkt. Hij kende geen vrees, ook niet voor het scherpe oordeel dat door God zelf in onze gelijkenis is uitgesproken: De eersten zullen de laatsten zijn. Hij leefde zorgeloos en welverzekerd.

Zo is dan, zegt Luther, de hoofdsom van deze tekst, dat geen mens zo hoog is, noch ooit zo hoog zal klimmen, dat hij niet te vrezen heeft, dat hij de allerlaagste wordt; en omgekeerd, dat niemand ooit zo diep gevallen is, of zal kunnen vallen, dat hij niet meer mag hopen dat God hem genadig zal zijn en hem tot de hoogste zal maken. Alle verdiensten van mensen zijn hier opgeheven, en de goedheid Gods alleen wordt geprezen.

Met de woorden: *De eerste zal de laatste zijn*, ontnemt de Heere Christus u alle

eigenwaan, en verbiedt Hij u dat ge ook maar boven iemand, al zou het een hoer zijn u verheft, ook al was u een Abraham, een David, een Petrus of een Paulus.

En met de woorden: *De laatste zal de eerste zijn*, bewaart Hij u voor alle vertwijfeling en wanhoop en gebiedt Hij u, dat ge u begeeft onder zijn heiligen, ook al was u een Pilatus, een Herodes, een inwoner van Sodom en Gomorra. Evenmin als wij oorzaak hebben ons iets in te beelden en ons te verheffen, hebben wij oorzaak om te vertwijfelen. Door dit Evangelie wordt de 'middenweg' bekrachtigd en gehandhaafd; een weg waarop men niet verlangend uitzielt naar de penning, maar wel naar de goedheid van de heer des huizes, een goedheid die enerlei is over hogeren en lageren, over eersten en laatsten, over heiligen en zondaren. Want God is - zo eindigt Luther deze indrukwekkende preek niet alleen een God der Joden maar ook der heidenen, ja, een God van alle mensen, wie zij ook zijn en hoe zij ook heten.

6. 1526

Nu een preek die gehouden werd op 26 januari 1526. Al dadelijk zet Luther uiteen wat voor hem de eigenlijke inhoud van de gelijkenis is. Die inhoud is voor hem geen andere dan de inhoud van het hele Evangelie. *Het komt op de genade aan, en niet op de werken*. Sommigen willen het heil met hun werken verdienen. Anderen begeren door genade alleen zalig te worden. Al vanaf het begin der wereld is hierover strijd gevoerd; en dat zal zo blijven. De wereld zal nooit komen tot de erkenning dat men enkel uit genade zalig wordt. Het merendeel der mensen houdt het bij werken. En daarom is deze gelijkenis Luther veel waard. Hij wil haar boodschap niet missen.

Luther betreft ook nu weer, al zegt hij nadrukkelijk dat hij over de uren niet wil speculeren, het laatste uur op de tijd van het Nieuwe Testament. De apostelen en hun dienaren hebben nauwelijks één uur gewerkt. En toch hebben zij evenveel ontvangen als degenen die twaalf uren hadden gewerkt. Hierin zal men niets anders kunnen zien dan de goedheid (bonitas) van de heer van de wijngaard.

De gelijkenis gaat, zegt Luther ook nu, niet over uiterlijke omstandigheden maar zij heeft betrekking op de gewetens, op de harten der mensen. Men kan ook zeggen: over de gezindheid der mensen. Hoe zijn wij gezind, tegenover God? Wat aan de arbeiders in de wijngaard ten deel ingevallen was overeenkomstig hun gezindheid. Zij kregen naar zij begeerden. Zoals zij zich de heer van de wijngaard voorstelden, zo geschiedde hun ook.

Luther komt hiermee op een thema dat hij menigmaal heeft behandeld in zijn preken. Vaak heeft hij zich daarvoor beroepen op Jezus' woord: *U geschiede naar uw geloof* (Mattheüs 8, 13). Als men zich God als een rechter voorstelt, zegt hij in deze preek, dan is Hij dat ook. Stelt men zich Hem voor als een vader, dan is Hij ook een vader. Stelt men zich Hem voor als een duivel, dan is Hij dat ook. Als ik Hem voor een koopman houd, dan is Hij ook een koopman.

Luther heeft wel beseft, dat hij zich hiermee gewaagd heeft uitgedrukt. En daarom voegt hij er onmiddellijk een verduidelijking aan toe. Hij zegt: Niet dat God zo is naar Zijn Wezen (natura), *maar in mijn geweten is Hij zo*. Het staat met niet één geweten goed, tenzij het God houdt voor een barmhartig God, voor een God die om niet zijn genade schenkt. Alleen een zodanig geweten is goed. Maar zulk een geweten geven wij onszelf niet. De Heilige Geest moet ons verlichten zodat wij aldus over God gaan denken. Het is de natuur van de mens om van God een vijand, een rechter, een koopman te maken. Vandaar dat wij zo bang voor Hem zijn. De natuur van de mens, ofwel zijn rede, is blind. Zij meent dat zij Gods toom zelf zal moeten afwenden. Zij maakt van God een sjacheraar. Zo doen bijvoorbeeld, zegt Luther, de geestelijken (clerici). Zij leven in de waan dat zij Gods volk zijn, dat zij van Hem niets te duchten

hebben. Maar zij zijn loondienaren.

God is niet een koopman. Men moet Hem houden voor een goedertieren Vader. En daar moet men bij blijven. Ongeacht of men gewerkt heeft of niet, of men veel gedaan heeft of weinig. God wil, net als de heer van de wijngaard, dat wij zijn goedheid prijzen; dat alleen.

Het christenhart moet afzien van alle werken en zeggen: *Heere, ik kom tot U als een arm en ellendig mens, ik zie alleen op uw goedheid en barmhartigheid.* Een christen mag dus niet zien op zijn werken. Maar, in zekere zin, ook niet op zijn zonden, namelijk in die zin dat de kennis van zijn zonden hem zou weerhouden van het gaan tot Christus. Luther laat de christen zeggen: Ik weet niets van verdiensten en ik weet niets van zonden! Een christen, zegt hij, wendt de ogen af zowel van zijn verdiensten als van het door hem bedreven kwaad. Het geweten heeft de neiging om zich blind te staren, is het niet op verdiensten dan op eigen zonden. Kijk ik naar mijn zonden, dan vertwijfel ik; kijk ik naar mijn goede werken, dan word ik hovaardig, èn: stort ik in de hel. Ik moet beide loslaten: de zonde en de arrogantie.

Een christen kijkt niet naar zonden en niet naar werken. Hij hangt alleen aan de goedheid Gods, die is zijn troost. Het christenhart wordt door de zonden niet al te zeer verschrikt en het wordt niet trots en hoogmoedig vanwege de werken. Zonden gelden niet en goede werken gelden ook niet. U hebt geen reden om u te verheffen en u hebt ook geen reden om te wanhopen. Houd u vast alleen aan de goedheid Gods.

7. 1528

In deze preek, gehouden op 9 februari 1528, komt Luther nog weer eens terug op het thema van de middenweg (*mittler stras*). Het is trouwens een thema dat Luther ook in vele andere preken heeft aangeroerd. *Er is enerzijds de zorgeloosheid, zelfverheffing, hovaardigheid en er is anderzijds de wanhoop, de desperatio.* Het ene, zegt Luther, is het gevaar ter rechterzijde en het andere het gevaar ter linkerzijde.

Als God ons versierd heeft met rijke gaven, tijdelijke en geestelijke gaven, dan gaan wij ons gevoelen, dan voelen wij ons boven anderen verheven. Mannen als Augustinus, Hilarius en Bernard waren boven anderen door God met gaven versierd. En ook heden zijn er, zegt Luther, in de christenheid zeer voortreffelijke mensen. Maar God mag ze wel met beide handen tegenhouden, omdat de oude Adam de neiging heeft zichzelf in deze gave te spiegelen. Men zegt dan wel met de mond dat men aan deze gaven niet hangt en dat men ootmoedig is, maar de hovaardigheid is een kwaad dat weinig bemerkt wordt, het zit diep in ons verborgen. Wij worden onbemerkt trots en menen als het ware in Gods schoot te liggen. Dit is het gevaar ter rechterzijde.

En ter linkerzijde? Daar is het gevaar van de vertwijfeling. Wie niet behoort tot de geleerden, tot de begaafden, en maar een gering mens is, meent dat God aan hem niet denkt. Men denkt dan: Waarom heeft God niet ook mij versierd met zulke gaven, dan zou ik anderen tot nut kunnen zijn? Waarom ben ik niet rijk? Waarom ben ik niet knap? Men heeft dan allerlei sombere gedachten, men meent zelfs verloren te zijn. Vooral als iemand tot zijn oren in de zonden zit, is hij twijfelmoedig. Dit is het gevaar ter linkerzijde. De Heere wil ons op de middenweg houden.

De eerstgenoemden boezemt Hij vrees in, en de laatstgenoemden richt Hij op. Het gevaar van de rechterkant ziet Luther vervolgens gestalte aannemen bij de Schwermeri, de dweepers, de spiritualisten en Wederdopers. Hij erkent: Er zijn onder hen voortreffelijke lieden, zeer begaafd. Zij hebben veel kennis, zijn wel ter tale en leiden een goed leven. Maar zij zijn zo eigenzinnig en zelfverzekerd dat niemand met hen iets beginnen kan. Men kan tegen hen schrijven wat men wil, het is alles slaan op

een aambeeld, zo hard zijn zij. Zij lijdten aan hovaardigheid. Het zou, zegt Luther, voor hen beter zijn, dat zij niet zoveel kennis en gaven hadden, dat zij leefden in de onkunde. Dan zouden zij niet zo hoogmoedig zijn.

Luther denkt ook aan de Joden. Voor hen was deze gelijkenis het eerst bedoeld. Zij waren het die als eersten in 's Heeren wijngaard gezonden werden. Maar zij wandelden niet op de middenweg. Zij namen het de Heere kwalijk dat Hij hen gelijk maakte aan anderen, die later kwamen en maar één uur werkten. Zij meenden dat zij niet één penning zouden krijgen, maar twaalf. Naar hun besef heeft de heer van de wijngaard onrechtvaardig gehandeld. Wat Jezus noemde het koninkrijk der hemelen (regnum toelorum) dat was in hun ogen een hels rijk (regnum infernale). En toch, zegt Luther, gaat het nu eenmaal zo in het koninkrijk der hemelen.

Luther geeft toe: niet in het wereldlijk rijk (regnum mundi). Hier gaat Luther voor het eerst in zijn preken over deze perikoop onderscheid maken tussen het *wereldlijk* rijk enerzijds en het *geestelijk rijk* ofwel het hemelrijk anderzijds.

Het koninkrijk der hemelen bestaat niet in werken, het wordt uit louter genade geschonken. In zijn Latijn zegt Luther: het bestaat niet in opera, maar in gratig Dei!

Was dat niet zo, dan was het niet werkelijk een hemelrijk, dan was het een aards rijk (regnum terrenum). Als een knecht voor zijn heer meer werk gedaan heeft dan een ander deed, dan ontvangt hij ook meer loon. Zo gaat het in de wereld! Maar hier is het anders. Hier heersen alleen de barmhartigheid en de genade Gods.

De werkers van het eerste uur waren zeer verstoord. Smalend zeiden zij: Wat hebben die anderen gedaan, vergeleken bij wat wij gedaan hebben? Wij hebben toch veel meer gedaan? Wat is nu 's Heeren antwoord, vraagt Luther, op de verwijten van zulke loondienaren? De Heere zegt: 'Wat Ik u gegeven heb, had ge moeten gebruiken ten dienste van anderen. Waarom gaf Ik u intellect? Om anderen ermee tot nut te zijn. Waarom gaf Ik u een blijmoedig hart? Om anderen ermee op te beuren. Ge hadt moeten werken alleen om Mij te behagen, niet om loon.'

Maar zij willen hier niet aan, zegt Luther, zij gaan klagen en murmureren. Ze zeggen: Dan heb ik voor niets gewerkt. Niet zodra, zegt Luther, horen zij dat onze werken niet het fundament van het koninkrijk der hemelen is of zij beginnen te lasteren.

En dan gaat Luther wijzen op het langdurige, het bittere en zure van hun dienst. Het werk van valse heiligen, zegt hij, is veel zwaarder dan dat van de ware heiligen. Wie niet in Christus gelooft, heeft een zuur leven. Deze lieden martelen zichzelf. Hun geweten verkeert in angst en nood. Eén uur duurt voor hen wel twaalf uren.

En nu denkt Luther weer aan de Joden, en met name aan de farizeeën, als eerste hoorders van deze gelijkenis. Zij vastten veel en deden vele andere werken; hun werk was zwaar. En wat keken zij boos toen Christus genade bewees aan hoeren en tollenaars. En met een scheel oog keken zij naar de heidenen die in Christus geloofden en behouden werden. Zij vroegen zich af of Christus wel werkelijk een 'vrome doctor' was. Zou het hemelrijk voor hoeren en tollenaars zijn? Dat konden zij niet geloven.

Aan het eind van de preek komt Luther nog een keer terug op het onderscheid dat er is tussen het koninkrijk der hemelen en het wereldlijk rijk. Het laatste is gegrond op recht, het eerste op genade. In het koninkrijk der hemelen kan niet het recht heersen, alleen de genade. Door de roomse clerus worden de beide rijken vermengd; zij past het recht toe ook in het koninkrijk der hemelen, dat wil zeggen in kerk en christenheid. Welnu, wil men recht, dan zegt de Heere: *Ge waart eersten, maar ge wordt laatsten*. Het is een van beide: recht of genade. Alleen wie genade begeert wordt van een laatste een eerste. In het hemelrijk heerst uitsluitend de genade.

8. 1529

Een jaar later, 24 januari 1529, preekte Luther opnieuw over de gelijkenis. Al dadelijk, dus aan het begin van de preek zegt Luther: *Deze gelijkenis leert ons het grote onderscheid dat er is tussen onze werken en de genade Gods.* Het is een geloofsartikel waarover wij vaak, ja altijd preken. Wij hebben dat nodig. Want de mens meent dat hij met zijn eigen gerechtigheid voor God kan bestaan, wat toch niet waar is.

Wie zijn in deze gelijkenis de 'eersten'?

Antwoord: De voornaamsten, de allerheiligsten, de mensen die veel goeds hebben gedaan, die zichzelf in allerlei werken gepijnigd hebben; maar die ook blind zijn zodat zij enkel zien op werken, verdiensten en loon. Tot zo ver horen wij bij Luther opnieuw de bekende klanken. En toch heeft deze preek iets eigens. Dat zit in de toepassing. Hij spitst haar dit keer toe op eigen gemeente. Het zit hem dwars dat men in Wittenberg zo weinig over heeft voor de dienst des Heeren en voor de naasten.

Hij zegt: Toen wij nog leefden onder de prediking van de wet en van de werken, waren wij zeer ijverig in het geven van aalmoezen, in het vasten, enz. Huis en hof, alles wat wij hadden offerden wij. Wij waagden er zelfs ons lichaam aan. Wij namen zeer naarstig onze plichten waar. Wij gaven ook veel geld aan de geestelijken, om tegen betaling hun verdiensten te kopen.

En zie, nu dat alles voorbij is, nu de dwang er af is, nu ons gepreekt wordt dat wij in vrijheid God moeten dienen, en dat wij de eer van God en het welzijn van de naasten op het oog moeten hebben, nu wil niemand vasten, nu wil niemand een ander helpen, nu wil niemand tot het sacrament (het avondmaal) komen. Men doet alsof er gepreekt wordt met de bedoeling dat niemand iets goeds zal doen. Blijkbaar kan men de prediking van de Zaligmaker niet verdragen. Zo droevig staat het er voor met ons vlees en met onze rede. Vroeger, toen wij ons heil nog zochten in de werken, waren wij ijverig, en wij werden bedrogen; en dan moet men nu er eens om komen! Terecht zegt het spreekwoord: *De wereld wil bedrogen worden.* De wereld wil niet Gods Woord, zij wil dwaze en bedrieglijke meningen. Kon men Christus zo duur verkopen als een monnikskap, men zou eens zien, maar nu de genade om niet is, heeft men er niets voor over. Vroeger, zo vaart Luther voort, hebt ge aan de bedelaars en aan de monniken aalmoezen gegeven, en nu sluit ge uw buidel toe. Vroeger hebt ge aalmoezen gegeven aan uw verleiders, en nu wilt ge nog niet een tiende deel daarvan afstaan voor vrome leraars. Meent ge soms God, die een Vader is, lief te hebben als ge nog geen penning om zijnentwil geven wilt aan de armen? Toen het vroeger om uw eigen behoud ging, hadt ge er veel voor over, ge zoudt nu nog meer moeten over hebben voor God en uw naaste.

Uit deze krenterige houding van de Wittenbergers jegens God en de naaste leidt Luther nu vervolgens af, dat ook zij behoren tot de 'booswichten' in de gelijkenis. Hij zegt: *Hieruit is op te maken dat zij booswichten zijn, die naar God niet vragen, maar alleen naar verdiensten.* Dus ook het niets over hebben voor de dienst van God en voor de naaste is volgens Luther loondienst, zij het in een verkapt vorm. Een bewijs dat Luther deze loondienst niet alleen maar bij zijn tegenstanders zag. Wanneer het Evangelie van de genade om niet werkelijk wordt gehoord, komt dat tot uitdrukking in een leven in de dienst van God en de naaste. Luther was niet tegen de goede werken, het ging hem juist ook om goede werken. Maar dan vrij van alle baatzuchtigheid.

In het laatste gedeelte van de preek spreekt hij daarover. Hij toont dan aan wat de aard is van de ware goede werken. Hij zegt: De werken die geschieden uit het geloof in de genade Gods, hebben geen uiterlijke schijn. Zij worden daarom in de wereld veracht.

Het had geen uiterlijke schijn dat de apostelen het Evangelie preekten. Het offeren in de tempel had wèl uiterlijke schijn. Het heeft geen uiterlijke schijn wanneer ouders hun huis wel regeren, wanneer een boer, wonend ergens in een dorp, zijn land ploegt. Het dragen van een ruw haren kleed (zoals de monniken deden) en het vasten, enz heeft wèl uiterlijke schijn. Bij het zien van dit soort werken valt de mond der mensen open van verbazing, n.l. over zoveel vroomheid. Een goed werk is niet een werk dat vroom lijkt in de ogen der wereld, of een werk dat zwaar en moeilijk is, zoals de werken der monniken. Als dat waar was, zegt Luther, als het dus zou zitten in de zwáárte van wat men doet, dan zouden ezels vooral het koninkrijk der hemelen verdienen, immers, zij doen zwaar werk. Nee, het komt aan op wèl doen! Het onbaatzuchtig dienen van de naaste!

9. 1534

Deze preek is gehouden op 1 februari 1534. In haar blijkt dat Luther zich in toenemende mate bewust is geworden dat het optreden van de heer in de wijngaard, als men het enkel menselijk bekijkt, vooral voor de arbeiders van het eerste uur ergernisgevend is geweest. Niet dat hun morren, hun klagen te verontschuldigen zou zijn. Zij ontvingen immers precies, en dus niet minder, dan het hun toekomende loon. De penning waarvoor zij zich verhuurd hadden, kregen zij ook. Maar het is, menselijk bekeken, begrijpelijk, dat zij benijdden de werkers van het elfde uur, die eenzelfde loon kregen, terwijl zij maar één uur gewerkt hadden.

Luther brengt in deze preek dan ook sterk naar voren het onderscheid tussen het rijk Gods en het rijk van deze wereld. Hij zegt: Menselijk bekeken is door de heer van de wijngaard onrecht gepleegd. Het was niet billijk wat hij deed. In de wereld moet men zo nièt doen. Maar de Heere Christus heeft met het verhalen van deze gelijkenis zijn rijk willen onderscheiden van het wereldlijk rijk (regnum mundi), en heeft laten zien dat het in zijn rijk er heel anders aan toegaat dan in de wereld.

In de wereld mág niet alles gelijk zijn. Daar is het een eis dat men aan hem die meer werk gedaan heeft ook meer uitbetaalt. Hij zegt: een heer heeft meer goederen dan zijn knecht, en toch moet de knecht harder werken dan zijn heer. Zo is het in de wereld! Maar in het rijk van Christus is er gelijkheid, daarin zijn allen gelijk, daarin moet de een zijn als de ander. Of iemand nu een koning, een vorst, een heer, een vrouw óf een dienstknecht of een dienstmaagd is, zij hebben allen dezelfde doop, hetzelfde Evangelie, hetzelfde sacrament (avondmaal), hetzelfde geloof, dezelfde Christus, dezelfde God. Allen begeven zij zich onder dezelfde evangelieprediking. Een knecht hoort daar hetzelfde als ik. Het geloof dat Petrus en Paulus hadden, had ook Maria Magdalena, en had ook de moordenaar aan het kruis. Hier is er niets aan gelegen, dat de een hoger en de ander lager is. Welk een troostvol Evangelie, dat wij in Christus allen gelijk zijn.

In de wereld is het anders, en, herhaalt Luther, móet het ook anders zijn. In de wereld moet het zó zijn dat een vader staat boven zijn zoon, en dat een heer staat boven zijn knecht, en dat een koning staat boven zijn volk. Dat wil God zo hebben. Deze verschillen komen van Hem.

Maar hiermee mogen wij ons troosten, dat wij, ongeacht hoe hoog of laag wij zijn, toch allen één Christus, één doop, één Evangelie hebben. Al geeft God aan de een meer dan aan de ander, hij heeft daarom nog niet een andere God. Daarom moet men leren onze Heere God, in welke stand het ook is van harte te dienen. Laat ieder met vreugde zijn werk doen, en zeggen: In Gods naam, al is mijn positie zwaarder dan die van een vorst, ik zal daarom toch niet murmeren, maar in mijn stand blijven. Waar de Heere mij geplaatst heeft, daar wil ik Hem dienen.

Laten wij, zegt Luther, roemen in de schat die ons is toevertrouwd, dat wij allen gelijk zijn en laten wij dan gewillig doen wat wij doen moeten. Zo kan ieder in zijn eigen positie zowel vroom als blijmoedig zijn.

En dan doet Luther een uitval naar de monniken en nonnen, dat 'volkje'. Zij leggen aan de Heere God een heel register voor van al de werken die zij gedaan hebben, opdat Hij in aanmerking zal nemen, dat zij veel meer gedaan hebben dan andere mensen, en opdat zij in de hemel een hogere plaats zullen verkrijgen. Zij rekenen de Heere God vóór wat zij allemaal hebben.

En dan wendt Luther zich speciaal tot de nonnen. Maar ik zeg: Lieve Dochter, naar het uiterlijk te oordelen mag je beter zijn dan anderen, toch heb je geen betere doop, geen betere Christus en geen beter Evangelie dan een gehuwde vrouw. Ik weet het, zegt Luther, en daarmee dient hij zijn tegenstanders van repliek, ik weet het: als zij horen dat wij zeggen dat een maagd, die in een klooster leeft, wat het geloof aangaat, niet beter is dan een gehuwde vrouw, dan roepen zij: o die ketter! Maar: Christus heeft ons allen gelijk gemaakt. Hij zegt: In Mijn rijk is de een net zoveel als de ander! Niemand, zegt Luther, houdt een meisje tegen als zij maagd wil blijven, maar als zij dat als een 'goed werk' de Heere wil aanbieden, dan zeggen wij: *het is goddeloos*. En dat is nu juist het punt waarop het aankomt.

De paus zegt, dat wij goede werken verbieden. Hij liegt. Wij zeggen alleen maar: Allen zijn in Christus gelijk, en verder: Wees een schoolmeester, wees een knecht, wees een vrouw, wees een maagd en laat ieder in zijn eigen stand doen hetgeen hij schuldig is te doen. In Christus moet alles gelijk zijn; maar daar stoten de paus en de zijnen zich aan.

En dan keert Luther tot de gelijkenis terug. De Joden waren dol en onzinnig toen zij hoorden en zagen, dat ook heidenen zalig werden, hoewel zij niet besneden waren en de sabbat niet hielden. Hadden niet zijzelf de hele dag gewerkt, van de morgen tot de avond en de hitte en de last van de dag verdragen? Zij eisten dat God hun méér zou geven. Maar Hij antwoordde: Neen, ge hebt al uw loon, de 'penning': het land Kanaan. Ik wil nu een ander rijk oprichten; en daarin moet men gelijk zijn!

Zo verwierpen de Joden het Evangelie. Zij wilden niet met ons heidenen gelijk zijn.

Leer, zegt Luther aan het einde van de preek, goed onderscheid te maken tussen een wereldlijk én een christelijk leven. Hier, in het rijk Gods, zijn alle dingen gelijk. De een is niet meer dan de ander; wij hebben allen dezelfde doop, enz. Ik heb net zoveel als de paus, ja ik heb net zoveel als alle heiligen en engelen in de hemel. Hoe dan? Door Christus! En nu? Nu wil ik heengaan, en een vader zijn, en mijn arbeid ter hand nemen, met lust en liefde. Niemand mag morren en klagen. Laat ieder God danken. Onze Heere God helpe ons. Amen.

10. 1537

De preek is gehouden 12 december 1537. Ergens, midden in deze preek, legt Luther een persoonlijke belijdenis af: 'Ik heb nu al 20 of 30 jaar met preken en doceren, samen met vele anderen, veel arbeid verricht en vele zorgen doorstaan; maar daarmee verkrijg ik toch maar precies hetzelfde als de kinderen die vroeg gestorven zijn, en maar één uur in de wijngaard zijn werkzaam geweest. Ik zou het ook wel met lede ogen kunnen aanzien en kunnen klagen - God mocht het mij vergeven -, omdat Hij mij zo lang laat werken en zo laat zweten, terwijl ik daarvoor toch niets meer ontvangen zal dan een kind dat, nadat het gedoopt is, nog maar één of twee dagen leeft . . . Ik moet mij echter laten welgevalen dat God zo goed en barmhartig is, dat Hij aan hem die weinig werk doet evenveel geeft als aan hem die veel werk gedaan heeft'.

Zo heeft Luther dus de strekking van de gelijkenis ook op zichzelf toegepast.

Wat verderop zegt hij: Zouden wij het ons niet van harte moeten laten welgefallen, dat God doet zoals Hij doet? Maar wij hebben onze boze aard en natuur tegen. Zij wil zich graag laten gelden en gezien worden. En de duivel, de boze, sterkt ons daarin. Als wij ook maar iets meer gepresteerd hebben dan een ander, dan is God nauwelijks rijk genoeg om ons naar waarde te belonen.

Laat mij, zegt Luther, in dit verband een fabel mogen vertellen. En dan vertelt hij, wat hij wel meer gedaan heeft in zijn preken, een legende uit de zogenaamde *Vitae Patrum*, een middeleeuws heiligenboek.

Het is treffend dat Luther ditzelfde verhaal tezelfdertijd, n.l. november/december 1537 ook in een Tischrede heeft verhaald. Ik houd het, zegt Luther in onze preek, niet voor waar gebeurd, maar het is wel een bijzonder aardig en goed verzonnen verhaal. In ieder geval past het heel goed bij deze gelijkenis.

Wij geven nu dit verhaal weer, in de versie die Luther eraan gegeven heeft in zijn preek. 'Er was eens een oude kluizenaar, die ernstig ziek was geworden. Een andere oude kluizenaar wilde naar hem toe gaan en hem bezoeken. Hij nam een jonge kluizenaar met zich mee, om een metgezel te hebben. De jonge was verstandiger dan de twee oude dwazen. Nu wilde het geval dat tezelfdertijd een rover uit het bos ook naar de kluis van de zieke kwam. Maar deze rover waagde het niet om de heilige vader in zijn kluis te bezoeken, wat de twee anderen wel deden. Hij bleef buiten staan, en gluurde op enige afstand door een gat naar binnen, en zei tegen de zieke: Ach, gave de Heere God dat het met mij ook zo goed er voorstond als met u! De zieke antwoordde daarop: Uw wens is terecht (Volgens de Tischrede zou hij gezegd hebben: Inderdaad, om zalig te worden, had ge moeten leven zoals ik geleefd heb). De jonge kluizenaar, dit horende, begon bitter te wenen, maar hij zei niet waarom.

Toen zij tenslotte naar huis waren teruggekeerd (de oude kluizenaar was gestorven) snelde de rover hen van verre achterna, om te biechten en absolutie te verkrijgen. In zijn haast sprong hij over een gat in de weg, hij viel en brak zijn nek. Op datzelfde ogenblik zag een andere kluizenaar die daar vlakbij woonde, dat engelen uit de hemel neerdaalden en de ziel van de rover meenamen. Hij vertelde daarna aan de twee kluizenaars wat hij gezien had. De jonge kluizenaar begon te lachen. Maar de andere, de oude kluizenaar begon te schelden. En hij vroeg de jonge kluizenaar waarom hij lachte, terwijl hij eerst bij de dood van de oude kluizenaar in de kluis geweest was. De jonge kluizenaar antwoordde: Zou ik niet hebben moeten wenen toen ik hoorde en bemerkte dat de oude, stervende kluizenaar zich verhief op zijn vroomheid en toen naar de hel ging; en zou ik niet lachen nu ik hoor, dat die rover, die van harte leed had over zijn zonden ten hemel is gevaren? De andere kluizenaar die het gezicht gezien had (n.l. van de engelen die de ziel van de rover ophaalden) zei toen: Ach, wat martel ik me dan nog langer, en waarom pijnig ik mezelf zo mijn levenlang; ik had toch ook voor mijn plezier kunnen leven, en dan zou ik, net als die rover, die in een bos leefde naar eigen wil en lust, toch zalig worden'.

Luther zegt: Ziehier het verhaal; het toont precies aan wat er in de gelijkenis staat. De rover kwam te elfder ure in de wijngaard en kreeg toch de penning. En dat heeft die kluizenaar, die zoveel werk had gedaan, zeer verdrotten, en daarmee verloor hij tegelijk zijn werk en zijn penning. En met de stervende kluizenaar is het ook zo gegaan. Hij troostte zich niet met de goedheid en genade van de Heere van de wijngaard, maar met zijn eigen werk, en daardoor voer hij naar de duivel. God duldt het niet dat wij ergens op pochen, dan alleen op zijn genade. Arme zondaren die hun leven lang niets dan kwaad hebben gedaan is Hij, als zij om zijn hulp schreien, genadig, en Hij geeft hun hetzelfde als Hij geeft aan hen die hun leven goed besteed hebben, eerbaar hebben geleefd en veel werk hebben gedaan. Want al is het dat God

wil dat wij kuis en eerbaar leven - Hij stuurt ons waarlijk niet naar een herberg of bordeel -, toch kunnen wij met onze werken nooit de vergeving der zonden verdienen. Wie klagen wil, moet toezien dat hij niet een 'laatste' wordt, terwijl anderen die de laatsten zijn de eersten worden.

11. 1544

Tot slot nog een postille. Zij is ontleend aan de Hausposlille van 1544, overgeleverd door Luthers medewerker en leerling Veit Dietrich.

Het eerste waar Luther in deze postille over uitweidt is het thema van de gelijkheid en ongelijkheid. De Heere, zegt hij, heeft deze gelijkenis verteld om daarmee zijn rijk te onderscheiden van het wereldlijk rijk, en ons te leren dat het er in zijn rijk heel anders aan toegaat dan in de wereld. In zijn rijk heft de Heere Christus alle ongelijkheid op. In het wereldlijke leven echter moet de ongelijkheid blijven. Een boer leidt een ander leven dan een burger; een vorst staat in een andere stand dan een edelman. Hier is alles ongelijk en dat moet ook zo blijven. God zelf heeft de standen geschapen en het also verordend dat er ongelijkheid zal zijn. Wie op dit terrein alles gelijk maken wil, zodat een knecht gelijk zou moeten zijn aan zijn heer, en een dienstmaagd evenveel macht zou hebben als haar vrouw, en een boer evenveel als zijn vorst, die keert de orde Gods om. Dat hebben de opstandige boeren ons kunnen leren, zegt Luther, die daarmee zijn gemeente herinnert aan de boerenopstand.

Laat ieder blijven in zijn stand, en daarin God met lust en liefde dienen. Laat hij zeggen: Ik ben wel geen keizer en ik ben wel geen paus, en ik heb geen steden en burchten zoals de vorsten hebben, maar ik heb wel een heilige doop, ja zelfs Christus, die voor mij gestorven is en voor mij het eeuwige leven verworven heeft.

Het is voor mij geen aanvechting, zegt Luther, dat ik wat de tijdelijke goederen aangaat het een en ander missen moet; als ik maar aan alle heiligen gelijk mag zijn in het bezitten der eeuwige goederen. Een christen moet zeggen: al is mijn stand niet die van een vorst, hij is wel die van een christen!

In het tweede gedeelte van zijn postille gaat Luther, voor het eerst, in op de laatste woorden van de perikoop. Volgens een aantal handschriften zou Jezus aan het slot van de gelijkenis hebben gezegd: *'want velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren'* (vs 16b); in andere oude handschriften ontbreken deze woorden.

Al te grote ijveraars, zegt Luther, putten uit deze woorden vele ongerijmde en ongodelijke gedachten. En dan gaat hij uitvoerig in op de kwestie van de verkiezing. Hoewel het een flink stuk is, menen wij de vertaling ervan de lezers toch niet te mogen onthouden. In een volgend hoofdstuk hopen wij er nader op terug te komen.

Luther zegt: "Zij menen: wie God verkoren heeft, die wordt zonder meer zalig, en voor hem die niet verkoren is staat het zonder meer vast, dat hij vallen moet en niet kan zalig worden, ook al doet hij wat hij kan en al is hij nog zo vroom en gelovig als men maar wil; en daarom: ik wacht het maar af, laat alles op z'n beloop; als het voor mij weggelegd is dat ik in de hemel kom, dan kom ik er ook, en zo niet, dan is toch alles voor niets, wat ik ook doe en wat ik ook onderneem. Wat voor verkeerde en zorgeloze lieden uit zulke goddeloze redeneringen voortkomen, kan ieder zelf constateren. - Maar toen wij op Epiphaniäs-zondag een woord uit de profeet Micha hebben behandeld, is genoegzaam aangetoond, dat men zich voor zulke gedachten hoeden moet als voor de duivel zelf, en dat men zich een heel andere wijze van onderzoeken en overdenken van Gods wil moet eigen maken, n.l. dat men God in Zijn majesteit moet laten, en dat men zijn voorzienig bestel moet respecteren. Want onbegrijpelijk is Hij. En het is niet mogelijk dat een mens de ergernis ontgaat; dat wil zeggen, hij moet door zulke gedachten (als ik net noemde) óf in wanhoop vallen óf

geheel en al goddeloos en gewetenloos worden. - Wie echter God en Zijn wil recht kennen wil, die moet de rechte weg bewandelen; dan wordt hij niet geërgerd, maar gebeterd. De rechte weg nu is de Heere Christus, die gezegd heeft: *Niemand komt tot de Vader dan door Mij* (Joh. 14, 6). Wie de Vader recht kennen en tot Hem komen wil, die moet allereerst tot Christus komen en Hem leren kennen, n.l. als Gods Zoon en almachtig en eeuwig God. Wat deed nu Gods Zoon? Hij werd mens om onzentwil, Hij begaf zich onder de wet, om ons van de wet te verlossen, Hij liet zich kruisigen en stierf om voor onze zonden te betalen, en stond op uit de doden om ons door zijn opstanding een toegang tot het eeuwige leven te verlenen en ons te redden van de eeuwige dood; en Hij zit nu aan de rechterhand Gods, om ons daar te vertegenwoordigen en ons de Heilige Geest te schenken, en ons door die Geest te regeren en te leiden, en om zijn gelovigen te bewaren in alle aanvechtingen en ingevingen des duivels. - Waar nu deze kennis gevonden wordt en in het hart aanwezig is, daar vange men aan en stijge men op naar de hemel en trekke men de conclusie, hoe Gods hart, nu Gods Zoon dit alles gedaan heeft om onzentwil, jegens ons mensen gezind moet zijn, daar toch immers Gods Zoon dit alles naar 's Vaders wil en bevel gedaan heeft.

Zal uw eigen rede u er niet toe dwingen om te zeggen: Daar God op deze wijze zijn eniggeboren Zoon voor ons heeft overgegeven, kan Hij met ons mensen onmogelijk iets anders dan het goede voorhebben? Zou Hij willen dat de mensen verloren gaan, terwijl Hij de hoogste middelen uitgedacht en te baat genomen heeft om hen te brengen tot het leven? Zie, zo komt men op de rechte wijze tot God. Christus zelf heeft gepreikt: 'Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe' (Joh. 3, 16).

Stel nu deze gedachten eens tegenover die andere, die voortvloeiden uit bovengenoemde redenering, bevindt men dan niet dat het gedachten des duivels zijn, zodat een mens geërgerd moet worden en óf wanhopen Of gewetenloos en goddeloos moet worden? Immers, hij kan dan van God niets goeds verwachten. -

Nu zijn er echter die tot nog andere gedachten komen en de woorden: 'Velen zijn geroepen' aldus uitleggen: God biedt zijn genade velen aan, maar: 'Er zijn weinigen uitverkoren', dat wil zeggen: Hij laat maar weinigen die genade ondervinden, immers: er worden maar weinigen zalig!

Dit is een goddeloze opvatting. Wie van God niet anders weet en gelooft dan dit, kan niet anders dan Hem vijandig gezind zijn; men houdt Hem dan voor een God, aan wiens wil het ontbreekt, zodat wij niet allen zalig worden. Men stelle deze mening eens tegenover die andere, die daar gevonden wordt waar men allereerst wijst op de kennis van de Heere Jezus Christus, en dan zal men bevinden dat zij een pure duivelse godslastering is. -

De bedoeling van dit woord is dan ook een geheel andere. Als de Heere zegt: *Velen zijn geroepen*, bedoelt Hij dat de prediking van het Evangelie algemeen en openbaar is, en dat zij is voor ieder die het maar horen wil en het wil aannemen. En daarom laat God het zo algemeen en zo openbaar prediken, opdat iedereen het zal geloven en aannemen en zal zalig worden. Maar ach, hoe gaat het?

De tekst zegt: *Maar weinigen zijn uitverkoren*. Dat betekent: Slechts weinigen gedragen zich jegens het Evangelie zo, dat God een welbehagen in hen heeft. Want zij horen het niet, zij geven er geen acht op. Of zij horen het wel, maar behouden het niet, zij willen er niets voor lijden. Of zij horen het wel maar geven meer om geld en goed en wereldse wellusten; en dat behaagt God niet. In zulken heeft Hij geen welbehagen. Het niet verkoren zijn noemt Christus het zich zó gedragen dat God geen welgevallen

aan ons heeft. Uitverkoren, Gode welbehagelijke mensen zijn zij die naarstig het Evangelie horen, in Christus geloven, van het geloof blijk geven in het vrucht dragen, en daar dan ook voor willen lijden, al wat zij lijden moeten. –

Deze uitleg is de ware; zij kan niemand ergeren, maar zij betert de mensen, zodat zij bedenken: Kom, wil ik God behagen en uitverkoren zijn, dan is het niet te dulden dat ik leef met een slecht geweten, tegen Gods gebod zondig en niet de zonden tegenga; ik moet naar de kerk gaan, de prediking horen, God bidden om zijn Heilige Geest, het Woord bewaren, weerstand bieden tegen de duivel en zijn instellingen, en bidden om bescherming, geduld en goddelijke bijstand. Zie, zo worden wij ware christenen. Anderen echter, die het er voor houden dat God een God is die niet iedereen de zaligheid gunt, worden óf vertwijfelde óf zorgeloze en goddeloze mensen, die leven als het vee, en denken: *Het staat toch al vast, of ik behouden zal worden of niet, waarom doe ik dan nog enige moeite?*

Nee, zo mag het niet! U hebt van Godswege het bevel om zijn Woord te horen en in Christus te geloven, dat Hij uw Heiland is, en voor uw zonden betaald heeft; geef er acht op dat ge dat bevel nakomt; en bevindt ge u ongelovig en zwak, bid God om zijn Heilige Geest, en twijfel er niet aan, dat Christus uw Heiland is, en dat ge door Hem, als ge in Hem gelooft, dat wil zeggen, u met Hem troost - behouden wordt. Dat geve ons allen, onze lieve Heere Jezus Christus. Amen".

Zo preekte Luther de verkiesing. Het is tevens zijn laatste woord geweest over deze perikoop. Twee jaar later overleed hij.

Het zal de lezers gebleken zijn in hoe grote gevarieerdheid Luther over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard gepreekt heeft. Er lopen wel enige vaste lijnen door deze preken heen, maar die klinken allerminst eentonig. Tot die vaste lijnen behoort in ieder geval het thema van het gelijke loon voor alle arbeiders. Hiermee stond of viel het reformatorisch karakter van Luthers prediking. Wij willen nu nader aandacht gaan schenken aan Luthers exegese, en de door hem behandelde thema's nader analyseren.

II. LUTHERS EXEGESE VAN DE GELIJKENIS VAN DE ARBEIDERS IN DE WIJNGAARD EN DE DAARIN BEHANDELDE THEMA'S

A. LUTHERS EXEGESE

De gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard is in de christelijke kerk niet altijd op dezelfde wijze geïnterpreteerd. Een overzicht van niet minder dan 5 verschillende interpretatie-modellen vindt men in het boek van Joachim Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu*. Over Luthers uitleg het volgende.

I. *Afwijzing van de interpretatie der patres*

De wijze waarop de oudchristelijke en middeleeuwse exegeten de gelijkenis hadden uitgelegd, was Luther niet onbekend. Namen noemt hij in dit verband slechts zelden, maar toch komen wij althans één keer de naam van Gregorius (de Grote) tegen. Jeremias noemt voor de door Luther hier bedoelde exegese ook nog de naam van Irenaeus. Elders kwamen wij ook nog de namen van Hilarius, Chrysostomus en Hieronymus tegen. Hun exegese is door Luther in de loop der jaren steeds negatiever gewaardeerd. Al in 1521 zegt Luther: 'Vele uitleggers hebben aan deze locus (perikoop) al hun krachten gewijd, maar ik twijfel eraan of zij in de roos geschoten hebben'. Nog in 1523 zegt Luther met het oog op de uitleg der patres: Ik prijs deze uitleg niet, maar ik keur haar ook niet af. Toch vermaant hij reeds dan zijn hoorders om te blijven bij de 'eenvoudige zin der woorden'. Hieruit blijkt dat hij de uitleg der patres te gezocht, te gekunsteld vond. Een inhoudelijk bezwaar ertegen was, zoals blijkt (maar dat bespreken wij straks) dat de verhouding van wet en Evangelie eraan ontbrak.

De exegese der vaderen kwam hier op neer dat men de 5 uren die in de gelijkenis worden genoemd betrok op 5 verschillende perioden in de heilsgeschiedenis. Het eerste uur ving aan met Adam, het tweede met Noach, het derde met Abraham, het vierde met Mozes en het vijfde met Jezus Christus. In zijn preek uit 1524 zegt Luther: *Laten wij de woorden van Christus heel eenvoudig opvatten*. Tot dat eenvoudig opvatten behoort volgens Luther dat men zich houdt aan de tekst, en niet gaat speculeren. Luther wilde er rekening mee houden wanneer en tot wie deze gelijkenis gesproken werd, en dat het een gelijkenis is die begint met: *Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan . . .*

In 1525 heeft Luther geen enkele twijfel meer. De exegese der patres noemt hij nu 'gezwets' en een 'fabel'. Hij ziet er allerlei 'ongerijmdheden' in; en bovendien gaat zij, volgens Luther, voorbij aan de eigenlijke, heel eenvoudige, zin der woorden. Vanaf nu komt Luther zelden meer op deze exegese terug. Zij heeft voor hem afgedaan.

2. *Zondag-Septuagesima*

Voor het recht verstaan van Luthers exegese van de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard is het van belang na te gaan op welke zondagen door Luther hierover geprekeerd werd. Men kan uit de beschrijving van de inhoud van Luthers preken, welke wij hierboven gaven, nagaan dat verreweg de meeste van deze preken gehouden zijn eind januari of begin februari. Dat was de zondag die in het kerkelijk jaar de naam droeg van 'septuagesima', de zondag waarop voor de clerici, de geestelijken de vastentijd begon. Er is wat het tijdstip van Luthers prediking over deze perikoop betreft, in de bewaard gebleven preken slechts één uitzondering. De preek van 1537 is gehouden op 12 december. Maar die preek begint Luther dan ook aldus: 'Men is gewoon over dit Evangelie te preken op een zondag kort na de feestdagen; maar daar

de kerkorde (van Wittenberg) voorschrijft, dat op die zondag over de doop zal gepreekt worden, opdat men die doop in de christenheid in ere zal houden, en omdat om die reden dit jaar een preek over dit evangelie achterwege is gebleven, willen wij daar nu over gaan spreken, opdat het toch niet overgeslagen zal worden, daar het zeer nodig en nuttig onderwijs bevat'. In 1537 was dus niet op de daarvoor bestemde zondag, zondag septuagesima, over deze gelijkenis gepreekt. Er was over de doop gepreekt. *De Wittenberger kerkorde* zou dat hebben voorgeschreven. De uitgevers van de *Weimarer Ausgabe* van Luthers werken hebben dit nog nergens kunnen vinden. Het belangrijkste voor ons is echter dat Luther blijkbaar deze gelijkenis toch wel van zulk een betekenis heeft geacht dat hij haar later, zelfs veel later, pas in de maand december, voor de gemeente behandeld heeft.

Dat de gelijkenis gewoonlijk behandeld werd op de eerste zondag van het vasten van de geestelijken heeft Luthers uitleg mede bepaald. Hij wendt zich in zijn preken over deze gelijkenis herhaaldelijk tot de clerici. Zijn kritiek in deze preken richt zich eveneens in hoofdzaak op de clerici. Hij betreft de gelijkenis herhaaldelijk op de praedicatores, de predikers. De aard van de zondag waarop hij over deze stof preekte, bracht dat als vanzelf met zich mee.

3. Interpretatiemoeilijkheden

Luther heeft kennelijk met het verstaan van deze gelijkenis meermalen geworsteld. Hij achtte deze gelijkenis hoog, dat bleek al. Zij bevatte volgens hem veel nodig en nuttig onderwijs. Maar gemakkelijk vond hij haar niet. Pas in de loop van vele jaren werd deze gelijkenis voor hem helderder. Wij willen hiermee niet zeggen dat Luther niet al vroeg de strekking van de gelijkenis begrepen zou hebben. Dat wèl. Maar daarmee was nog niet de héle gelijkenis verklaard. Gaandeweg meer heeft Luther zich op de strekking in hoofdzaak teruggetrokken.

In zijn eerste preek, die van 1517, zegt Luther dat hij zich niet begeven wil in de 'diepe doolhoven der interpretatie'. Bepaalde moeilijkheden lijkt Luther dan met deze gelijkenis nog niet te hebben. Hij past haar regelrecht toe op personen en omstandigheden uit eigen tijd, zonder rekening te houden met enig heils-historisch verband. De werkers van het eerste, derde, zesde en negende uur zijn alle loondienaren, en dan noemt Luther de priesters en de bedelmonniken. Luther kan ze ook superbi, hoogmoedigen noemen. Tegenover die allen staan de werkers van het elfde uur, die de ootmoedigen waren. Omdat Luther nog het heils-historisch verband buiten beschouwing laat, is hij spoedig met de gelijkenis klaar. Bovendien, hij heeft de scherpte van deze gelijkenis nog niet volledig gevoeld. Dat kwam later.

Al vanaf 1521 begint het heel anders te worden. Dan klaagt Luther erover dat de gelijkenis hoog en duister is. Hij zegt aan het begin van de preek dat hij niet goed weet waar hij beginnen moet. Hij gevoelt zijn onmacht. De werkers zijn op verschillende uren geroepen -, wat is de zin daarvan? Eén ding weet Luther echter wel: *de wijngaard is de kerk*, en zo gaat Luther dan verder, voetje voor voetje. Hij waagt het ook om toch de 'uren' in te vullen. Het eerste uur laat hij beginnen bij Mozes, en de volgende uren houdt hij voor de 'tijden der profeten' en het laatste uur voor de tijd van Christus en de apostelen.

Als Luther in 1524 zich opnieuw opmaakt om voor de gemeente de gelijkenis uit te leggen is het voor ons alsof hij er wat onder zucht. Deze stof keert jaarlijks terug, zegt hij dan, en daarom móet zij behandeld worden. Wij hoorden al dat Luther deze gelijkenis 'hoog' noemde. Elders zegt hij, dat zij een 'subliem evangelie' bevat. Maar hij zegt ook weleens: zij is 'scherp', en hij noemt haar zelfs een 'obstaculum' te weten voor de dwazen die zich eraan ergeren. Luther meende dat de inhoud van de gelijkenis

wel erg moeilijk was voor de eenvoudigen en voor het jonge volk. Maar, zegt hij, wij kunnen niet aan haar voorbijgaan, en elders zegt hij zelfs, wij willen niet aan haar voorbijgaan.

4. Rechtvaardigheid

Eén van de punten in de gelijkenis die Luther als exegeet hebben beziggehouden is de vraag of de heer van de wijngaard wel geheel recht gedaan heeft met aan alle arbeiders hetzelfde loon uit te betalen. Theologisch had Luther hier wel een oplossing voor: In het rijk Gods gaat het anders dan in het wereldlijke rijk, maar exegetisch lag hier toch voor hem een moeilijkheid.

De wijze waarop Luther de kwestie heeft opgelost, geeft er blijk van dat hij zich wel terdege bezonnen moet hebben op het karakter der gelijkenissen. Een gelijkenis is niet zomaar een verhaal waarvan elk onderdeel toepasbaar is op de omstandigheden waaronder wij heden leven. En niet elk onderdeel geeft een richtlijn voor een ethisch verantwoord handelen.

Het tijdstip waarop Luther voor het eerst op deze kwestie is ingegaan, was het jaar 1523. Hij verwijst hier allereerst naar Lukas 16, 1 vv, waar men leest de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester. Mogen wij die rentmeester navolgen in hetgeen hij gedaan heeft? Allerminst. Het gaat in deze gelijkenis er duidelijk om dat de Heere Christus ons de prudentie, de voorzichtigheid van deze man onder ogen heeft willen brengen, maar er is geen sprake van dat zijn daad op zich voor ons navolgingswaardig zou zijn. Luther verwijst vervolgens naar Romeinen 5, waar door Paulus gezegd wordt, n.l. als hij beide Adam en Christus met elkaar vergelijkt en tegenover elkaar stelt, dat zij similes dat wil zeggen *gelijken* zijn. Dan is dat, zo wil Luther zeggen, toch slechts in een bepaald opzicht. Het wil helemaal niet zeggen dat zij in álles aan elkaar gelijk waren. En zo is nu in de gelijkenis van de arbeiders van de wijngaard het koninkrijk der hemelen wel gelijk aan een heer des huizes, die op verschillende tijden arbeiders huurde, maar dat wil niet zeggen dat het koninkrijk der hemelen in álles gelijk is aan wat deze heer des huizes gedaan heeft.

Luther heeft dus beseft: Het is een gelijkenis, en men lette op de hoofdzaak. Niet elk detail van het verhaal is van even grote waarde. Niet alles is 'overdrachtelijk' van aard. Het is niet nodig dat men elk detail verkláart. Men mag in het uitleggen van een gelijkenis het een en ander laten liggen, als men maar acht geeft op de hoofdzaak. In de postille van 1525 heeft Luther dit alles nog nader uitgewerkt. Niet alles in deze gelijkenis, zegt hij daar, wordt ons voorgehouden tot een regel, evenmin als in de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester het geval is; als zouden ook wij ertoe opgewekt worden om onze heer te bedriegen. Wie in deze gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester in de lengte en breedte zou willen naspeuren wie de 'schuldenaars' zijn, wat het 'handschrift' is, wat de 'olie' is en wat de 'tarwe' is, enz, die geraakt van het rechte pad en loopt gevaar zijn eigen fantasieën na te volgen, welke nergens toe deugen.

En dan noemt Luther ook opnieuw Romeinen 5. Als Paulus Adam en Christus met elkaar vergelijkt, dan heeft dat alleen hierop betrekking, dat uit de een, Adam, zonde en dood zijn voortgekomen en uit de ander, Christus, gerechtigheid en leven. Een gelijkenis heeft steeds één punt van vergelijking, en daar moet men van uitgaan. En wat is nu in de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard het punt van vergelijking? Dat is, zegt Luther, niet de penning, en men moet het ook niet zoeken in de verschillende uren, maar het is gelegen *in de wijze waarop de penning verkregen werd*. Er waren er die meenden dat zij de penning verkregen als verdienste, en de anderen kregen hem enkel uit goedheid van de heer van de wijngaard. Het gaat hier

dus om het verschil tussen verdienste en genade.

5. *Heilshistorische interpretatie*

In de loop der jaren geraakte de betekenis der verschillende uren bij Luther steeds meer op de achtergrond. Hij hield dan gewoonlijk alleen de 'eersten' en de 'laatsten' over, zoals ook trouwens in de gelijkenis zelf aan het slot ervan het geval is.

Dit brengt ons ertoe opnieuw stil te staan bij Luthers afwijzing van de exegese der patres. Zij lieten het eerste uur aanvangen bij Adam. Wat had Luther daar op tegen? Antwoord: zonder enige wettige grond worden Adam en de oudste patriarchen gerekend tot de 'eersten' die 'laatsten' werden, en die wel 'geroepen' waren maar niet 'uitverkoren'. Luther zelf ging het steeds meer in een andere richting zoeken. Hij werd daarbij geholpen door allerlei woorden uit het Oude Testament waarin Israël vergeleken wordt bij een 'wijngaard'. De arbeiders in de wijngaard kunnen dus niemand anders zijn dan diegenen die in de kerk, in de christenheid werkzaam zijn. Men bedenke dat voor Luther de kerk niet pas begonnen is met de prediking van Jezus Christus en zijn apostelen, al kwam toen wel openbaar wat het koninkrijk der hemelen is. Wij willen nu Luther zelf van stap tot stap even volgen in dit alles.

In 1517 had Luther, zoals wij al hoorden, nog geen zicht op het heils-historisch karakter van de gelijkenis. Maar in 1521 is het anders. Dan verwijst hij naar Jesaja 5, waar Israël de wijngaard des Heeren wordt genoemd. De wijngaard, zegt hij, is dus de christelijke kerk, en die is even breed als de hele wereld. In 's Heeren wijngaard zal moeten worden gewerkt. De aarde moet worden omgewoeld, de wijnstokken moeten worden gesnoeid, enz. Dat alles is nu in 's Heeren wijngaard met name het werk van de predikers. Die werken met hun 'tong'.

In de werkers van het eerste uur ziet Luther vervolgens degenen die geleefd hebben ten tijde van Mozes; de werkers van het derde, zesde en negende uur waren met name de profeten die daarna kwamen. De 'penning' was het aardse land Kanaän. Te elfder ure kwam Christus. Nu gaat alles veel gemakkelijker, en het werken is vruchtbaarder.

In de preek van 1524 zet Luther niet in bij het begin van de gelijkenis, maar bij het einde. Hij ziet het koninkrijk der hemelen waarvan de gelijkenis een beeld biedt, een aanvang nemen bij Christus' doop in de Jordaan. Toen brak het elfde uur aan. Maar hoe was het dan gesteld met de arbeiders die al langer in de wijngaard dienden? Luther wil hen niet, ook al leefden zij onder de wet, buiten het rijk van Christus zetten. Wij zouden kunnen zeggen, al is de terminologie niet van Luther: het heilsordelijke loopt dwars door het heilshistorische heen. Luther zegt: Wij ontkennen niet dat de vaders van het Oude Testament in dit rijk van Christus zijn geweest en eenzelfde geloof hebben gehad als wij, maar dat rijk is nimmer zo geopenbaard als in de tijd dat Hij op aarde kwam, en het regnum Christi, het rijk van Christus preekte, wat ook de apostelen hebben gedaan.

In zijn preek uit 1526 zegt Luther: Wij weten, dat de kerk het regnum coelorum, *koninkrijk der hemelen* wordt genoemd, en verder ook datgene wat het Evangelie ons biedt. En Luther laat dan verder de werkers van het eerste uur samenvallen met de geveinsden die door Jezus bestraft zijn in Mattheüs 6, en van wie Hij gezegd heeft dat zij hun loon 'weg' hadden. Luther geeft hier aan de gelijkenis een eschatologische spits. Eens, bij het Laatste Oordeel, zal Christus zeggen: Neemt het uwe en gaat heen; gij hebt Mij gediend om loon, Ik heb u uw loon gegeven, te weten hier op aarde.

In 1528 zegt Luther: Dit evangelie, dat wil zeggen deze perikoop, is allereerst gericht tegen de Joden. En dan noemt hij weer met name de farizeeën. Zij vastten veel. Het was een zwaar werk. Christus heeft hen in deze gelijkenis bespot. Zij hebben zich geërgerd aan het Evangelie. Christus ontfermde zich over hoeren, tollenaars en

heidene, en dat was een doorn in het oog der farizeeën, zij hadden een 'boos' oog. Heel sterk uitgedrukt vindt men Luthers heilshistorische visie op de gelijkenis in de preek die hij gehouden heeft in 1537. In de Schrift, zegt Luther, wordt allerwege het Joodse volk vergeleken bij een wijngaard. Profeten als Jesaja hebben steeds dat beeld gebruikt. De Joden waren dus aan dit beeld gewend. De farizeeën hebben, toen zij Jezus hoorden, heel goed geweten wat Hij bedoelde als Hij sprak over een wijngaard en arbeiders in die wijngaard. Zij beseften terdege dat Jezus het over hén had. Daarom moeten wij, zegt Luther, die daarmee weer kritiek uitoefent op de exegese der patres, het woord 'wijngaard' niet te ruim opvatten. Wij moeten dat woord allereerst betrekken op het volk dat God zich in het bijzonder verkoren had, dus het Joodse volk. Dat volk was, in eerste instantie, zijn wijngaard. En daarin heeft Hij arbeiders gezonden, de profeten. Die herstelden telkens opnieuw de ware dienst des Heeren. Want telkens kwam het onder Israël tot afval en verval. Dan moest God een Jeremia zenden, een poosje later een Haggai en Zacharia. En tenslotte kwam Christus zelf. Hij en zijn apostelen hebben de wijngaard uitgebreid, zo breed als de wereld is, bestaande nu uit Joden en heidenen.

Zo exegetiseerde Luther deze gelijkenis. Hij heeft niet, zoals Origenes deed, het historisch aspect ervan allegorisch vervluchtigd. Origenes betrok de 'uren' op de verschillende 'leeftijden' waarop mensen christenen worden. In een enkele preek mag men bij Luther een herinnering hieraan tegenkomen, wanneer hij zeer in het algemeen zegt, dat er zijn die vroeg komen en dat er ook zijn die laat komen, dit is toch bij hem niet de hoofdzaak. Hoofdzaak is voor hem dat met Jezus' komst het elfde uur is aangebroken; de tijd van de wet is voorbij, de tijd van het evangelie kwam. Maar er waren Joden die vasthielden aan de wet als heilsweg. En dan noemt Luther met name de farizeeën.

Daardoor werden zij van eersten laatsten. Hoeren, tollenaars en heidenen werden van laatsten eersten, doordat zij gingen in het door Christus gepredikte koninkrijk der hemelen. Luther leest de gelijkenis dus heilshistorisch, hetwelk overigens een woord is dat in de geschriften der reformatoren nergens voorkomt. En dit is ook niet exclusief. De heilsweg van de wet en die van het Evangelie staan al vanaf het begin der wereld tegenover elkaar, en dat zal ook zo blijven. En tenslotte, het slot van de gelijkenis verlegt Luther zo nu en dan naar de Oordeelsdag. Hij doet dat niet altijd, maar soms wel. Hij geeft dan aan de gelijkenis een eschatologische spits.

6. De toepassing

Luthers preken bieden niet toepassingen die pas komen ná eerst uitleg te hebben gegeven. Wij hebben het al geconstateerd: exegese en toepassing liggen bij hem door elkaar heen. Luther kan zonder enige overgang te maken van het verleden naar het heden, de gelijkenis situeren in eigen tijd en omstandigheden. Is de zaak die in deze gelijkenis behandeld wordt niet immers altijd aanwezig, altijd actueel? Wetsdienaren staan nog altijd tegenover Evangeliedienaren. De mensen die het gaat om verdiensten en loon zijn er ook heden. En ook zijn er heden die het oog enkel gericht hebben op 's Heeren goedheid en genade. Nog altijd worden eersten laatsten, en omgekeerd.

Er zijn bepaalde eigentijdse groepen en personen die bij Luther in de toepassing van de inhoud van de gelijkenis op eigen tijd steeds weer terugkeren. Het zijn de paus, de clerici, de monniken, de nonnen. Het gaat dan steeds over 'eersten'. Men lette erop, Luther noemt niet bepaalde pausen, priesters, monniken of nonnen bij name. In zijn polemische geschriften noemde hij wel menigmaal namen. Dan keerde hij zich openlijk tegen Eck, Emser, Faber enz. Maar in zijn preken heeft hij dat niet gedaan. Hij volstond met algemene aanduidingen. En opvallend is verder ook dat hij, in zijn

spreken over laatsten die éérsten worden, nóg terughoudender is geweest, zich nóg algemener heeft uitgedrukt. Dan komen niet bepaalde groepen uit eigen tijd naar voren. Dan gaat het over 'tollenaren', 'hoeren' en 'heidenen'.

Men zal verder in rekening moeten brengen, dat Luther de toepassing ook nog dichter bij huis heeft gebracht. Het gevaar van het worden van een 'laatste' terwijl men een 'eerste' is geweest, ziet Luther ook aanwezig bij de apostelen. En hij herinnert dan aan de context waarin de gelijkenis voorkomt. Heeft Jezus niet deze gelijkenis uitgesproken naar aanleiding van een gesprek met de apostelen, verhaald in Mattheüs 19?

Luther betreft er vervolgens ook bij oudtestamentische figuren als David en andere. Zij kwamen soms ten val. Zij vervielen tot het kwaad van de zelfverheffing, en zo vielen zij. Luther wil daarmee niet zeggen dat hun val absoluut was, dat zij verloren gingen, maar hij wil anderzijds toch ook weer niet hun val bagatelliseren.

Juist degenen die het dichtst bij God staan, zegt Luther in zijn postille van 1525, lopen het meest gevaar diep te vallen. De paus heette een stedehouder van Christus te zijn, en zie, hij werd een stedehouder van de duivel. Wie ver van God afstaat kan tot Hem gebracht worden, en wie dicht bij Hem staat kan ver van Hem verwijderd geraken.

Luther houdt dit ook zichzelf en de zijnen voor. Wij hebben het al eerder opgemerkt: Luther heeft ten aanzien van deze gelijkenis ook zelf een zekere huiver gevoeld. Hij paste haar niet alleen maar op anderen toe, ook op zichzelf. Hij wist dat hij en de zijnen een zekere naam hadden gekregen, en dat daarin een gevaar gelegen was. Op een wat al te grove wijze, die hem dan ook weleens kwalijk is genomen, zei hij: men houdt het er voor dat wij Gods Geest met veren en al hebben opgegeten. Het zal duidelijk zijn, dat Luther hier heel plastisch de Heilige Geest voorstelt als een duif. Hij wil zeggen: Het kan lijken alsof wij de Geest Gods ons geheel eigen hebben gemaakt. Maar: hier loert het gevaar van de zelfverheffing! Of Luther dit gevaar dus ook onderkend heeft!

Onze conclusie is, dat men moeilijk zal kunnen zeggen dat Luther in zijn toepassing eenzijdig is geweest. Hij betrok zichzelf er bij. En ook zijn gemeente. Wij herinneren aan de preek waarin hij de Wittenbergers te lijf ging om hun schrielheid. Hij zag de mercenarii, de *loondienaren* niet alleen maar in het kamp van de tegenstanders. Hij was in zijn toepassing eerlijk en oprecht, ook ten aanzien van zichzelf, zijn medestanders en zijn gemeente.

B. DE THEMA'S

Hoe exegetisch Luther in zijn preken ook te werk ging en hoe praktisch hij daarin ook was, hij verloochende zijn theologische inzichten niet. Hoe zou het ook kunnen? Het is een boeiende bezigheid na te gaan hóe hij ze aan de man gebracht heeft.

Er is, dunkt ons, een tweevoudige beweging. Er is bij Luther ongetwijfeld de beweging van zijn theologische inzichten naar de tekst toe, waarbij in bepaalde gevallen de tekst weleens wat meer gaat zeggen dan er eigenlijk staat; maar er is ook duidelijk de beweging van de tekst naar de theologie toe. Een perikoop als deze heeft niet weinig Luthers theologische inzichten bepaald. Waar heeft Luther zijn theologie anders vandaan gehaald dan uit de Schrift? En die Schrift las hij consciëntieus. En daarin komt ook deze gelijkenis voor, die sterker dan menige andere gelijkenis ons leert, dat de goedheid Gods, zijn genade en niet enigerlei verdienste bij ons, ons Gode welbehaaglijk maakt.

De door Luther in de bovenvermelde preken behandelde thema's willen wij nu achtereenvolgens aan de orde stellen. De volgorde daarin is uiteraard een door ons gekozen; wij menen dat zij van dien aard is dat zij ons successievelijk steeds dichter

brengt bij wat voor Luther de summa, hoofdzaak is geweest.

I. Hoogmoed en ootmoed

Luthers eerste preek over de gelijkenis, die van 1517, had zo goed als geen ander thema dan dat van hoogmoed en ootmoed, *superbia* en *humilitas*. En dat is niet alleen in deze ene preek zo. Tal van andere preken uit Luthers begintijd vertonen hetzelfde. Wij kwamen dit thema in Luthers prediking het eerst tegen in een preek die hij hield op 26 december 1514. Breder ging hij er op in in een preek over Psalm 113, gehouden op 27 juli 1516, waarin hij farizeeër en tollenaar tegenover elkaar stelde.

Nu stond Luther met dit alles in een lange traditie. Walther von Loewenich zegt in zijn boek *Luthers theologia crucis*: De *humilitas* (ootmoed) is het oude monnikenideaal. Luther heeft dit hem zo goed bekende begrip opgenomen in zijn denken. Maar het werd bij hem een uitdrukking van zijn nieuwe inzichten. Al in zijn oudste Psalmencommentaar, 1513-1515 krijgt bij Luther de 'ootmoed' karaktertrekken van het 'geloof, soms gebruikt hij de woorden *humilitas* en *fides* (geloof) zelfs door elkaar heen. Bovendien, de *humilitas* is bij de jonge Luther niet meer, zoals in de monnikentraditie, een louter menselijke daad, maar zij wordt *hundliatio*, vernedering, als daad Gods, door middel van de wet. Zo kwam Luther boven de monnikenvroomheid uit!

Opvallend is dat Luther in zijn eerste ons bewaard gebleven preek over de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard, uit 1517, de hoogmoed en de ootmoed niet behandelt als een zelfstandig thema, maar in verband met een al of niet loonzuchtig dienen van God. De *superbia*, de hoogmoed komt hier niet, zoals in de monnikentraditie tot uiting in een zeker trots gedrag, dat voor iedereen constateerbaar is, maar in een loonzuchtige houding tegenover God, die zeer verborgen kan zijn. Luthers *superbia*-opvatting gaat dus veel dieper dan die der monnikentraditie, zelfs dan die van Bernard.

Hiermee hangt samen, dat bij Luther ook de *humilitas*, dus de ootmoed evenmin opgaat in een zeker ootmoedig gedrag, hetwelk voor ieder zichtbaar was. Als monnik was Luther getraind in het beoefenen van de ootmoed. Elke monnik onderging deze training. Maar reeds in 1517 blijkt Luther tot een heel ander inzicht in het wezen van de *humilitas* gekomen te zijn. Hij stelt in zijn preek de *superbi*, de hoogmoedigen gelijk met de *iustitiaru*, de werkheiligen, en zegt dan: die Gods genade niet kennen! Tegenover de hoogmoed staat dus het kennen van Gods genade. De ware ootmoed bestaat in het kennen van Gods genade!

Met dit al ontkennen wij echter niet dat in deze vroege preek van Luther nog allerlei trekjes te vinden zijn die aan het verleden herinneren. Luther heeft zich in begin 1517 nog niet geheel ontworsteld aan de middeleeuwse theologie en vroomheid. Het is de tijd waarin zijn *theologia crucis*, kruistheologie (in tegenstelling tot een *theologia gloriae*, een theologie der heerlijkheid) nog een zeer bepaald karakter droeg.

Duidelijker is Luther in de preek die door hem gehouden is in 1523. Hij zegt hier: Door deze gelijkenis wil God bij ons wegnemen alle vermessenheit (vermetelheid, hoogmoed). De werkers van het eerste uur waren de hoogmoedigen. Zo was het met de Joden in Jezus' tijd en zo is het met de *religiosi* (de kloosterlingen) in onze tijd. En waarin bestaat nu volgens Luther deze vermessenheit? Antwoord: in de werkheiligheid! Men denkt het heil te verkrijgen door werken. Men zegt: wij hebben zoveel gedaan! Men rekent op loon. Men houdt zichzelf voor beter dan anderen. Kortom, alle loondienaren zijn hoogmoedigen.

Omgekeerd, alle zondaren die zichzelf kennen, n.l. als zondaar, zijn ootmoedigen. Zij vertrouwen op God, hopen op zijn genade. Zij houden zichzelf niet voor beter dan de ergste hoer. Hoogmoed en ootmoed hebben bij Luther beide een geheel nieuwe

inhoud gekregen. Zij staan bij hem binnen de context van wet en Evangelie. Wie de wet als heilsweg kiest, is hoogmoedig, wie de heilsweg van het Evangelie gaat, is ootmoedig. De ware ootmoed ligt in het kennen van de genade Gods.

Jezus' woord: Wie zich verhoogt zal vernederd worden, en wie zich vernedert zal verhoogd worden (Lukas 18, 14) heeft op Luther diepe indruk gemaakt; het staat aan het slot van de gelijkenis van de farizeeër en de tollenaar, een gelijkenis waarover Luther ettelijke malen gepreekt heeft, terwijl zij bovendien in tal van andere preken en geschriften van Luther wordt aangehaald.

Hij kon in dit gegeven ook voluit uitleven zijn paradoxale wijze van spreken. Wie hoog is wordt laag en wie laag is wordt hoog; wat laag is bij de mensen is hoog bij God en wat hoog is bij de mensen is laag bij God, en wat laag is bij God is hoog bij de mensen en wat hoog is bij God is laag bij de mensen. Deze wijze van spreken heeft sterk bijgedragen tot het boeiende in Luthers preken en schrijven.

Aan het eind van de preek uit 1523 zegt Luther: Teksten (loci) als deze dienen tot onze humilitatio (vernederd) en \altati' (verhoging). En dat ziet dus op de gelijkenis in haar geheel.

Zijn levenlang, dus tot het eind toe, is Luther blijven vasthouden aan het thema van de hoogmoed en de ootmoed. Wij willen nog één voorbeeld daarvan geven. Wij kiezen daarvoor uit de preek die hij gehouden heeft in 1528. Al dadelijk stelt Luther in deze preek de zonde van de hovaardigheid aan de orde. Een mens heeft altijd de neiging om zich te verheffen. Met de gaven die God hem gegeven heeft, hetzij het lichamelijke of geestelijke gaven zijn, wil hij pronken. Er zijn er die God met bijzondere gaven begiftigd heeft. Zij zijn rijk, of gezond, of geleerd, of zeer ervaren en wijs, of zij zijn schoon van aanzien, of zij hebben een blijmoedige geest. Voor deze gaven moet men God danken. Maar men bedenke ook dat ze gevaarlijk zijn. Als wij er trots op worden. Luther zegt: Mannen als Augustinus, Hilarius en Bernard waren boven anderen versierd met gaven, maar o, die oude Adam! Eer wij het zelf bemerkt hebben, heeft de hoogmoed beslag op ons gelegd. En de hovaardigheid is toch voor God zulk een gruwelijk kwaad. Luther noemt in dit verband ook de Schermer, met wie hij lieden als Karlstadt en vele anderen bedoelde. Hij erkent: God heeft ze met heerlijke gaven versierd, maar zij zijn, in hun trots en zelfverzekerdheid geheel onhandelbaar geworden.

Zo waarschuwde hij zijn gemeente voor de hoogmoed. Hoogmoed is in deze preek zelfverheffing, trots, een prat gaan op de geschonken gaven. Maar daarin zit op een verborgen wijze ook de werkheiligheid. Men roemt in wat men zelf is en doet, wat men presteert; men leeft niet uit de genade Gods.

Zo heeft Luther, in zijn later leven, over hoogmoed en ootmoed nooit anders kunnen spreken dan vanuit zijn inzicht in de boodschap van het Evangelie: de verkondiging van de genade Gods. Of wij hoogmoedig zijn of ootmoedig zijn, wordt beslist door het antwoord op de vraag, of wij het heil verwachten van onszelf en onze prestaties, of van wat wij zijn en hebben (ook al kregen wij het van God), Of enkel en alleen van de goedheid van de Heer des huizes, de God van alle genade, in Jezus Christus.

2. Wet en Evangelie

Wij hebben al geconstateerd dat Luther pas toen de gelijkenis goed is gaan verstaan, toen hij haar plaatste in het kader van de verhouding van wet en Evangelie. Het elfde uur was het uur van de verkondiging van het Evangelie, nadat men eeuwenlang had geleefd onder de wet. Luther heeft hiermee recht willen doen aan het unieke van Christus komst en optreden, waarmee hét beslissende uur is aangebroken, wat ook in de gelijkenis zelf verwoord is. Niet dat hij de vaders uit de tijd van het Oude

Testament buiten het rijk Gods zette, maar wel allen die volhardden in het zoeken van het heil in de werken der wet, wat tot uitdrukking kwam in hun klagen en murmureren tegen Christus, die zich met zijn heil ook tot hoeren en tolleren wendde, en ook tegen de apostelen van de Heere Jezus Christus, die zich met het heil tot de heidenen wendden.

In feite worden al Luthers preken beheerst door de dialectiek van wet en Evangelie. Er zit een voor ieder mens vernederende en verootmoedigende strekking in die preken. Steeds stelt Luther 's mensen natuur en rede aan de kaak. En dan niet alleen maar in hun houding ten aanzien van de temporalia, *de tijdelijke dingen*, en in de wijze waarop zij zich kunnen uitleven in allerlei vleselijke uitspattingen of ook ijdele speculaties. Dat alles ontbreekt in Luthers preken niet. Maar op de bodem van dit alles ziet hij liggen dat de mens zich verweert tegen Gods genade. Omdat hij niet wil weten van Gods genade; daarom misbruikt hij de temporalia, de gaven die God hem geschonken heeft en zoekt hij zichzelf erin. Daarom zoekt Luther de slechtste mens niet bij de hoeren, enz, maar juist bij de allerheiligsten. De farizeeën, de kartuizers, de braven en besten in eigen oog; die staan het verst van God af. Steeds weer tracht Luther hen te ontmaskeren. Dat is zijn acute wetsprediking. Die loopt door al zijn preken heen.

Daarin spaart hij niemand. Hij zegt: Een David, een Petrus, een Paulus, of wie ge ook zijt, kan vallen. Niemand kan ooit zeggen: *ik ben een eerste en ik kan nooit een laatste worden*.

Maar hier tegenover staat bij Luther, dat ook niemand die een laatste is niet een eerste zou kunnen worden. Al heet hij Pilatus, Herodes of hoe dan ook. En voor iedere gevallene is het mogelijk opgericht te worden. Luthers wetsprediking heeft altijd naast zich zijn Evangelieprediking.

Met dat al wil Luther ons houden op wat hijzelf ettelijke malen noemt de middenweg, in het Duits de mittler stras, of de middel stras. Die weg loopt tussen twee altijd aanwezige gevaren heen, door Luther aangeduid met de woorden praesumptio of arrogantia, zelfverheffing en desperatio, wanhoop. Deze twee gevaren hebben de wonderlijke eigenschap dat zij heel gemakkelijk kunnen omslaan van de een in de ander; met name de omslag van praesumptio, het zich verheffen op eigen waardigheid en verdiensten, in de barre, naakte wanhoop en vertwijfeling voltrekt zich gemakkelijk, en doet zich menigmaal voor.

In zijn postille uit 1525 heeft Luther het over Jezus' tegenstanders, de Joden die aan de wet vasthielden en het Evangelie afwezen. Zij hebben Gods wet geheel verkeerd opgevat, zegt hij. Zij verstonden de wet niet recht. Zij dachten bij de wet aan loon. De wet had hun iets anders moeten leren. Het gevolg was dat hun dienen van God hard, bitter en zuur was.

Toen kwam het Evangelie. Nu waren er twee mogelijkheden, of zij zouden zich verharden of zij zouden geloven. Die niet geloofden verhardden zich. Zij vielen in het kwaad van de praesumptio, de eigengerechtigheid. Maar, zegt Luther aan het einde van de postille, er is ook het kwaad van de vertwijfeling. Wij hebben geen oorzaak om te vertwijfelen evenmin als wij oorzaak hebben ons in eigengerechtigheid te verheffen: houd de middenweg! Wat is die middenweg? Leven uit het Evangelie, zien op de goedheid van Heere van de wijngaard, dat wil zeggen de genade Gods in Jezus Christus.

Steeds herhaalt Luther: *Blijf op de middenweg*; God wil dat ge op de middenweg blijft! Op een bijzonder treffende wijze heeft hij daarover gesproken in de preek van 1526. Aan het slot van deze preek heeft Luther het over het ware christenhart. Het is een hart dat afziet van alle werken. Het zegt: Heere, ik kom tot U als een ellendig mens. Ik zie op niets anders dan uw goedheid en barmhartigheid. Een christen, zegt

Luther ziet dus niet werken. Maar, wandelend op de middenweg, laat hij zich ook niet van de wijs brengen door zijn zonden. Hij staart zich niet blind op die zonden. Ware ootmoed is heel wat anders dan vertwijfeling. Ware ootmoed is niet een blijven steken in het eenmaal bedreven kwaad. In de ware ootmoed doet men ook de zonden uit eigen ogen weg. De ware christen gaat waarlijk niet op zoek naar de zonden. Dat is zelfs gevaarlijk, dan stort hij in de hel. Ik moet beide loslaten: de eigengerechtigheid en mijn zondegevoel. Kijk ik alleen maar naar de werken, dan word ik eigengerechtig, kijk ik alleen maar naar de zonden dan vertwijfel ik. En in beide gevallen bevind ik mij niet meer op de middenweg.

Luther weet wel degelijk van zondekennis. En toch kan hij ook zeggen dat een christenhart door de zonden niet verschrikt wordt. Hij bedoelt daarmee: niet zodanig verschrikt, dat het niet tot Christus vlucht om zijn genade. Het ware christenhart verheft zich niet op de goede werken en het wordt niet verschrikt door de zonden, het wendt zich regelrecht tot Christus, de bonitas Dei, *de goedheid Gods*, is zijn troost. Houd, zegt Luther aan het eind, vast aan de goedheid Gods. Dan hebt ge geen causa arroganliae, geen reden tot arrogantie, maar ook geen causa desperationis, geen reden tot wanhoop.

3. De verkiezing

Wij hebben reeds in een uitvoerig citaat Luther laten uitspreken, toen hij in de postille van 1544 de verkiezing Gods aan de orde stelde. Nu zijn wij er aan toegekomen dit nader te analyseren. Het eerste wat wij dan moeten opmerken is dat Luther de woorden 'Want velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren' zonder enig bezwaar op deze plaats heeft laten staan. Tegenwoordig doet men dat niet meer, en ook Calvijn heeft, op teksthistorische gronden wel elders maar niet hier deze woorden laten staan. Toch is Luther maar één keer in al de ons van hem bewaard gebleven preken over deze perikoop, op deze woorden nader ingegaan. In andere preken vindt men soms wel een zinspeling erop, maar er wordt niet een nadere uitleg gegeven.

Vervolgens, het is duidelijk dat Luther zich hier in deze postille uitdrukkelijk keert tegen een misbruik maken van de leer der verkiezing. Hij spreekt over al te grote 'ijveraars', met 'ongerijmde' en 'ongoddelijke' gedachten. Waarin bestonden dan die gedachten? Hierin dat men meende, dat Gods verkiezing alle menselijk zoeken, bidden en geloven uitsluit. Je bent er bij of je bent er niet bij! Uit zulke gedachten, zegt Luther, ontstaat een zorgeloos en goddeloos leven. Zulke gedachten komen dan ook van de duivel.

Een andere mogelijkheid is, volgens Luther, dat deze gedachten leiden tot vertwijfeling. Men krijgt een schrikbeeld van God. God krijgt de trekken van een tiran die naar pure willekeur met de mensen handelt.

Het is in deze preek allerm minst Luthers bedoeling de leer der goddelijke verkiezing te bestrijden. Integendeel. Het is bekend dat hij hetgeen hij eens, in de strijd met Erasmus, geschreven heeft in zijn boek *De onvrije wil*, zijn levenlang gehandhaafd heeft. Trouwens ook in de postille waarover het hier gaat, roept hij nadrukkelijk de lezers op om God te laten in zijn majesteit, te respecteren in zijn voorzienigheid, dat wil zeggen in zijn goddelijke verkiezing. *God is*, zegt Luther, *onbegrijpelijk*. Dat alles heeft Luther dus laten staan.

En mogelijk dat Luther juist daarom zo geijverd heeft tegen het maken van misbruik van de goddelijke verkiezing. Hij roept zijn lezers op in dezen toch de 'rechte weg' te bewandelen. Men neme geen aanstoot aan een woord als dit, dat er velen geroepen zijn en weinigen verkoren. Die aanstoot kan er zijn, zoals wij al hoorden, door te vallen in het kwaad van de zorgeloosheid óf te vallen in het kwaad van de wanhoop.

En wat is nu die 'rechte weg' waartoe wij door Luther opgeroepen worden om die te bewandelen? Hij verwijst naar het slot van Johannes 14, 6: 'Niemand komt tot de Vader dan door Mij'. Er is maar één weg tot God, en die Weg is Christus zelf. Het komt er dus op aan dat wij Hem kennen. En dan gaat Luther zeggen wat dat inhoudt. Christus is Gods Zoon, Hij werd mens, verlost ons van de wet, stierf voor onze zonden, verwierf voor ons het eeuwige leven, schenkt ons zijn Geest die ons leidt en regeert. Deze kennis van Christus prente men zich in, zodat zij een kennis des harten wordt. En is daarmee dan alles gedaan? Nee. Dán stijge men op naar de hemel, en zegge men: En zo is nu God! Men gaat dan God met heel andere ogen zien dan wanneer men, zoals de zorgelozen en de vertwijfelden doen, Hem buiten Christus aanschouwt. Buiten Christus levert Gods verkiezing alleen maar ergernis op. In Christus wordt het heel anders. Dan ziet men dat God goed is, dat Hij ons behoud wil. Luther heeft altijd gepreekt en geschreven, ook in zijn boek over *De slaafse wil*, dat wij ons moeten houden aan de 'geopenbaarde God' (deus revelatus), dat wil zeggen aan Christus en aan het Evangeliewoord. Hij beleed dat diezelfde God ook een 'verborgen God' (deus absconditus) is, zodat wij Hem in Zijn majesteit en verkiezing zullen moeten respecteren en aanbidden. Maar waar wij ons aan houden moeten, is God in Christus.

Daarom stelde Luther, ook in deze postille, dat de prediking van het Evangelie algemeen is, voor ieder die haar maar horen en aannemen wil, en dat God dat Evangelie laat preken, opdat iedereen het zal geloven, aannemen en zalig worden.

Daarom brengt Luther het niet-verkoren zijn ook in direct verband met het niet willen aannemen van het Evangelie. En wie zijn dan de uitverkorenen?

Dat zijn, zegt hij, degenen die het Evangelie horen, in Christus geloven en dat geloof tonen in een waar christelijk leven! Luther heeft hiermee allerminst willen beweren, dat de verkiezing afhangt van een vooruitgezien geloof -, dan zou hij een streep hebben gehaald door zijn boek over *De slaafse wil*, en dan zou hij, langs een omweg, toch weer de leer der goede werken hebben ingevoerd, en de genade hebben verduisterd. Het geloof wordt dan immers een prestatie, een werk, waarmee de goddelijke verkiezing zou zijn verdiend.

Nee, er is geen sprake van dat Luther deze kant ooit is opgegaan, of ook zou hebben kunnen opgaan. Maar wel mogen wij zeggen, dat hij de goddelijke verkiezing (en verwerping) geen ogenblik heeft willen scheiden van de verkondiging van het Evangelie. Zijn eigenlijke bedoeling heeft hij op een wijze die voor geen misverstand vatbaar is, naar voren gebracht aan het slot van de postille, waar hij zegt: 'Ge hebt het bevel dat ge Gods Woord moet horen en in Christus moet geloven, dat Hij uw Heiland is, en voor uw zonden betaald heeft; geef er acht op, dat ge dat bevel van God nakomt. Twijfel er niet aan dat Hij uw Heiland is, en dat ge door Hem, als ge in Hem gelooft, dat wil zeggen, u met Hem troost - behouden wordt!'

Luther wilde dus niet dat men in zorgeloosheid zou leven, ook niet onder de vrome schijn van: Als ik niet uitverkoren ben, dan kom ik er toch niet, maar tegelijk ijverde hij ervoor dat men de klip van de vertwijfeling, van de wanhoop zou omzeilen. Daarom riep hij op tot de kennis van Christus en het geloof in Christus, waarbij hij tevens bemoedigde allen die aarzelden, met deze woorden: *Bevindt ge u ongelovig en zwak, bidt God om zijn Heilige Geest!*

Vervolgens is er in verband met dit onderwerp ook op een nog andere preek van Luther te wijzen. Het is de preek die hij gehouden heeft in 1526. Hier keert Luther zich voor de zoveelste keer tegen een verkeerd Godsbeeld. Men kan, zegt hij, God houden voor een koopman en zelfs voor een sjacheraar. Dat is het kwaad van de mercenarii, de loondienaren. Ook kan men God houden voor een rechter, of zelfs voor

een satan, en dan is men voor Hem alleen maar bevreesd. Het aangrijpende is, dat God in al deze gevallen voor de mens dan ook is, waar men Hem voor houdt. Houd ik God voor een koopman, dan is Hij dat ook, dan zal Hij mij mijn 'loon' uitbetalen; houd ik Hem voor een rechter, dan zal Hij ook mijn rechter zijn, en zich dus niet over mij ontfermen; houd ik Hem voor een satan, dan zal ik Hem als zodanig ook ondervinden. Dit is een gedachte die men bij Luther niet alleen hier aantreft, maar die hij ettelijke malen naar voren heeft gebracht.

Luther heeft hiermee niet willen zeggen, dat God in al deze gevallen naar Zijn Wezen zo is als men Hem zich voorstelt. Dat wijst hij zelfs nadrukkelijk af. Maar Luther was ervan overtuigd, dat er een correspondentie is tussen onze houding tegenover God, welke tot uitdrukking komt in ons Godsbeeld en Gods houding jegens ons. Het heeft de schijn alsof wij God kunnen maken tot wat wij willen, maar zo heeft Luther het zeker niet bedoeld; wat hij wél bedoelde was, dat er nimmer tegenover God een neutrale houding mogelijk is, en dat ons geweten een spiegelbeeld is van Gods werkelijkheid. Luther zegt: Ik spreek hier over het geweten, *hoe God in mijn geweten is*.

De 'eersten' uit de gelijkenis waren loondienaren. Het werken om loon was hun gezindheid. Welnu, zoals zij gezind waren, zo geschiedde hun ook. Zij kregen inderdaad hun 'loon'. De 'laatsten' in de gelijkenis waren geen loondienaren, zij hadden vertrouwen in de goedheid van de heer van de wijngaard; en zo geschiedde hun ook, zij zijn in hun vertrouwen niet beschaamd.

Want dat is de andere kant van de zaak. Het is niet alleen waar dat God inderdaad een koopman, rechter en satan is, n.l. voor degenen die Hem daarvoor houden, maar het is óók waar, dat Hij een vader is en barmhartig en genadig is voor degenen die Hem daarvoor houden. En Hij is het dan ook werkelijk. Het geloof vergist zich niet, het komt niet bedrogen uit. En Luthers bedoeling is, op te wekken en aan te moedigen tot dit geloof. Hij zegt: 'Men moet God houden voor een goedertieren Vader, en daar moet men bij blijven. God wil dat zijn goedheid en genade verheerlijkt worden. Het is met Hem als met de heer van de wijngaard. Hij betoonde zijn goedheid, en het was hem genoeg dat die goedheid geaccepteerd en geprezen werd!'

Zo was voor Luther het geloof het hebben van het juiste, het ware Godsbeeld.

4. Twee rijken

Wij hebben er al op attent gemaakt, dat Luther na verloop van tijd steeds meer heeft gevoeld dat in de houding van de heer van de wijngaard voor de wereld iets aanstotelijks was gelegen. Zijn gelijktrekken van alle arbeiders, zodat zij allen een en hetzelfde loon uitbetaald kregen, móest wel ergernis wekken bij hen die van de morgen tot de avond in de wijngaard gewerkt hadden en de last en de hitte van de dag gedragen hadden. Formeel gesproken hadden zij geen reden tot klagen. Zij waren nadrukkelijk met de heer van de wijngaard overeengekomen, dat zij een penning zouden ontvangen, en een penning was het gebruikelijke dagloon. Vandaar dat de heer van de wijngaard aan de avond van de dag, toen er door de werkers van het eerste uur gemurmureerd werd, omdat zij niet meer ontvingen dan anderen, kon zeggen: Ik doe u geen onrecht! Toch wil Luther verdisconteren dat in gewone, wereldse omstandigheden een handelwijze als deze ongewoon is, en ook niet aanbevelenswaardig is. Er is ook de 'billijkheid' die men betrachten moet.

Zo kwam Luther ertoe om naar aanleiding van deze gelijkenis te gaan spreken over twee rijken, en onderscheid te maken tussen het regnum mundi, *het wereldlijk rijk* en het regnum Christi, *Christus' rijk*. In die beide rijken heersen verschillende wetten. In het wereldlijk rijk heerst het recht, in Christus' rijk heerst de genade. In het wereldlijk rijk kan niet alles gelijk zijn, in het rijk van Christus kan niets ongelijk zijn. Het

wereldlijk rijk herleidt Luther tot de schepping, het rijk van Christus heeft zijn oorsprong in Hem. Luther is in zijn preken over deze gelijkenis sinds 1524 herhaaldelijk op dit thema teruggekomen. Wij willen het op de voet volgen. In de preek van 1524 is Luther nog niet diepgaand op het thema ingegaan. Hij stelt nog vrij algemeen de twee rijken tegenover elkaar. De wereld regeert met geweld. In het rijk van Christus is het anders. Hier geen wet, geen schrikbewind, maar enkel genade. Christus lokt met zijn genade, Hijzelf is *een Koning der barmhartigheid* (rex misericordiae). Zijn troon is op het verzoen- deksel. Zijn rijk is een regnum gratiae, *een rijk der genade*. Dit rijk zal nimmer wankelen.

Ook in de preek van 1528 heeft Luther het thema van de twee rijken nog maar van terzijde behandeld. Maar toch toont hij nu reeds enig begrip te hebben voor het murmureren van de werkers van het eerste uur. Tenminste, zolang men de gelijkenis neemt als een verhaal dat zich in de werkelijkheid van het dagelijkse leven zou hebben kunnen afspelen. Zodra Luther de overdrachtelijke betekenis ervan in aanmerking neemt, wordt bij hem de zaak anders. Maar louter menselijk bekeken kan men inderdaad zeggen dat er in het optreden van de heer van de wijngaard iets onbillijks gelegen was. Luther brengt in deze preek het aanstotelijke van dit optreden zelfs een ogenblik heel scherp naar voren. Hij spreekt van een regnum infernale, *een hels rijk* inplaats van een hemels rijk. Hij kan zich dus voorstellen dat de mensen geneigd zijn om te denken: Als het er zó aan toegaat in het hemelrijk, dan is dat meer hels dan hemels! Maar Luther geeft geen krimp, hij zegt: ja, en toch, zo gaat het nu in het koninkrijk der hemelen! Want dat rijk bestaat niet in werken, en niet in loon, maar het wordt om niet uitgedeeld, uit louter goedheid en barmhartigheid.

Ging het in het koninkrijk der hemelen er anders aan toe, dan was het op datzelfde ogenblik niet meer het *koninkrijk der hemelen*, dan was het gelijk aan het regnum terrenum, aan *een wereldlijk rijk*. Heeft in het dagelijks leven een knecht meer dan anderen gepresteerd, dan is het vanzelfsprekend dat hij ook meer loon ontvangt. Maar in het koninkrijk der hemelen is het anders. Daar gelden alleen barmhartigheid en genade. Luther heeft beseft en ook naar voren gebracht, dat er in het koninkrijk der hemelen voor de mens dus iets aanstotelijks is gelegen. Het is de ergernis van het Evangelie. Het koninkrijk der hemelen verschilt wezenlijk van alle andere koninkrijken. Het is anders dan de wereld.

Maar wij willen daar niet aan. Wij dragen op het koninkrijk der hemelen over al hetgeen in de wereld geldt. Luther heeft daar de priesters een verwijt van gemaakt. Zij vermengden, zegt hij, recht en genade. Zij bedierven de genade door wet en recht erin aan te brengen. Maar Luther ziet dat kwaad niet alleen bij hen. Niemand wil eraan, om uit genade zalig te worden. Wij allen hebben krachtens onze natuur, en dank zij onze rede, de neiging om van God een koopman te maken, die ons uitbetaalt hetgeen wij menen verdiend te hebben.

Reeds in deze preek herinnert Luther aan het verhaal van de rover die zijn nek brak, maar als een boetvaardig mens de hemel inging, terwijl de kluizenaar die roemde in zijn werken verloren ging; een verhaal dat hij later uitvoeriger verteld heeft. Wij zijn niet zo maar bereid om een streep te halen door het onze: onze goede werken. Hoe heiliger de werken die wij gedaan hebben, des te vaster zitten wij eraan gebonden. Wij zijn geboren loondienaren. Wij willen de hemel werlds veroveren.

De preek waarin Luther pas voor het eerst naar aanleiding van onze gelijkenis breedvoerig het onderscheid der rijken heeft uiteengezet is die van 1534. Wij zouden dus nu deze preek kunnen analyseren. Maar het geval wil, dat deze preek in haar geheel zeer veel lijkt op de tien jaar later, in 1544, door Luther geschreven postille, alleen met dit verschil, dat de postille uitvoeriger is. Daarom wenden wij ons nu tot

deze postille.

Luther is nu zo ver gekomen, dat hij het onderscheid der beide rijken, te weten het wereldlijke rijk en het rijk van Christus ziet als de eigenlijke scopes van heel de gelijkenis. Christus zou dus deze gelijkenis verteld hebben met het speciale doel ons te leren, dat er twee rijken zijn, en dat die twee onderscheiden zijn, en ook om ons te leren dat het er in zijn rijk heel anders aan toegaat dan in de wereld.

Luther herhaalt dat het, werelds gesproken, onbillijk is om bij gelijke arbeid gelijk loon uit te betalen. In de wereld kan en mag niet alles gelijk zijn, maar moet alles ongelijk zijn. Op allerlei wijzen werkt Luther dat uit. Er is een boerenstand en een burgerstand; er is een vorstenstand en een adelstand; Luther aanvaardt dus een *standenmaatschappij*. Hij zegt: Zo is het en zo moet het blijven. Een vader is meer dan een zoon, een heer meer dan zijn knecht, een vorst meer dan zijn onderdanen. De ene stand staat boven de andere.

Luther zegt nadrukkelijk dat God het zo verordend heeft. De standen gaan terug op de schepping Gods. Het moet nu eenmaal zo zijn, zegt hij, dat er in het uiterlijke leven ongelijkheid is en dat de een veel en de ander weinig heeft, dat de een heer en de ander knecht is. Een christen aanvaardt dit. Hoevele aanvechtingen hij ook heeft, deze ongelijkheid is voor hem geen aanvechting. Een christen zegt: Het baart mij geen zorg, dat ik in uiterlijke en tijdelijke dingen het een en ander missen moet, als ik maar delen mag in de goederen van het koninkrijk Gods.

Luther was afkerig van het optreden der revolutionairen, die de orde Gods wilden omkeren. Hij was zeer beducht voor de chaos; hij zag daarin onheil voor het ganse volk. In zijn postille roept hij voor zijn lezers het schrikbeeld van *de boerenopstand* op. De boeren koesterden het ideaal der gelijkheid. Maar Luther zegt: Wie op dit terrein alles gelijk wil maken, zodat de knecht gelijk is aan zijn heer, de dienstmaagd evenveel te zeggen heeft als haar vrouw, en een boer evenveel macht heeft als zijn vorst, die zet alles op zijn kop en maakt er een janboel van. In verband met deze en dergelijke uitlatingen heeft men Luther al vaak van een onuitstaanbaar conservatisme beschuldigd.

Men zal echter minstens twee dingen moeten bedenken.

Ten eerste, dat Luther niet ten onrechte zich heeft kunnen beroepen op Gods ordening in de schepping. Dat reeds met de schepping gegeven is het onderscheid van man en vrouw en een zekere gezagsstructuur kan niet worden ontkend.

Ten tweede: Luther had hiermee ieders welzijn op het oog! Steeds herhaalt hij: De aanvaarding van deze door God zelf gestelde orde en het leven en werken daarin, geeft een gerust en vrolijk leven. Ieder kan in zijn stand God van harte en met vreugde dienen. Omgekeerd, in het murmureren is geen rust en vreugde. Geen stand is te gering dan dat men er niet God in zou kunnen dienen.

En bovendien: De christen stand gaat bovenal. Deze stand heeft Luther verheven boven alle andere standen. Tegenover de ongelijkheid in de wereld stelde hij de gelijkheid in het rijk van Christus. De christenstand is voor ieder toegankelijk: voor een knecht evengoed als voor zijn heer; voor een onderdaan niet minder dan voor zijn vorst; voor armen en rijken; voor geringeren en hooggeplaatsten. Hier is geen onderscheid. *Er is één God, er is één Christus, er is één geloof, er is één doop, er is één avondmaal voor alle christenen.* Hier geldt geen man of vrouw, geen vader of kind, geen vorst of onderdaan. De geringste dienstknecht en de geringste dienstmaagd hebben geen andere Christus dan hun heer of vrouw. Alle gelovigen delen gelijkelijk in Christus en al zijn weldaden, in zijn dood, zijn opstanding, zijn hemelvaart, zijn voorbede. En dit weegt de christen het zwaarst. Dus niet de ongelijkheid in de wereld maar de gelijkheid in het rijk Gods. Een christen zegt: *Al leef ik niet in een*

vorstenstand, ik leef niettemin in een christenstand. Het rijk van Christus onderscheidt zich van het wereldlijk rijk dat allen daarin gelijk zijn, en dat alle goederen gezamenlijk bezit zijn. Krachtig verzet Luther zich tegen elke vermenging van deze twee rijken. Met name de monniken en de nonnen, dus de kloosterlingen, die zich van alle anderen hebben afgezonderd, verwijt hij, dat zij in het rijk van Christus een wereldse ongelijkheid hebben ingevoerd. Zij stellen een non boven een gehuwde vrouw. Zij eisen dat aan hen een hoger loon zal worden uitbetaald, omdat zij meer dan anderen gepresteerd hebben. Zij rekenen God vóór wat zij verdiend hebben. Zij beweren dat zij een hoger Evangelie en dat zij een hogere en betere wet hebben dan de leken. Zij verheffen hun eigen stand ver boven de lekenstand. Op deze wijze hebben zij de ongelijkheid ingevoerd in het rijk van Christus, gedreven door hun loonzucht. Maar Christus heeft juist alles gelijk gemaakt. De gelijkenis kan het ons leren. De eersten ontvingen niet meer dan de laatsten en de laatsten ontvingen niet minder dan de eersten. Gelijk loon! Christus wil in zijn rijk geen enkele ongelijkheid dulden. Want dan zou in zijn rijk niet meer de genade heersen. Luther zegt: In het rijk van Christus móet alles gelijk zijn, omdat God met ons wil handelen niet naar verdienste, maar alleen naar zijn genade, omwille van zijn Zoon Jezus Christus! Met het al of niet gelijk zijn van allen in het rijk van God, staat of valt dan het Evangelie der genade Gods. Er was hier Luther alles aan gelegen. De gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard bracht hem bij de kern van de Evangelieverkondiging.

Dit heeft niet betekend dat Luther het b.v. een ongehuwd meisje verbood om ongehuwd te blijven. Dat is hem verweten. Maar ten onrechte. Hij zegt in zijn postille: Op zichzelf genomen is het niet kwaad en mag ook niemand het weren of verbieden dat, wie de genade daartoe heeft, maagd blijft; alleen, men mag zich daar niet op beroemen voor God! Het moet dus vrij van alle loonzucht zijn, en van alle zelfverheffing. Maar Luther weet: Hiermee tref ik de pijnlijke zenuw van heel het monastieke leven. Ik mág dit niet zeggen, zegt hij; de paus en de zijnen nemen het mij hoogst kwalijk; dit is voor hen de steen des aanstoots. Voor Luther zou het pausdom het pausdom niet meer zijn als het de ongelijkheid prijs gaf, en aanvaardde dat in het rijk van Christus alles gelijk is. Op datzelfde moment zou de genade het winnen van de werken.

Men beschuldigt ons, zegt Luther, *dat wij de goede werken verbieden*, maar dat is niet waar, wij zeggen alleen, dat in Christus' rijk alles gelijk is.

Zo ging het Luther in zijn twee rijken-leer dus om de genade! In de gestalte van deze twee rijken-leer treedt ons Luthers prediking van het sola gratia tegemoet. En er is tevens in te beluisteren dat Luther het rijk van Christus stelde boven het wereldlijke rijk. De ongelijkheid in de wereld is te verdragen als men maar weet van de gelijkheid die er is in Christus, en dan is zij ook te aanvaarden. Ben ik een christen, zegt Luther, ik zal heengaan, en ik zal gewillig huisvrouw, vader, knecht, dienstmaagd zijn, en met vreugde, moed, lust en liefde doen alwat mijn positie vereist; immers: ik heb een grote schat, in Jezus Christus, mijn Heere.

5. Geloof en werken

Het thema van geloof en werken keert in Luthers preken onophoudelijk terug. Deze beide begrippen vertegenwoordigen voor hem twee verschillende heilswegen, maar dan in die zin dat de weg der werken wel voor een heilsweg gehouden wordt maar het in werkelijkheid niet is; zij leidt tot niets. In de preek van 1521 toont Luther dit alles aan door het Nieuwe Testament te stellen tegenover het Oude. De werkers van het elfde uur zijn bij hem de apostelen en allen die leven onder het Nieuwe Testament. Zij hebben maar één uur nodig gehad. Dank zij het Evangelie gaat alles nu veel

gemakkelijker en sneller dan in de tijd van Mozes en de profeten. En de vruchten zijn veel meer en groter. In de gelijkenis staat dat deze werkers hetzelfde loon kregen als de arbeiders die al eerder in de wijngaard kwamen. Luther gaat daar in deze zin bovenuit, dat hij hun meer vrucht op hun werk toeschrijft. Hij zegt: zij komen vlug klaar; zij dragen veel vrucht, komen tot een rechtschapen vroomheid, die in hun harten leeft en bestaat in het geloof, hetwelk niets anders is dan vrijheid des geestes.

Luther ziet dus bij deze werkers van het elfde uur een bewandelen van de weg des geloofs. En die weg is de ware, de beste, zij draagt vrucht, gemakkelijk en snel. Luther illustreert dit aan een geschiedenis uit Exodus. De Joden hadden, nadat zij uit Egypte vertrokken waren er niet lang over behoeven te doen om in Kanaän te komen, slechts drie dagreizen, maar zij hadden geen geloof, waren bang voor de inwoners van Kanaän, en daarom moesten zij een lange omweg maken en duurde het wel veertig jaren voor zij het land der belofte ingingen. Hadden zij geloof gehad, dan zouden zij, aldus Luther er veel eerder zijn geweest.

Zoals reeds hierboven bleek, stelt Luther geloof gelijk met *vrijheid des geestes*. Wie gelooft is vrij. Hij doet niet goede werken uit dwang, maar gewillig en van harte. De werkers van het elfde uur deden volgens Luther hun werk met vreugde. Zij hadden nog wel meer willen doen dan hun opgedragen werd. Zij waren blij dat de heer van de wijngaard werk voor hen had. Het contrabeeld zag Luther in de werkers van het eerste uur. Telkens benadrukt hij, dat hun werk hun zwaar en moeilijk viel. Immers, zij zeiden zelf, dat zij de last en de hitte van de dag verdragen hadden!

Zo is het nu met alle wetswerkers, de mercenarh, de loondienaren, de huurlingen. Zij dienen God met een onwillig hart. Zij zouden het veel liever niet doen, maar voelen zich ertoe gedwongen, omdat zij hun loon niet willen missen. Zij martelen zichzelf af, onder andere door hun bidden en vasten, zij werken zich in het zweet, maar alle vreugde ontbreekt daarin. Het is een 'zure arbeid' die zij verrichten. Er kan niets zijn of zij murmureren en klagen. Hun murmureren getuigt dat hun werk alle vrijwilligheid en spontaneïteit heeft gemist. Luther ziet dit vooral bij de kloosterlingen, en in het bijzonder bij de kartuizers, die naar een zeer strenge regel leefden.

Luther heeft de gezindheid van deze wetswerkers vooral in de fabel van de kluizenaars geïllustreerd gezien. Vandaar dat hij die fabel meer dan eens, in een preek, maar ook in een Tischrede, verteld heeft. Toen de oude kluizenaar die in een visioen zag dat de arme rover, als een berouwvol zondaar, door engelen ten hemel werd gedragen, hiervan verslag deed aan de twee andere kluizenaars, die zojuist het sterven van een hunner hadden meegemaakt, zei hij geërgerd: Wat martel ik mijzelf dan nog langer; waarom plaag ik mijzelf zo; waarom zou ik niet voor mijn plezier leven; men kan immers toch wel zalig worden, net als deze rover! Heel zijn kluizenaarsbestaan mishaagde hem. Hij deed wel vele goede werken, maar niet van harte. Hij deed het alleen om loon. En daarmee zijn wij gekomen tot ons laatste punt.

6. Verdienste of genade

Men kan zeggen dat het voor Luther in deze gelijkenis steeds daarom ging: het is genade en geen verdienste! Het rijk Gods, zegt hij steeds, tolereert geen meritum, verdienste, enkel gratia, genade. Al in zijn oudste preek, die van 1517 heeft Luther zich gekeerd tegen de loondienaren. En dan reeds wijst hij op het gedwongen karakter van hun dienst. Hij stelt tegenover de 'eersten' de 'laatsten', van wie hij zegt dat zij niet op loon hebben gezien. Het dienen van God om loon wijst Luther nu al radicaal af. Hij ziet er een vorm van zelfzucht in. Niet elke loongedachte heeft Luther in deze preek al terzijde geschoven. Hij gebruikt ook voor de werkers van het elfde uur nog het woord loon, maar in een oneigenlijke zin, want hij laat dit loon rusten enkel in de goedheid

Gods, het is geen verdiend loon.

In zijn latere preken keert Luther zich nog scherper tegen het dienen van God om loon. Het is hem bekend dat zijn roomse tegenstanders zich juist op deze gelijkenis beriepen om maar te kunnen handhaven, dat er loon is in het dienen van God. Luther zegt: Zij hebben er *een Locus de mercede* (een bewijsplaats van de loongedachte) van gemaakt. Zij deden dat door de gelijkenis in verband te brengen met de eraan voorafgaande perikoop over het gesprek tussen Jezus en zijn discipelen, naar aanleiding van het vertrek van de rijke jongeling. Hebben wij niet alles verlaten? vroegen de discipelen. Christus antwoordde dat de discipelen honderdvoudig alles vergoed zouden ontvangen, in dit en in het toekomstige leven. Is nu niet de gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard een illustratie van het tóch loon ontvangen?

Luther heeft deze gedachte verworpen. Hij zag in de gelijkenis juist een tegenovergestelde strekking. Hij persisteerde bij het slot van de gelijkenis: *De eersten zullen de laatsten zijn en de laatsten zullen de eersten zijn.*

Op de dag van het laatste Oordeel, zegt Luther, zullen zij gewaar worden dat zij de gelijkenis verkeerd verstaan hebben, evenals dat woord 'honderdvoudig' dat eraan voorafgegaan is. Men zal nimmer mogen bouwen op de werken. Teksten als Mattheüs 19: 19 mag men niet betrekken op de werken. Er zal zeker 'loon' gegeven worden, Luther ontkent dat niet, maar nooit verdiend loon! Die gedachte, dat er verdiend loon wordt gegeven, wordt juist in deze gelijkenis krachtig bestreden. Immers, degenen die naar ons redelijk besef in het geheel geen loon verdiend hadden kregen evengoed als de anderen een penning. Er werd gelijk loon uitbetaald, en dat betekent dat men van loon in de eigenlijke zin van het woord niet meer spreken kan.

Herhaaldelijk betreft Luther het woord 'penning' in de gelijkenis op tijdelijke goederen. Hij stelt het zo voor, dat God aan de Joden het land Kanaän als een penning beloofd had. Niet dat God aan de Joden niet nog meer beloofd had, maar ook het land Kanaän, en dat was de penning, waarover het hier gaat in de gelijkenis. Welnu, die penning hebben zij ook gehad.

En alle loondienaren zullen hun penning ontvangen. Op de Oordeelsdag zal God tegen hen zeggen: *U hébt uw loon al.* Degenen die niet gezien hebben op loon, maar alleen op de genade Gods ontvangen ook de penning. God zorgt ervoor, dat het hun in het tijdelijke leven aan niets ontbreekt. Zij zullen bovendien het eeuwige leven ontvangen. Luther is ten aanzien van de wereld pessimistisch. In zijn preek van 1526 zegt hij: Nooit zal de wereld ertoe komen om te belijden dat het louter genade en niet verdienste is. Natuur en rede houden aan de verdienste vast, het is genade om het van de genade Gods te verwachten en daarbij te blijven. Altijd weer maakt men van God een koopman, of zelfs een sjacheraar, en toch is Hij dat niet. *Hij is*, zegt Luther, *een goedertieren Vader.*

Met het oog op de gelijkenis zegt Luther: Ik zie hier geen verdienste, ik zie hier enkel goedheid en genade. Het rijk van Christus is een *regnum gratiae*, een rijk van genade. Christus zelf is een *rex mi.s.ericordiae*, een koning der barmhartigheid. Allen die bij de genade volharden ontvangen hetzelfde: *Christus en het eeuwige leven. Gelijk loon.*

III. EVALUATIE

De gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard is vaak heel verschillend uitgelegd; dat hoorden wij reeds. Het reeds vermelde boek van Joachim Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu* (Munthen 1965) biedt daar vele voorbeelden van.

Treffend is wat Jeremias verhaalt over een rabbijnse parallel van deze gelijkenis in de Jeruzalemse Talmud. Een zekere koning had een groot aantal arbeiders gehuurd. Twee uren nadat het werk begonnen was, visiteerde hij de arbeiders. Hij zag dat een der arbeiders uitmuntte boven de anderen door ijver en bekwaamheid. Hij nam hem bij de hand en wandelde met hem op en neer, tot aan de avond. Toen de arbeiders kwamen om hun loon te ontvangen, kreeg deze ene arbeider net zoveel als de andere arbeiders. Deze begonnen te murmureren en zeiden: Wij hebben de hele dag gewerkt en deze slechts twee uren, en toch hebt u hem het volle loon uitbetaald. De koning antwoordde: Daarmee doe ik u geen onrecht; deze ene arbeider heeft in twee uren méér gepresteerd dan u op de hele dag! Dit verhaal, dat hier eindigt, wordt dan verder in de Talmud toegepast op een jonge rabbijn, die op de jeugdige leeftijd van 28 jaren gestorven was, en die meer gepresteerd zou hebben dan menig vergrijsde rabbi in honderd jaren. De vraag is of de Heere Jezus Christus deze gelijkenis misschien gekend heeft. Indien dat het geval is, dan heeft hij haar in ieder geval totaal vervormd, en wel op een zodanige wijze, dat Luthers exegese de kern van de zaak getroffen heeft. Immers, het is wel waar, dat in deze rabbijnse gelijkenis de arbeider die slechts twee uren werkte, hetzelfde loon kreeg uitbetaald als de andere arbeiders die de hele dag werkten, maar hij kreeg dat loon omdat hij in twee uur tijds evenveel gepresteerd had! Hij had zijn loon dus ten volle verdiend! Van genade is in deze gelijkenis geen sprake.

Heeft de Heere Jezus Christus deze gelijkenis gekend, wat op zich niet onmogelijk is, dan heeft Hij haar welbewust omgevormd tot een boodschap van zijn genade. Dan kan de tendens van deze gelijkenis geen andere zijn dan een afwijzing van alle verdienstelijkheid der werken. En dat is precies hetgeen Luther erin gelezen heeft.

Het is onze bedoeling niet hier allerlei andere interpretaties te toetsen. Zelfs al zouden wij ons genoodzaakt voelen op bepaalde punten van Luthers exegese te moeten afwijken, dan nog zullen wij niet kunnen ontkennen, dat zij Jezus' boodschap in haar kern getroffen heeft.

Nog altijd is deze gelijkenis een scherp requisitoir over alle loonzucht in de dienst van God, en een indrukwekkend getuigenis van het genadekarakter van het heil des Heeren. Alles is gelegen aan de goedheid van de Heere van de wijngaard. Zijn rijk is een rijk van genade. Daarom ontvangen allen die in dat rijk leven hetzelfde. *Eenzelfde Christus, eenzelfde geloof, eenzelfde doop en hetzelfde eeuwige leven. Gelijk loon.*

VERANTWOORDING

Voor geïnteresseerden bieden wij de volgende verantwoording van de vindplaatsen der door ons besproken preken van Luther.

Wij gebruikten de *Weimarer Ausgabe* van Luthers werken.

1. W.A. 1, 132-134
2. W.A. 9, 562-565
3. W.A. 11, 12-14
4. W.A. 15, 421-425
5. W.A. 17.11, 135-141
6. W.A. 20, 235-239
7. W.A. 27, 38-41
8. W.A. 29, 37-45
9. W.A. 37, 275-278
10. W.A. 47, 370-373 11. W.A. 52, 136-142

De arbeid van de *Willem de Zwijgerstichting* heeft ten doel verdieping en versterking der reformatorische beginselen in ons volksleven, alsmede de verlevendiging van het historisch besef en verdediging van het protestants-nationaal karakter van ons volk, gelijk dit onder invloed van de Hervorming en onder leiding van Oranje zijn stempel ontving.

De vorm van een Stichting werd gekozen, om daarmee uit te drukken dat het streven der Stichting niet gebonden is aan enige kerk of politieke actie, terwijl de Stichting zich onthoudt van inmenging in of beoordeling van kerkelijke en politieke aangelegenheden.

WILLEM DE ZWIJGERSTICHTING

Postbus 642, Apeldoorn; Postgiro 352347